
А. С. Пушкин

ДУБРОВСКИЙ

БИРИНЧИ ТОМ

І БОБ

Бундан бир неча йил илгари, ўз мулкларининг бирида, қадимги рус барини Кирила Петрович Троекуров яшар эди. Бойлиги, асилзодалиги ва ошна-билишларининг кўплиги туфайли, Троекуров мулклари мавжуд вилоятларда катта обрўга эга эди. Қўни-қўшнилари унинг арзимас бир орзусини ўринлатсалар бошлари кўкка етар; вилоят чиновниклари унинг номини эшитганда дир-дир титрар эди. Кирила Петрович одамларнинг у-бу иззат-икромига ўзига муносиб ҳурмат деб қарарди; уйи ҳаммавақт шовқин-сурон, баъзан эса тўс-тўполон билан ўтадиган базмларига иштирок этиб, унинг баринларга хос шўхликларини қондиришга тайёр меҳмонлар билан гавжум бўларди. У таклиф этганда келмасликка ёки маълум кунларда Покровское қишлоғига келиб унга салом бериб кетмасликка ҳеч ким ботина олмас эди. Оила ҳаётида эса Кирила Петрович билимсиз одамларга хос бўлган ҳамма нуқсонларини яққол кўрсатиб турарди. Ўз мавқандан талтайиб кетган бу одам, бебош хулқи ва калтабин ақлининг ҳамма хоҳишларига тўла эрк беришга одатланган эди. У жисмоний бақувват бўлишига қарамай, ҳафтада икки марта мечкайликдан дард тортар ва ҳар оқшом ичмасдан туролмас эди. Ҳовлидаги уйларнинг бирида аёлларга хос қўл ҳунари билан шуғулланиб, ўн олти нафар чўри қиз яшарди. Бу уйнинг деразалари ёғоч панжаралар билан тўсилган, эшиклари қулф бўлиб, калитлари Кирила Петровичда сақланарди. Ёш роҳибалар рухсат этилган соатлардагина, икки кампирнинг назорати остида боққа сайр қилгани чиқишарди. Вақти-вақти билан Кирила Петрович уларнинг баъзиларини эрга берар ва булар ўрнига янгилари келар эди. У деҳқонлар билан хизматкорларни жуда қаттиқ тутар ва истаганича жазолар эди; шундай бўлса-да, улар Кирила Петровичга садоқатли эдилар; улар хўжаларининг давлати ва шуҳрати билан фахрланар ҳамда унинг давлати бўясида қўни-қўшниларга нисбатан анчагина номаъқулчиликлар ҳам қилар эдилар.

Троекуровнинг бор-йўғи қиладиган иши — мулклари атрофини айланишдан, алламаҳалларгача чўзиладиган базмлару маишатбозликларда иштирок этишдан иборат эди; у кун сайин янги наъмалар ўйлаб топар ва бунда одатда бирорта янги таниши жабрланар эди. Андрей Гаврилович Дубровскийдан бошқа ҳеч ким, ҳатто унинг эски ошналари ҳам, бу тўқликка шўхлик бемазагарчиликларидан қутулиб қололмасди. Истеъфодаги гвардия поручиги¹ Дубровский Кирила Петровичнинг яқин қўшиниси бўлиб, етмиш жоннинг² эгаси эди. Энг юқори мартабали одамларга ҳам кибр билан муомала қиладиган Троекуров бечораҳол Дубровскийни ҳурмат қилар эди. Бир вақтлар иккаласи битта аскарий қисмда хизмат қилганларида ҳам ўртоқ эдилар, шуниг учун Дубровскийнинг гап кўтармас ва чўрткесар бир одам эканини Троекуров билар эди. Шароит уларни узоқ вақт бир-биридан жудо этди. Дубровский камбағаллашиб қолгач, истеъфога чиқишга ва ўз қўлида қолган қишлоққа кўчиб келиб яшашга мажбур бўлди. Кирила Петрович ўртоғининг аҳволидан хабардор бўлиб, унга ўз ҳомийлигини таклиф этди, бироқ Дубровский унга миннатдорлик билдириб, фақирликда бўлса ҳам, лекин ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Бир неча йил ўтгач, Троекуров генерал-аншеф³ мансабидан ишдан бўшаб, ўз мулкига қайтиб келди ва икки дўст бир-бирларини кўриб, хурсанд бўлишди. Ушандай бери улар ҳар куни бирга бўлар ва бир умр бировниқига бормайдиган Кирила Петрович, бу эски ошнасининг қўрғончасига бемалол кириб бораверар эди. Улар тенгқур бўлганлари, бир табақадан чиққанлари, бир хилда тарбияланганлари туфайли феъл-атворлари ва майллари ҳам бир-бирларига ўхшаб кетарди. Баъзи жиҳатдан уларнинг тақдирлари ҳам бир хил эди: иккови ҳам бир хил эди: иккови ҳам севиб уйланган, иккови ҳам кўп ўтмасдан бева қолган, икковининг ҳам қўлида биттадан бола қолганди. Дубровскийнинг ўғли Петербургда тарбияланар, Кирила Петровичнинг қизи эса ўз уйида яшар эди. Кўпинча Кирила Петрович дўсти Дубровскийга: «Менга қара, огайни, Андрей Гаврилович, Володьканг йўлини топиб кетса, унга қизим Машани берман. Ҳеч нарсаи йўқлигига ҳам қарамайман» деяр эди. Андрей Гаврилович эса, бошини чайқаб туриб, одатда: «Йўқ, Кирила Петрович, Володькам Марья Кириловнага муносиб эмас. Уғлим ўзига ўхшаган камбағал дворяннинг қизига уйлангани тузук. Эрка, тантиқ бир бойвуччага гумашта бўлгандан кўра, уйда бошлиқ бўлгани маъқул», деб жавоб қайтарар эди.

Такаббур Троекуров билан унинг камбағал қўшиниси ўртасидаги бу тотувликка ҳаммининг ҳаваси келар, Кирила Петровичнинг дастурхони устида ўтирган чоғларида, мезбоннинг фикрига тўғри келмаслигига қарамасдан, Дубровский ўз фикрини тўппа-

¹ Кичик офицер.

² Помешчикларда қул қатори хизмат қиладиган деҳқонлар.

³ Генерал-аншеф — XVIII асрда рус армиясидаги энг юқори мансаб.

тўғри айтаверишини кўриб, ҳамма унинг журъатига таажжубланар эди. Баъзи бировлар Дубровскийдан ўрнак олиб, итоат донрасидан чиқишга уриниб кўрганларида, Кирила Петрович уларнинг шундай ҳам адабини берар эдики, улар қайтиб бундай ҳаракатга ҳеч қачон журъат қилмайдиган бўлиб кетар ва ёлғиз Дубровскийгина бу маломатлардан холи эди. Аммо кутилмаган бир ҳодиса ҳамма ишни бузиб, ўзгартириб юборди.

Илк куз кунларининг бирида, Кирила Петрович узоқроқ бир даласига чиқмоқчи бўлди. Бир кун илгари итбоқарлари ва жиловдорларига эрталаб соат бешда тайёр бўлиш тўғрисида буйруқ берилди. Чодир ва қозон-товоқлар Кирила Петрович овқатландиган жойга аввалроқ жўнатилган эди. Хўжайин билан меҳмонлар итхонага қараб юришди, у ерда беш юздан ортиқ исковуч ва този итлар, ўз тилларида, Кирила Петровичнинг сахийлигини мақтаб, нозу неъмат тўла иссиққина жойда яйраб яшар эди. Шу жойнинг ўзида касал итлар учун алоҳида ажратилган бир хона бўлиб, уларни Тимошка деган бош табиб назорат қилиб турар эди, бундан ташқари, яна зотдор итларнинг болалаши ва ўз болаларини эмизиши учун ҳам алоҳида хона ажратилган эди. Кирила Петрович мудом ўзининг бу ажойиб иши билан фахрланиб юрар ва ҳар бир меҳмон бу ерни камида йигирма марта кўрганига қарамай, қулай пайт келди дегунча, у итхонасини мақташга тушарди. Кирила Петрович атрофини меҳмонлар қуршаган ҳолда итхонани айлана бошлади. Тимошка билан бош итбоқар унинг кетидан борар эди. У баъзи итхоналар олдида тўхтаб, гоҳ касал итларнинг соғлигини суриштирар, гоҳ бирмунча қаттиқ ва ҳақли танбеҳлар қилар, гоҳо таниш итларни чақириб олиб эркалатар ва улар билан гаплашган бўлар эди. Меҳмонлар Кирила Петровичнинг итхонасидан завқланишни ўзларининг бурчлари деб билардилар. Ёлғиз Дубровскийгина дамани чиқармас ва қовоғи солиқ эди. У овга жуда ишқибоз бўлса ҳам, давлати фақат бир жуфт овчи ит билан бир гала този ит сақлашгагина имкон берарди; у бу ажойиб итхонани кўргач, салгина қўзғалган рашкини яширолмади. «Нега қовоғингни солдинг, биродар,— деб сўради Кирила Петрович.— Ё менинг итхонам сенга ёқмадими?» «Йўқ,— деб жавоб берди у жиддий равишда,— итхонангиз жуда яхши, аммо одамларингизнинг аҳволи итларингизникига қараганда анча оғир бўлса керак». Бу гапга итбоқарлардан бири хафа бўлди. «Аввало худо, қолаверса бариннинг давлатлари соясида,— деди у,— биз ўз турмушимиздан нолимаймиз, лекин яширишнинг ҳожати йўқ, ҳақиқатан ҳам ҳатто баъзи бир дворянлар ўзларининг қўраларини шу итхоналардан битта-яримтасига алиқтирса ҳам ҳақи кетмайди. Негаки, бу ерда тўқроқ ва иссиқроқ яшайди». Кирила Петрович ўз малайининг бу одобсизлигига қаттиқ кулди, меҳмонлар ҳам, гарчи бу танбеҳнинг қисман ўзларига ҳам тегишини сезганлари ҳолда, ҳар нечук унга эргашиб кулишди. Дубровскийнинг ранги оқарди, лекин дамани чиқармади. Уша топда Кирила Петровичга бир сават янги туғил-

ган кучукларни олиб келишди; у кучук саралашга киришди ва иккитасини танлаб, қолганларини сувга ташлаб юборишни буюрди. Бу орада Андрей Гаврилович секингина чиқиб кетди ва буни ҳеч ким сезмай қолди.

Кирила Петрович меҳмонлар билан бирга итхонадан келиб, кечки овқатга ўтирди ва шундагина Дубровскийнинг йўқлигини билди. Хизматкорлар уйига кетиб қолганини айтдилар. Троекуров унинг орқасидан дарҳол етиб бориб, қайтариб келишни буюрди. Кирила Петрович бир умр Дубровскийсиз овга чиқмаган эди, чунки Андрей Гаврилович итларнинг хусусиятини яхши билар ва ҳар қандай ов можароларини беҳато ҳал қилар эди. Дубровскийга юборилган хизматкор, меҳмонлар дастурхондан турмасданоқ қайтиб келиб, Троекуровга, Андрей Гавриловичнинг гапга кўнмаганини, қайтишга унамаганини айтди. Ўз одатича ичкилик билан бир оз қизиб олган Кирила Петрович бу хабарни эшитиб аччиғланди ва ўша хизматкорнинг ўзини яна изига қайтариб юбориб, агарда Андрей Гаврилович дарҳол Покровскоеге қайтиб келиб, шу ерда ётиб қолмаса, бир умр у билан юз кўрмас бўламан, деган гапни бориб айтишни буюрди. Хизматкор яна чопиб кетди. Кирила Петрович эса дастурхондан туриб, меҳмонларига рухсат берди-да, ўзи ухлагани кириб кетди.

Эртаси куни эрталаб унинг биринчи саволи: «Андрей Гаврилович шу ердами?» деган сўз бўлди. Жавоб ўрнига, унга учбурчак бир хат тутқазилди. Кирила Петрович хатни мирзасига бериб, баланд овоз билан ўқишни буюрди ва мана бу сўзларни эшитди:

«Марҳаматли афандим!

Сиз, то ўша итбоқар Парамошкани кечирим сўрамоқ учун менинг ёнимга юбормагунингизча, мен Покровскоеге бормоқчи эмасман; унинг гуноҳини кечиш ёки унга жазо бериш менинг ихтиёримда бўлади. Мен сизнинг малайларингиз уёқда турсин, ҳатто ўзингизнинг ҳазилларингизни ҳам кўтаролмайман — чунки мен масхарабоз эмасман, тагли-тугли эски дворянман. Шунинг билан сизга содиқ каминча:

Андрей Дубровский».

Мавжуд ахлоқ қондасига мувофиқ бу хат анчагина беодоблик билан ёзилган бўлиб, у ўзининг ажойиб услуби ва иншоиси билан эмас, балки моҳияти билан Кирила Петровичнинг аччиғини келтирди: «Нима!— деб бақирди Кирила Петрович, ётган ўрнидан яланг оёқ пастга тушиб.— Мен одамларимни унинг олдига кечирим сўрагани юборар эмишман, кечириш ё жазолаш унинг ихтиёрида бўлар эмиш! Қандай хом хаёлларни ўйлайди. Ким билан ўйнашаётганини биладимиз ўзи? Ҳали у қараб турсин... Бир

таъзирини есин, Троекуров билан олишишнинг нималигини билиб қўйсин!»

Кирила Петрович кийимларини кийди-да, одатдаги дабада билан овга чиқиб кетди. Лекин ов ўнгидан келмади. Кун бўйи биргина қуён йўлиқди, уни ҳам қочириб юборишди. Далада, чодир ичида берилган овқатнинг ҳам мазаси бўлмади, ҳар қолда Кирила Петровичга ёқмади. У ошпазни тутиб олиб урди, меҳмонларни сўқди ва қайтишда бутун ошналари билан жўрттага Дубровскийнинг ерларини босиб ўтди.

Бир неча кундан кейин ҳам икки қўшни ўртасидаги адоват кўтарилмади. Покровское қишлоғига Андрей Гаврилович келмас, Кирила Петрович усиз зерикар, хуноби охиб, огзидан боди кириб, шоди чиқар эди. Ўша ерли дворянларнинг саъйи ҳаракатлари билан бу гаплар пишитилган ва тўлатилган ҳолда Дубровскийнинг қулоғига ҳам етиб турар эди. Шу орада рўй берган бир ҳодиса сўнгги ярашув умидини ҳам барбод қилди.

Бир куни Дубровский ўзининг кичкинагина мулкини айланиб юрган эди; қайинзорга яқинлашганда болта товушини, бир ордан кейин эса қулаган дарахт овозини эшитди. У югурганича қайинзорга кириб борди ва дарахтларини баҳузур ўғирлаётган Покровское мужикларининг устидан чиқиб қолди. Мужиклар қочмоқчи бўлган эди, Дубровский кучери билан бирга улардан иккитасини тутиб олди ва қўлларини орқасига боғлаб ҳовлига олиб келди. Душманга қарашли отлардан учтаси ғолибнинг қўлига тушди. Дубровский ниҳоятда ғазабланди, негаки, Троекуровнинг одамлари, учига чиққан қароқчи бўлишларига қарамай, хўжайинлари билан унинг ўртасидаги қалин дўстликни билганлари учун, бундан илгари Дубровскийга қарашли ерларда бебошлик қилишга сира ҳам ботинолмас эдилар. Энди бўлса, улар орадаги совуқчиликдан фойдаланиш пайига тушиб қолибдилар. Шунинг учун у уруш қоюдалари тўғрисидаги тушунчаларининг ҳеч бирига риоя қилмай, ушланган асирларини қайинзорда ўзлари кесган новдалар билан яхшилаб савалашга ва отларини эса ўз йилқиларига қўшиб ишлатишга жазм қилди.

Бу тўғридаги овоза ўша кунидеҳ Кирила Петровичнинг қулоғига етди. Унинг қони қайнаб кетди ва у ғазабни жўш урган дастлабки пайтда ҳамма хизматкорлари билан бирга Кистеневкага (қўшнисининг қишлоғи шундай деб аталар эди) ҳужум қилмоқчи, уни ер билан яксон этмоқчи, помешчикни эса ўз қўрғонида камол қилмоқчи бўлди. Бундай ботирликлар унга бегона эмас эди. Аммо кўп ўтмай унинг фикри ўзгарди.

У залда вазмин қадам ташлаб уёқдан-буёққа юриб туган экан; беҳосдан назари деразага тушди ва у уч от қўшилган бир араваннинг дарвоза олдига келиб тўхтаганини кўрди; бошига чарм шапка, эгнига дағал юнг матодан тикилган шинель кийган кичкинэ бир одам аравадан тушиб, гумашта турадиган уй томон юрди. Троекуров бу одамнинг маслаҳатчи Шабашкин эканини билиб, уни ўз ёнига чақиртирди. Бирпасдан кейин Шабашкин

Кирила Петровичнинг олдига кириб келди ва қайта-қайта унга таъзим қилиб, Троекуровнинг буйруғини эшитиш учун иззат-хурматни бажо келтириб турди.

— Омонмисан, ҳа, отинг нимайди? — деди Троекуров. — Хўш, нима юмуш билан келдинг?

— Шаҳарга кетаётган эдим, жаноб олийлари, — деди Шабашкин. — Жаноби олийларидан бирорта буйруқ йўқмикан деб Иван Демьяновга учраган эдим.

— Хўп вақтида келдинг-да, ҳа, отинг нимайди? Менга жуда керак эдинг. Ароқдан ичиб, гапимга қулоқ сол.

Бундай хушмуомала маслаҳатчини жуда ҳайратга солди. У ароқ ичмай, Кирила Петровичнинг сўзларига астойдил қулоқ сола бошлади.

— Менинг бир қўшним бор, — деди Кирила Петрович. — Мулки кичик, ўзи дағал бир едам; мен ўшанинг мулкини ўзимга ўтказсам дейман, сен нима дейсан шунга?

— Агарда жаноби олийларининг қўлларида биронта ҳужжат ёки...

— Э-э, қўйсанг-чи, биродар, ҳужжатинг нимаси! Гап шундаки, агар қўлингдан келса, бутунлай ҳужжат-пужжатсиз тортиб олиш керак — билдингми! Шошма, бир оз сабр қил. Бир замонлар бу мулк бизники эди. Спицин деган аллақандай бир одақдан сотиб олиниб, кейин Дубровскийнинг отасига сотилган эди. Шундан чатоқ чиқарилса бўлмасмикин?

— Қийинроқ бўлар, мўътабар жаноби олийлари, ҳар ҳолда ўша олди-сотди қонуний йўл билан қилинган бўлса керак.

— Яхшироқ ўйлаб кўр, биродар, бирор йўлини топ.

— Агар сиз, жаноби олийлари, бир амаллаб қўшнингиздан мулкни тасарруф қилиш тўғрисидаги рўйхат ёки васиқасини қўлга киритиб олсангиз, унда албатта...

— Биламан, лекин ҳамма бало шундаки, унинг қўрғонига ўт тушган вақтда барча қоғозлари ёниб кетган.

— Нима дедингиз, жаноби олийлари, қоғозлари ёниб кетган дейсизми? Ундай бўлса жуда яхши! Агар рухсат этсангиз, қонунга мувофиқ иш тутамиз ва шубҳасиз, муродингиз ҳосил бўлади.

— Рост айтасанми? Хўп, ҳаракат қилиб кўр. Қўлингдан келганча ғайрат қил, мукофот хусусида эса, кўнглинг тўқ бўлсин.

Шабашкин ергача эгилиб таъзим қилди-да, чиқиб кетди ва ўша кундан бошлабоқ у қасд қилган ишига киришди. Шабашкиннинг ғайрати орқасида, роса икки ҳафтадан кейин, Дубровский шаҳардан бир қоғоз олди. Бу қоғозда Дубровскийнинг Кистеневка қишлоғига эғалигини тасдиқлайдиган ҳуқуқлар тўғрисида дарҳол изоҳот бериш талаб қилинган эди.

Бу кутилмаган сўровдан ҳайрон бўлган Андрей Гаврилович, ўша куннинг ўзидаёқ жавоб ўрнида анчагина қўпол хат ёзиб юборди ва у ўзининг бу жавобида: Кистеневка қишлоғи марҳум

отасидан мерос қолганини, Троекуровнинг бунга ҳеч бир дахли йўқлигини, кимки унинг бу хусусий мулкига даъвогар бўлса, бу даъво фақат игвогарлик ва муттаҳамликдан бошқа нарса эмас эканлигини билдирди.

Мазкур жавоб суд маслаҳатчиси Шабашкинга жуда ёқиб тушди. Чунки у биринчидан, Дубровскийнинг иш билмаслигини, иккинчидан эса, унинг орқа-олдини суриштирмайдиган жиззаки одам эканини шу хатнинг мазмунидан билиб олди ва шунинг учун ҳам бундай одамни осонгина қўлга туширишга унинг ҳеч қандай шубҳаси қолмади.

Андрей Гаврилович маслаҳатчининг саволларини совуққонлик билан ўқиб чиққач, батафсил жавоб ёзиш кераклигини англади. У анчагина пухта жавоб ёзиб юборди, лекин кейинчалик бунинг фойдаси бўлмади.

Иш чўзилиб кетди. Ўзининг ҳақлигига ишонган Андрей Гаврилович бу тўғрида ортиқ ташвиш тортмади, теварак-атрофга пул сочишга унда на истак ва на имкон бор эди, шунингдек у қалам аҳлларининг сотқин виждонини ҳаммадан кўра кўпроқ мазах қилиб келган одам бўлса ҳам, аммо арзимаган бир игвонинг қурбони бўлиш каби фикр унинг ҳатто хаёлига ҳам келмас эди. Иккинчи томондан, Троекуровнинг ўзи ҳам қўзғаб қўйган бу ишининг ютиб чиқиши устида ортиқ уринмади, балки унинг номидан уёқда Шабашкин зўр бериб ишлар, судьяларни қўрқитар ва пора билан қўлга олар ҳамда турли-туман қонунларни ўз фойдасига буриб, қинғир-қийшиқ изоҳотлар ясар эди. Ҳар қалай, 18... йил февраль ойининг 9-нчи кунда Дубровский шаҳар полицияси орқали бир қоғоз олди, бу қоғозда у поручик Дубровский билан генерал-аншеф Троекуров ўртасидаги мулк жанжали тўғрисида ** земство судининг ҳукмини эшитмоқ ҳамда ўзининг ўша ҳукмдан рози ёки норози эканлигини билдирмоқ учун, мазкур суд маҳкамасига чақирилган эди. Дубровский ўша кунидек шаҳарга жўнаб кетди. Йўлда уни Троекуров қувиб етиб, ўтиб кетди. Улар бир-бирларига кибр билан қараб қўйишди, шунда Дубровский ўз рақибининг юзида ёвуз бир илжайиш кўрди.

II БОБ

Андрей Гаврилович шаҳарга бориб, бир савдогар ошнасинчигига тушди, у ерда тунаб, эрталаб уезд суди маҳкамасига кирди. Унга ҳеч ким эътибор қилмади. Ундан кейин Кирила Петрович етиб келди. Мирзалар ўринларидан туриб, қаламларини қулоқларига қистирдилар. Суд аъзолари уни эъзоз-икром билан қарши олиб, мартабаси, ёши ва насл-насабига ҳурмат юзасидан унга курси қўйиб беришди; у очик эшик ёнига ўтирди. Андрей Гаврилович эса деворга суяниб тик турди, бу вақт орага чуқур жимлик чўкди-да, суд котиби шанғиллаб суд ҳукмини ўқий бошлади.

Биз, бу рус тупроғида бизнинг ҳар биримиз, мутлақ ўзимизники деб юрган дахлсиз мулкимиздан қандай қилиб ажраб қо-

лишимиз мумкинлигини исбот қиладиган йўллардан бирини билиб қўйиш ҳамма учун ҳам қизиқ бўлар, деган умид билан ҳукмномани бу ерда тўла келтирамыз.

18... йил октябрь ойининг 27 ламчи куни эдиким** уезднинг суд маҳкамаси** вилояти Кистеневка қишлоғида** жон эркак, ҳам** десятина экин ери, ўтлоқ ва бошқалардан иборат бўлган ва генерал-аншеф Кирилла Пётр ўғли Троекуровга қарашли мулкнинг гвардия поручиги Андрей Гаврила ўғли Дубровский томонидан нотўғри тасарруф қилиниши хусусидаги ишни кўрди. Мазкур ишдан маълум бўлишича мазкур генерал-аншеф Троекуров ўтган 18... ламчи йил июнь ойининг 9 ламчи куни ушбу суд маҳкамасига ариза бериб маълум қилдики, мазкурнинг марҳум отаси коллеж ассессори ва казалери Пётр Ефим ўғли Троекуров 17... ламчи йил, август ойининг 14 ламчи кунида*** маҳаллий маҳкамада провинция котиби мансабида турган чоғида, дворянлардан ва мирзахона хизматчиларидан бўлмиш Фадей Егор ўғли Спициндан бир қитъа ер сотиб олган экан, мазкур ер эса ** вилоятидаги юқорида зикр этилган Кистеневка қишлоғида экан (у қишлоқ бир замонлар ** тафтиш бўйича Кистенев висилкалари деб аталган экан), тўртинчи тафтиш бўйича мазкур қишлоқда эркак жинсидан ** жон мавжуд экан, мазкурларнинг ҳамма рўзгорлари, уй-жойлари, экиладиган ва экилмайдиган ерлар, ўрмонлар, пичанзорлар, Кистеневка деб номланган дарёда балиқ овланадиган жойлар ҳамда мазкур мулкка қарашли ҳамма ерлар, мулк соҳибининг ўзига хос ёғоч иморати, хуллас, мазкур дворянга ўз марҳум отаси дворян ва урядник Егор Терентий ўғли Спициндан мерос тариқасида қолмиш ва мазкур вориснинг тасарруфида бўлмиш мол-мулкнинг ҳаммаси, одамлардан бир жон ва ерлардан бир қарич ҳам қолдирилмай, 2500 сўм бараварига кавалер Троекуровга сотилиб, ўша куннинг ўзида**суди палатасида олди-сотди муомаласи ва мустаҳкам васиқа қоидалари бажо келтирилиб, мазкур мулкнинг тасарруфи ** шаҳарининг уезд суд маҳкамаси томонидан ушбу генерал-аншеф Троекуровнинг отасига ўтказилиб, мазкур мулк аввалги эгасининг тасарруфидан чиқарилган экан. Ниҳоят, 17... ламчи йил сентябрь ойининг 6 ламчи куни ушбу генерал-аншеф Троекуровнинг отаси худонинг ҳукми билан жон баҳаққи таслим қилади, аммо унинг ўғли, ҳозирда ариза берувчи генерал-аншеф Троекуров эса 17... ламчи йилдан, яъни қарийб болалик чоғидан бери ҳарбий хизматда бўлиб, кўп вақтини хорижий мамлакатларда, жангларда ўтказибдир, шу сабабдан у ўз отасининг вафоти ва унинг вафотидан сўнг қанча мулк қолгани хусусида маълумот ололмабдир. Эндиликда, мазкур генерал-аншеф ҳарбий хизматдан тамом озод бўлиб, ўз отасининг ** ва ** вилоятлари ҳамда ** уездларининг турли қишлоқларидаги 3000 жондан иборат мулкига қайтиб келиб кўрадиким, мазкур мулклардан юқорида кўрсатилмиш ** қишлоғидаги бир қитъа мулкнинг (ҳозирги тафтишга кўра, бу қишлоқда ҳаммаси бўлиб ** жон ҳисобда туради) ерларини барча мулклари билан ҳеч бир ассосиз ва ҳужжатсиз юқорида зикр қилинган мазкур гвардия поручиги Андрей Дубровский тасарруф қилар экан. Шу сабабдан у, генерал-аншеф Троекуров, ушбу ариза бараварига, мазкур бир қитъа мулкни сотувчи Спицин томонидан ушбу аризани берувчининг отасига берилмиш мустаҳкам васиқани топшириб, суд маҳкамасидан мазкур мулкка

ноҳақ эгаллик қилувчи Дубровскийдан уни олиб ўз эгасига, яъни мазкур Троекуровнинг тасарруфига ўтказилишини ҳамда Дубровский ўша мулкни ҳақсиз эгаллаб олиб, шунча замон тасарруф қилиб, кўп даромад олгани сабабидан тегишли текширувлар сўнггида мазкур Дубровскийдан ариза берувчининг, яъни Троекуровнинг фойдасига қонун бўйича тегадиган ҳақларини ҳам ундириб берилшини сўрайди.

****земский** судининг бутун олиб борган тафтишларида маълум бўлдики: мана шу жанжалга сабаб бўлган мулкнинг эгаси гвардия поручиги Дубровский, ҳозирги пайтда ўз тасарруфида бўлмиш мулк ҳақида, дворян маслаҳатчисига қуйидагича изоҳот берган: Кистеневка қишлоғидаги, яъни ҳозирги чоғда ўз тасарруфида бўлмиш мулк **** жон** ва барча ерлари билан отаси, артиллерия подпоручиги Гаврила Евграф ўғли Дубровский томонидан, айни замонда даввогар бўлган собиқ провинция котиби ва сўнгроқ коллеж ассесори Троекуровдан сотиб олинган бўлиб, бу ҳақда **** уезд** суди томонидан 17... йил август ойининг 30 ламчи кунн берилган ишонч васиқаси бўйича унга, Андрей Гаврила ўғли Дубровскийга мерос тариқасида қолган. Бу васиқа титулярний советник¹ Григорий Василий ўғли Соболевга ўтказилган бўлиб, мана шу васиқада айтилишича, у, Троекуров, Спициндан олинган бутун мулк **** жон** ери билан унинг отасига, Дубровскийга сотганини, шунингдек, шартнома бўйича кўрсатилган ақчани, 3200 сўмни, қайтармаслик шарти билан отасидан олиб, ўртада турмуш Соболев орқали юқорида зикр қилинган тилхатни топширишга буйруқ қилган. Бироқ ана шу ишонч қоғози билан бутун ақчани тўлагандан кейин, ўша сотиб олинган мулкнинг эгаси уни ўз тасарруфига олгани сотувчи Троекуровга ҳамда ҳозирги мулк эгасига маълум эмас. Боз устига: ишонч қоғози сақланмиш Соболевдан қачон ва кимнинг олдйда унинг отасига ана шундай васиқа топширилгани ҳам унга — Андрей Дубровскийга маълум эмас, негаки, ўша чоғда у ҳали жуда ёш бўлиб, отасининг вафотидан кейин ҳам мазкур васиқани ахтариб тополмаган, аксинча, у бу ишга оид бўлган барча ҳужжатларни бошқа бир қатор қоғозлар билан бирга, 17... йилда буларнинг ҳовлисига ўт кетганда куйиб кетган бўлса керак, деб фараз қилади; зотан бу ҳол бутун қишлоқ аҳлига ҳам маълум экан. Троекуров томонидан сотилган ҳамда Соболевга ишонч васиқаси ўтказилган 17... йилдан, яъни Дубровскийнинг отаси вафот қилган 17... йилдан буён, қишлоқ аҳолисидан 52 кишининг қасамёд қилиб терговда берган жавобларига кўра, бу жанжалли мулкни 70 йилдан буён улар — Дубровскилар ўз тасарруфида сақлаб келганлар, аммо бу ҳақда акт ёки васиқа борлиги уларга маълум эмас. Юқорида қайд этилган бу мулкни сотиб олувчи собиқ провинция котиби Пётр Троекуров томонидан эгаллик қилган-қилмаганлиги ҳақида улар бир нарса дёя олмайдилар. Дубровский жанобларининг бундан 30 йил муқаддам кечаси ўт тушиб, бутунлай ёниб кетган кўраси, ўртадаги халис кишиларнинг гувоҳлик беришича, мана шу жанжалли мулк, ўша замоннинг қийинчилигини эътиборга олганда ҳам, ҳар йили камида 2000 сўмдан даромад келтирган.

Аксинча, шу йил 3 январь кунн суд маҳкамасига генерал-аншеф Кирила Пётр ўғли Троекуров кириб, яъни юқорида зикр қилинмиш гвардия поручиги

¹ *Титулярний советник* — подшо Россиясида давлат идораларида хизмат қилувчи чиновникларга бериладиган мансабларнинг энг пасти.

Андрей Дубровский терговда марҳум отаси Гаврила Дубровский томонидан сотиб олинган мулкнинг титулярний советник Соболевга қолдирилган ишонч қоғозини олиб келишни талаб қилгани, мазкур Дубровский, ҳақиқий васиқа у ёқда турсин, ҳатто 1752 йилдаги фармойиш ва генерал регламентнинг 29 ламчи бобида эслатилган кўрсатмаларга мос келарли бирорта далил ҳам тополмаган. Бундан маълум бўладики, ўша ишонч қоғози, ҳозирги чоғда, уни, яъни ишонч қоғозини берувчининг вафотидан кейин, 1818 йил... ламчи майда чиққан фармойиш натижасида ўз-ўзидан бекор бўлган ҳисобланади. Шундай қилиб, бу иш юзасидан кимда етарли ҳужжат бўлса, мазкур жанжалли мулк ана шу ҳужжат эгасининг тасарруфига топширилади.

Генерал-аншеф Троекуров эса, мазкур жанжалли мулк ўзининг отасига қарашли эканлиги ҳақида, исбот сифатида, қонуний васиқани кўрсатгани сабабли, уни қонун кучига эга бўлган маълумотларга асосланган ҳолда, юқорида зикр қилинган ва ноҳақ тасарруф қилиб келган Дубровскийдан олиб, мазкур мулкнинг ҳақиқий меросхўри бўлмиш Троекуровга берилсин. Ўз тасарруфида бўлмаган ва ҳеч қандай васиқаси йўқ мулкдан келган даромаддан нотўғри фойдаланиб келгани сабабли, бу даромадларнинг ҳаммаси қанча бўлишидан қатъий назар, помешчик Дубровскийдан ундирилиб, Троекуровнинг даъвоси қаноатлантирилсин.

Қонун ва тафтиш бўйича ** уезд судида аниқландики:

Юқорида зикр этилган ва ҳозирги чоғда гвардия поручиги Андрей Гаврила ўғли Дубровский тасарруфида бўлган Кистеневка қишлоғидаги мулкка генерал-аншеф Кирила Пётр ўғли Троекуров томонидан мукамал ҳужжат тақдим этилди. Ҳозирги тафтишда кўрсатилишига кўра, у ерда ҳаммаси бўлиб эрлар ** жон, ер ва бошқа тегишли нарсалар бор. Мазкур мулкнинг генерал-аншеф Кирила Пётр ўғли Троекуровнинг марҳум отаси — вилоят котиби, сўнгра коллеж ассессори бўлмиш Пётр Ефим ўғли Троекуровга сотилганлиги тўғрисидаги бу ҳужжат уларга 17... ламчи йил, дворян хизматчи Фадей Спицин тарафидан берилган бўлади. Бундан ташқари, ўша соғиб олувчи, Троекуров, юқоридаги васиқа текширилганда маълум бўлдики, худди ўша йилнинг ўзидаёқ ** земство суди томонидан мазкур мулкка эғалик қилиш уни сотиб олувчи марҳум Троекуровнинг тасарруфига ўтказилганлиги хусусида ҳукм чиқарилгани кўриниб туради. Бунинг аксича, гвардия поручиги Андрей Гаврила ўғли Дубровский мазкур мулк марҳум сотиб олувчи Пётр Ефим ўғли Троекуров томонидан унинг отаси номига, яъни Дубровский тасарруфига ўтказиб берилганлиги хусусида титулярний советник Соболевга берилган ишончли васиқани келтириб кўрсатади. Аммо мана шундай ҳолларда жонсиз мулк ашёларини ўз тасарруфига олиш... фармойиш бўйича қатъий ман қилинган бўлиб, бундан ташқари, ўшандай ишонч васиқалари берувчининг вафотидан кейиноқ ўзидан-ўзи йўқ этилгусидир.

Бундан ташқари, жанжалли мулк ишнинг қасрда ва қатон бўлганини аниқлаб берадиган, яъни иш бошидан — 18... ламчи йилдан бошлаб ҳозиргача Дубровский томонидан судга бирор ҳақиқий ҳужжат тақдим этилгани йўқ. Шунинг билан бирга ушбу суд ҳисоблайдики: мазкур бир қитъа мулк, ** жон одамлари ҳамда ерлари, шунингдек барча мулклари билан, ҳозир қандоқ аҳволда бўлса, ўша ҳолича, қўлида мустақкам васиқаси бўлган генерал-аншеф Троекуровнинг мулки деб тасдиқлансин; у мулк эғалигида, гвар-

дия поручиги Дубровский маҳрум қилиниб, у мулкни Троекуровга ўтказиш хусусида ** уезд судига фармойиш берилсин.

Бундан ташқари: генерал-аншеф Троекуров ота-бобосидан қолган бу мулкни, гвардия поручиги Дубровский ўз қарамига олиб ва мазкур ердан келган даромадлардан бир неча йиллар мобайнида ноҳақ фойдаланиб келгани учун, мазкурдан пул даъво қилади. Бу хусусда кексаларнинг гувоҳлиги билан шу нарса маълум бўлдики: мазкур мулк бир неча йиллар давомида Дубровскийлар қарамида бўлиб келган ва генерал-аншеф Троекуров эса шу чоққача мазкур ердан Дубровскийларнинг ноҳақ фойдаланиб келганлиги тўғрисида бирон-бир марта даъво ҳам қилмаган.

Қонун бўйича, агар бирор киши ўзга бир кишининг ерини экса ёки қўрғонлаб олса, бунинг нотўғри эгаллаганлиги тўғри исбот этилганда, ҳақ томонга мулкни барча экин ерлари, қўрғонлари ва солинган бинолари билан бирга берилиши мумкин. Бу ўринда эса, исботи аниқ бўлмагани учун, генерал-аншеф Троекуров томонидан гвардия поручиги Дубровскийга қилинган пул даъвоси рад қилинсин: чунки унга қарашли бўлган мулкнинг бирор нарсасини ҳам камайтирмай, ўзига қайтариб беради. Борди-ю, генерал-аншеф Троекуров бу ҳукмдан норози бўлса, агар ўз даъвосининг ҳақлигини аниқроқ бирор далил билан исбот қилса, у ҳолда тегишли бўлган юқори маҳкамаларга арз қилмоғи ҳам мумкин.

Бу ҳукмни даъвогарга ҳам, жавобгарга ҳам ўқиб эшиттирилгач, иккала томоннинг ҳам рози ёки норози эканлигига ушбу суд муҳокамасида полиция орқали имзоларини чектирмоқ зарур. Бу ҳукмга судга иштирок этганларнинг барчаси имзо чекдилар.

Котиб жим бўлди, маслаҳатчи ўрнидан турди ва икки букитиб Троекуровга таъзим қилди. Кейин қоғозни унинг ёнига қўйиб, имзо чекишини сўради. Тантана қилган Троекуров, маслаҳатчининг қўлидан қаламни олди-да, *суд ҳукми* остига тўла мамнуният билан қўл қўйди.

Навбат Дубровскийга келди. Котиб қоғозни унинг ёнига келтирди, Дубровский бошини қуйи солганича қимир этмасдан турар эди.

Котиб унга ўз илтимосини такрорлади ҳамда ҳукмдан тамом рози бўлганини ёки борди-ю, ўз ишининг ҳақ эканига ишончи комил бўлиб, тегишли жойга шикоят қилмоқчи бўлса, мутлақо норози эканини билдириб, қўл қўйишини сўради. Дубровский чурқ этмади... Кейин бирданига бошини кўтарди, кўзлари ўтдек чақнаб кетди, ер тепинди, сўнгра кучининг борица котибни шундай қаттиқ итариб юбордики, у ағдарилиб тушди, кейин сиёҳдонни олиб маслаҳатчига қараб отди. Ҳамма ваҳимага тушди. У: «Бу нима деган гап! Худонинг черковини оёқ ости қилишлик! Йўқол беорлар!» — деб бақирди. Кейин Кирила Петровичга қараб: «Бу қандай гапки, жаноб олийлари, — деди у давом этиб, — итбоқарлар худонинг уйига итларини олиб киришсин! Черковда итлар изғиб юришсин! Сиз шошманг, мен сизнинг бир адабингизни бериб қўймасам бўлмас экан...» Шовқин-суронли эшитган қоровуллар югуриб киришиб, зўрға уни қўлга олишди.

Сўнгра ташқарига олиб чиқиб, чанага ўтқазишди. Ундан кейин Троекуров чиқди, уни бутун суд аҳли кузатиб қўйди. Дубровскийнинг бирданига жинни бўлиб қолиши Троекуровга қаттиқ таъсир қилди ва унинг тантанасини ҳам заҳарга айлантирди.

Троекуровдан илтифот кутган судьялар, ундан бир огиз ёқимли сўз эшитолмадилар. У ўша куниниёқ Покровское қишлоғига жўнаб кетди. Бу орада Дубровский касал бўлиб, ётиб қолди; унинг бахтига унча нодон бўлмаган уезд табиби ундан қол олди, сўнгра зулук билан шпан қўнғизи солди. Кечга яқин бемор бир оз ўзига келди. Эртаси кuni уни энди деярли қўлидан кетган Кистеневка қишлоғига олиб кетишди.

III БОБ

Орадан анчагина вақт ўтди, бироқ бечора Дубровскийнинг аҳволи ҳамон оғир эди. Рост, жиннилик ортиқ авж қилмади, лекин кундан-кунга куч-қувватдан қолиб борарди. У ўзининг аввалги машғулотларини унутиб, уйдан камдан-кам чиқадиган ва туну кун хаёл сурадиган бўлиб қолган эди. Бир маҳаллар Дубровскийнинг ўғлини тарбиялаган Егоровна деган марҳаматли кампир энди унинг ўзига энага бўлиб қолган эди. Бу кампир уни худди бир гўдак боладек парвариш қилар, қай маҳал ухлаш, қай маҳал овқатланиши кераклигини айтар, овқат едирар ва ўрнига ётқизар эди. Андрей Гаврилович кампирнинг ҳамма айтганларига қўнар ва ундан бошқа ҳеч ким билан гаплашмас эди. Андрей Гавриловичнинг ўз ишлари, рўзғор ва хўжалик юмушлари тўғрисида ўйлашга қурби етмай қолди. Буни кўрган Егоровна ҳамма нарса ҳақида ёш Дубровскийни хабардор қилиш лозимлигини англади. Дубровскийнинг ўғли бу вақтда Петербургдаги гвардиячи пиёда аскарлар полklarининг бирида хизмат қилар эди. Шундай қилиб, кампир харажат дафтаридан бир варағини йиртиб олиб, Кистеневка қишлоғининг бирдан-бир саводхони бўлмиш ошпаз Харитонга айтиб туриб хат ёздирди ва ўша куниниёқ хатни шаҳар почтахонасига жўнатди.

Энди китобхонни қиссамизнинг асл қаҳрамони билан таништириш вақти келди.

Владимир Дубровский кадетлар корпусида¹ тарбияланиб, гвардия корнети унвони билан уни тамомлаб чиқди; Дубровский ўғлини зориқтирмаслик учун ҳеч нарсани аямади, шунинг учун йигит уйдан кутганидан ортиқ ёрдам олиб турди. У жуда исрофгар ва шуҳратпараст бўлганидан, ортиқча ҳою ҳавасларга берилди; ҳамма ёш йигитлар сингари, ахир бир кuni бойвучча қизга уйланиб олиш хаёли билан яшаб, ўзининг келажаги тўғрисида ўйламасди, аксинча, картабозликка берилиб, мудом қарзга ботиб юрар эди.

¹ *Кадетлар корпуси* — Россияда революцияга қадар бўлган ёпиқ ҳарбий ўқув юрти, бунда офицерларнинг ўғилларидан офицер кадрлар тайёрланар эди.

Бир кун кечқурун бир неча офицер ошиналари уникига келиб, унинг қаҳрабодан қилинган трубкаларидан чекиб, юмшоқ диванларида ёнбошлаб ётганда, хизматкори Гриша унга бир хат келтириб берди, хатнинг ёзуви ва устидаги муҳрлари йигитни ҳайрон қолдирди. У шошиб хатни очди ва мана шуларни ўқиди:

«Валинеъматимиз Владимир Андреевич, менким, кампир энаганг отагинангнинг аҳволини сенга хабар қилмоқчиман! Унинг аҳволи жуда ёмон, эртадан кечгача тентак болага ўхшаб, пидамасдан ўтиради, баъзан пойма-пой гапирди. «Банданинг жони — худонинг моли» деганлар. Тулпорим болам, тезроқ етиб кел. Биз сени олиб келиш учун Песочноега от-арава чиқарамиз. Эшитдикки, земство суди бизникига келиб ҳаммамизни Кирила Петрович Троекуровнинг қўлига топширар эмиш, нимага десанг, биз унга қарашли эмишимиз, ваҳоланки биз азалдан сизларники бўламиз ва умримиз бино бўлиб мундоқ гапларни эшитмаган эдик. Сен, ахир Петербургда турибсан, бу аҳволни бир оғиз гап билан подшоҳимизга билдириб қўйсанг, наинки, бизга мунчалик озор етишига йўл қўймасми эди, деб сенинг вафодор қўлинг — энаганг:

Орина Егоровна Бузирева.

Шу хат билан Гришага ҳам ўзимнинг оналик саломимни юбораман; у сенга яхши хизмат қиляптими? Бу ерда икки ҳафтадан бери ҳеч тинмасдан ёмғир ёғяпти, Миколина ҳайитига яқин подачи Родя қазо қилди».

Владимир Дубровский анчагина тўмтоқ бўлган бу сатрларни зўр ҳаяжон билан бир неча марта ўқиб чиқди. У болалигидаёқ онасидан ажраган ва отасини ҳам тузуккина билмасдан туриб, саяккиз ёшида Петербургда олиб келинган эди. Лекин шундай бўлса ҳам, у отасига жуда қаттиқ кўнгили қўйган ва оилавий ҳаётнинг сокин севинчларини жуда оз тотган бўлишига қарамай, бу ҳаётни ҳам жон-дилидан севар эди.

Отасидан ажраб қолиш тўғрисидаги фикр унинг юрагини парчалар, энагасининг хатидан бечора беморнинг аҳволи анча оғир эканини фаҳмлар ва бу нарса уни ваҳимага солар эди. У узоқ ёр қишлоқда, эси паст бир кампир билан хизматкорлар қўлига қараб қолган, аллақандай хавф-хатарга маҳкум этилган ва бирор кимсадан ёрдам кўрмай, ҳам жисмоний, ҳам руҳий азоблар ичидан сўниб бораётган отасини кўз олдига келтирар эди. Шундан кейин у, ўзини кечириб бўлмайдиган бепарволикда айблади. Чунки у кўп замонлардан бери отасидан ҳеч хат-хабар олмаган ва уни сафарда ёки хўжалик ташвишлари билан оворадир, деб ўйлаб, унинг ҳолидан хабар олишни хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Модомики касал отасининг аҳволи Владимирнинг ўша ерда бўлишини тақозо қилар экан, у дарҳол отасининг олдига жўнашга, ариза бериб хизматдан бўшашга жазм қилди. Унинг безов-

таланганини кўрган ўртоқлари уй-уйларига жўнаб кетишди. Владимир ёлғиз қолгач, отпускаи учун рухсат сўраб ариза ёзди, кейин трубкасини тутатиб, чуқур хаёлларга ботди.

У ўша кунидеъ отпускаи олишга ҳаракат қилди ва уч кундан кейин йўлга тушди.

Владимир Андреевич Кистеневкаи қишлоғига буриладиган бекатга яқинлашиб келар экан, унинг кўнгли ғаш бўлиб, отасини кўрмай қолишдан ваҳимага тушар ва бундан бўён қишлоқда ўтадиган диққинафас ҳаётни кўз олдига келтирар эди. Бу ҳаёт унинг кўзига чеккаи бир қишлоқда, танҳоликда ўтадиган фақирликдай ҳамда ўзига бутунлай нотаниш бўлган ишлар кетидан югуришдай кўринар эди. У бекатга етиб келгач, назоратчининг олдига кириб, ундан, бўш от борми, деб сўради. Назоратчи унинг қайси қишлоққа боришини суриштириб билгандан кейин Кистеневкаи қишлоғидан келган от-арава уни тўрт кундан бери шу ерда кутиб ётганини айтди. Кўп ўтмай Владимир Андреевичнинг олдига кекса кучер Антон кириб келди. У бир замонлар Владимирни отхонага олиб кириб томоша қилдирар ва унинг тойчасини боқар эди. Владимир Андреевични кўрган ҳамон Антон кўзига ёш олди ва икки букилиб унга таъзим қилди, сўнгра кекса бариннинг ҳозирча тирик эканини айтиб, аравани қўшгани югурди. Владимир Андреевич нонушта қилмасданоқ, шошиб жўнаб кетди. Антон отни қишлоқ йўлига солди ва йўл-йўлакай икковларни сўзлашиб кетишди.

— Марҳамат қилиб айт-чи, Антон, отам билан Троекуров ўртасида нима гап ўтди ўзи?

— Худонинг ўзи билади буни, азизим Владимир Андреевич... Хўжайинимиз, афтидан, Кирила Петрович билан чиқишолмай қолди шекилли, шундан кейин гарчи унинг ўзидан ўтадиган суд бўлмаса ҳам, у бизнинг хўжайинимизни судга берди. Барияларнинг ишига аралашиб биз фақирларнинг иши эмас. Очигини айтганда, отангиз Кирила Петрович билан олишиб бекор қилди, шундоқ, унга тенг келиб бўлмайди ҳеч.

— Бундан чиқдики, Кирила Петрович бу ерда хоҳлаган ишини қилар экан-да?

— Шундай, бегим, у маслаҳатчини сариқ чақага ҳам олмайди, испиравник унинг хизматида югуриб юради. Жаноблар қуллуқни бажо келтириб, унинг уйига келиб-кетиб туришади, хўрак бўлгандан кейин, чўчқалар келаверади-да, бегим.

— У одам бизнинг мулкимизни ёртиб олмоқчи бўлганя ростми?

— Э-э, бегим, биз ҳам шундай деб эшитдик. Яқинда оқсоқолимиз бешик тўйи қилган эди, шунда Покровское қишлоғининг пономари¹: ўйин-кулгини бас қилинлар энди; Кирила Петровичнинг қўлида ҳаммангиз таъзирларингизни ейсизлар ҳали, деди. Шунда темирчи Митка туриб: бўлмагур гапларни қўй, Савельич,

¹ Пономарь — проваслав черковида энг қуйи даражадаги руҳоний.

кўнгилни ғаш қилма, меҳмонларнинг орасига гулгула солма, Кирила Петрович ҳам ўз йўлига, Андрей Гаврилович ҳам ўз йўлига, ҳаммамиз худонинг ва подшоҳнинг қулларимиз, эл оғзига элак тутиб бўладими, гапиришаверади-да, деб айтди.

— Бундан чиқди, Троекуровнинг қўлига ўтишни хоҳламас экансизлар-да?

— Кирила Петровичнинг қўлига ўтиш дейсизми? Худо сақласин ундан, унинг ўз одамлари қийналиб ўлаётипти-ку, бегона одамлар унинг қўлига тушса борми, уларнинг терисини эмас, этларини ҳам шилиб олади. Йўқ, худо Андрей Гавриловичнинг умрини узоқ қилсин, агар қазоси етиб, узиладиган бўлса, сиз отахонимиздан бошқа бизга ҳеч кимнинг кераги йўқ. Сиз бизни бериб қўймасангиз бас, биз сизни деб маҳкам турамиз.

Антон шу сўзларни айтarkan, қамчисини отлар устида ўйнатди, тизгинларини силтаб тортди, отлар қаттиқ йўртиб кетди.

Кекса кучернинг вафодорлигидан таъсирланган Дубровский жим бўлиб, хаёлга чўмди. Бир соатдан кўпроқ вақт ўтгач, Гриша бирданига: «Ана, Покровское!», — деб унинг хаёлини бўлди. Дубровский бошини кўтарди: арава кенг бир кўл ёқасидан борар, кўлдан чиқаётган анҳор эса адирлар орасидан буралиб оқар эди. Бу адирларнинг биридан ҳашаматли гиштин иморат шийпони ва унинг кўкка бўялган тунукаси кўриниб турар, иморатнинг атрофи эса ям-яшил ўрмон эди; иккинчи адирга беш қуббали черков ва қадимий бир жомхона қурилган эди. Ён атрофни эса полизлари ва қудуқлари билан деҳқонларнинг қулбалари тўлдирган эди. Дубровский бу жойларни таниди; у бир замонлар худди шу адирнинг устида Троекуровнинг қизи Маша билан ўйнаб юрган чоғларини эслади, ўзидан икки ёш кичик бўлган бу қизчанинг келажакда чиройли бўлиши ўша вақтдаёқ билини турар эди. Дубровский қиз тўғрисида Антондан баъзи нарсаларни сўрамоқчи бўлди-ю, лекин негадир уялиб сўраёлмади.

Улар Кирила Петровичнинг ҳовлисига яқинлашганларида, Владимир боғчадаги дарахтлар орасида бир қиз оппоқ кўйлагини ҳилпирашиб юрганини кўрди. Ҳамма қишлоқ кучерлари ва извошчилари сингари гурурдан холи бўлмаган Антон, отларга қамчи босиб, кўприқдан ва қишлоқ ёнидан чоптирганича ўтиб кетди. Қишлоқдан чиққач, арава тепаликка кўтарила бошлади. Тепага чиққан ҳамон Владимирнинг кўзига қайинзор кўринди, чапда — сайхонликда эса, нурсизгина, тунукаси қизилга бўялган бир бинони кўриб, унинг юраги така-пука бўла бошладди; у Кистеневка қишлоғи ва отасининг кўримсиз уйи қаршисида турар эди.

Ун минутдан кейин Владимир ўз ҳовлисига кириб борди. У атрофига ниҳоятда ҳаяжонланиб қарар эди. Чунки у ўзининг туғилиб ўсган жойини ўн икки йилдан бери кўрмаган эди-да! Болалигида деворлар тагига ўтқазилган ёш қайин дарахтлари, эндиликда ўсиб серкўланка бўлиб кетганди. Бир замонлар бу ҳовлига режаси яхшилаб тортилган уч тахта ажойиб гулзор ҳусн

бериб турарди. Гулзор ўртасида яхшилаб супуриб туриладиган кенггина йўлка ҳам бўларди. Энди эса бу ерни тизза бўйи ўт босиб кетган бўлиб, ичида тушовланган бир от юрарди. Итлар бир қур ҳурмоққа бошлаган эди, Антонни кўриб жим бўлиб қолди ва пахмоқ думларини ликилллатишди. Хизматкорлар уй-уйларидан чиқиб, шовқин-сурон билан ўз севинчларини билдириб, ёш баринни қуршаб олишди. Владимир улар орасидан зўрға ўтиб, эски пешайвон томон югурди. Даҳлизда унга Егоровна дуч келди. Кампир ўзи тарбиялаган болани бағрига босиб, юм-юм йиғлади. Владимир бу марҳаматли кампирни ўз бағрига босаркан:

— Ҳа, омонмисиз, омонмисиз, энажон!— дерди қайта-қайта.— Хўш, отамга нима бўлди? Қаерда ўзи? Аҳволи қалай?

Шу вақт залга зўрға-зўрға қадам босиб, баланд бўйли, ранги заъфарон, озгин, ятак ва қалпоқ кийган бир чол кириб келди ва у эшитилар-эшитилмас қилиб:

— Омонмисан, Володька!— деди. Владимир отасини қаттиқ бағрига босди. Шодлик касалга қаттиқ таъсир қилганидан бўлса керак, унинг дармони қуриб, оёқлари букчайиб кетди, агар Владимир уни ушлаб қолмаганда, чол йиқилган бўларди.

— Нега ўрнингдан турдинг?— деди унга Егоровна.— Оёқ босиб тургани ҳоли йўғу тагин одамларнинг кетидан югурмоқчи бўлади.

Чолни ўз жойига олиб кириб ётқизишди. У ҳарчанд ўғли билан сўзлашишга тиришса ҳам, фикрлари чалкашиб кетиб, озгидан маъносиз, пойма-пой сўзлар чиқар эди. Кейин овози чиқмай, жим бўлиб қолди. Отасининг аҳволи Владимирга қаттиқ таъсир қилди. У отаси ётган уйга жойлашди-да, уларни холи қолдиришларини сўради. Шундан кейин ҳамма Гришани ўртага олди ва уни хизматхонага бошлаб олиб киришиб, қишлоқча одат билан обдан меҳмон қилишди, ҳол-аҳвол сўрашиб, турли-туман сўроқлар билан унинг тинка-мадорини қуриштиди.

IV БОБ

Нози неъмат стелида
Энди тобут турарди¹.

Ёш Дубровский ўз уйига қайтиб келгандан бир неча кун кейин, ишга киришмоқчи бўлди, бироқ отасининг керакли маълумотларни беришга холи келмаганидан, ишни нимадан бошлашни билмади. Бунинг устига, Андрей Гавриловичнинг мирза тутмаслиги ишни яна ҳам оғирлаштириб юборди. Отасининг

¹ Бу элиграф Г. Р. Державиннинг «Князь Мещерский вафотига» деган шеърдан олинган.

қоғозларини кўздан кечирар экан, у маслаҳатчининг биринчи хати билан у хатга ёзилган жавобнинг дастлабки қора нусхасини топиб олди. Лекин у қоғозлар мазмунидан отасининг бошига тушган мусибат ҳақида аниқ бир тасаввур ололмади. Шундан кейин у бу ишнинг отаси фойдасига ҳал бўлишига умид боғлаб, унинг натижасини кутишга қарор қилди.

Бу орада Андрей Гавриловичнинг аҳволи борган сари оғирлашиб борарди. Владимир отасининг яқин ўртада вафот этажagini билиб, болага ўхшаб қолган чолнинг ёнидан силжимасди.

Бу орада норозилик аризаси бериш муддати ҳам ўтиб кетди. Кистеневка қишлоғи энди Троекуровнинг ихтиёрига ўтди. Троекуровни қутлаш ва унга чуқур эҳтиромини изҳор этиш ҳамда янги қўлга киритилган мулкни идора қилиш ишига марҳаматли жаъноби олийларининг қачон киришмоқчи бўлганларини ва у мулкнинг тасарруфига ўзлари киришадиларми ё бошқа бирор кишига ваколат берадиларми — мана шуларни сўраш учун Шабашкин унинг олдига келди. Кирила Петрович ноқулай аҳволга тушиб қолди. Чунки унинг табиатида асли гаразгўйлик йўқ эди. Уч олиш нияти уни бутунлай адаштириб юборганидан энди унинг виждони азсбланаётган эди. Ёшлиқдан ўртоқ бўлиб бирга ўсган, лекин энди душмани бўлган одамнинг ҳозир қайси аҳволда ётганини у билар ва шунинг учун ҳам бу ғалаба унинг кўнглини қувонтирмас эди. Троекуров бироқ баҳона топиб, Шабашкинини сўкиб бериш мақсадида, хунок бир важоҳат билан унинг юзига тикилди, бироқ арзигудек важ тополмай, ғазаб билан:

— Тур, йўқол, сенга кўзим учиб тургани йўқ! — деб жеркиб ғашлади.

Шабашкин Кирила Петровичнинг кайфи жойида эмаслигини кўриб, таъзим қилди-да, тезгина чиқиб кетди. Кирила Петрович ёлғиз қолгач: «Зафар гулдуриси, янгра!»¹ куйига ҳуштак чалиб, уйнинг у бошидан бу бошига юра бошлади; зотан, бу ҳол унинг жуда кўнгли безовталигини кўрсатар эди.

Ниҳоят, у пойга аравасига от қўшишни буюрди ва қалинроқ кийинди-да (чунки сентябрь охирлари эди), аравани қўрдан ўзи қайдаб чиқиб кетди.

Кўп ўтмай, Андрей Гавриловичнинг уйини кўрди ва Кирила Петровичнинг кўнгли қарама-қарши ҳислар билан тўлди. Қасос олиб кўнгли таскин топиш ва гурур олижаноб ҳисларни бир қадар босиб кетди. Лекин шунга қарамай, олижаноб ҳислар ниҳоят таяна қилди. Кирила Петрович кадрдон қўшнисини билан ярашишга, мол-мулкни қайтариб бериб, орадаги адоват изларини талмомила йўқотишга жазм қилди. У шу яхши ният билан кўнгли

¹ Бу мисра ҳам Г. Р. Державиннинг (1791) «Измаилнинг олиниси шарафига князь Потёмкин уйдаги тантананинг тафсиلى» деган шеърдан олинган.

лига таскин бериб, қўшнисининг қўрғони томон отларини елдириб кетди ва тўппа-тўғри унинг ҳовлисига кириб борди.

Бу вақт бемор ўз ётоғининг, деразаси олдида ўтирарди. У Кирила Петровични кўриб, юзида ваҳимали бир безовталиқ пайдо бўлди: ҳар доим оппоқ оқариб турадиган юзлари кип-қизариб, кўзлари чақнаб кетди ва бир нималар деб гўлдираган бўлди. Унинг ёнида хўжалиқ дафтарларини кўзидан кечириб ўтирган ўгли бошини кўтариб отасига қаради-ю, отасининг аҳволига ҳайрон бўлиб қолди. Бемор ваҳима ва ғазаб ичида бармоғи билан ташқарига ишора қилди. У ўрнидан турмоқчи бўлиб апил-тапил чспонининг этакларини йиғиштирди ва юмшоқ курседан бир оз кўтарилди-ю... бирдан йиқилиб тушди. Угли отаси томон отилди. Чол ҳушсиз, якка нафас бўлиб қолган эди.

— Тез бўлинг, шаҳарга табибга чопинг! — деб қичқирди Владимир. Шу орада хизматкор кириб:

— Сизни Кирила Петрович сўраяпти, — деди.

Владимир унга даҳшатли назар ташлади.

— Кирила Петровичга чиқиб айт, мен уни эшикдан ҳайдаб чиқаришимни кутмасдан, тезроқ йўқолсин. Бор!

Хизматкор хўжайинининг буйруғини бажариш учун хурсанд бўлиб, югуриб чиқиб кетди. Егоровна эса қўлини силкитиб, чийиллаган овоз билан:

— Жон болам, бошингни кулфатга қўйма! Кирила Петрович ҳаммамизни еб ташлайди, — деди.

— Жим тур, энажон, — деди Владимир аччиғланиб, — Антонни ҳозирнинг ўзидаёқ шаҳарга, табибга юбор.

Энага чиқиб кетди. Олдинги уйда ҳеч ким йўқ, ҳамма Кирила Петровични кўриш учун ташқарига чиқиб кетган эди. Энага зинага чиқиб, ёш хўжайин номидан айтилаётган сўзларни эшитди. Унинг юзи тун сингари қорайиб кетди ва нафрат билан бир кулимсираб қўйди-да, хизматкорларга даргазаб назар ташлаб, секин отининг бошини силтади ва ҳовли олдидан ўтиб кетди. У бундан бир минут илгари Андрей Гаврилович ўтирган деразага қаради, лекин энди уни кўрмади. Энага бўлса, ёш хўжайиннинг буйруғини эсидан чиқариб, зинапояда серрайиб турарди. Бошқа хизматкорлар эса говур кўтариб, бўлиб ўтган ҳодиса тўғрисида сўзлашардилар. Бирдан Владимир одамлар олдига чиқди-да, дона-дона қилиб:

— Табибнинг кераги йўқ, отахоним жон берди, — деди.

Олаговур кўтарилди. Одамлар катта хўжайин ётган уйга қараб югуришди. Унинг ўнг қўли Владимир ётқизиб қўйган треслодан полга тегай-тегай деб осилиб турарди, боши кўкрагига энгашган эди. Ҳали совмаган, лекин жони узилиши биланоқ вазжохати ўзгариб кетган танада ҳаёт асари қолмаган эди. Егоровна фарёд кўтариб йиғлади. Хизматкорлар мурдани ўраб олишди. Уни ювинтириб, 1797 йилда тиктирилган мундирини кийгизишди, сўнг олиб бориб катта стол устига ётқизишди. Бу стол атрофида улар хўжайинларига бир неча йил хизмат қилган эдилар.

Уч кундан кейин дафн маросими бўлди. Бечора чолнинг жа-сади кафанга ўралган, атрофида шамлар ёқилган ҳолда стол устида ётарди. Емакхона хизматкорлар билан тўла эди. Тобутни олиб чиқиш учун ҳозирлик кўрардилар. Владимир билан яна учта хизматкор тобутни кўтардилар. Поп олдинга тушди. Дьячок жаноза оятларини ўқиб, попнинг орқасидан юрди. Кистеневканинг эгаси сўнгги марта ўз ҳовлиси бўсағасидан ташқарига чиқди. Тобутни ўрмондан олиб ўтдилар. Черков ўрмоннинг орқасида эди. Ҳаво очиқ ва совуқ бўлиб, дарахтлардан кузги япроқлар тўкилиб турарди.

Ўрмондан чиқилгач, Кистеневка қишлоғининг ёғочдан солинган черкови, кекса липа дарахтлари билан ўралган қабристон кўринди. Владимирнинг онаси шу ерга қўмилган бўлиб, унинг ёнидан кеча янги бир сағана қазилган эди.

Черковнинг ичи хўжайинларига сўнгги марта таъзим қилиш учун келган Кистеневка деҳқонлари билан тўлган эди. Ёш Дубровский тобут ёнида тураркан, на йиғлар ва на ибодат қилар эди. Аммо авзойи жуда бузуқ кўринарди. Мотам маросими тугади. Марҳум билан видолашгани даставвал Владимир, унинг кетидан ҳамма хизматкорлар келди, сўнг қопқоқни олиб келиб тобутни михладилар. Хотин-халаж чуввос солиб йиғлаб юборди; мужиклар кўз ёшларини мушлари билан артиб қўярдилар. Владимир билан бояги учала хизматкор тобутни кўтариб қабристон томон йўл тутди, бутун қишлоқ аҳолиси улар кетидан эргашди. Тобут сағанага туширилди, ҳамма бир сиқимдан тупроқ ташлади, гўрга тупроқ тортилди, одамлар қабрга таъзим қилишди ва тарқалишди. Владимир жадал юриб ҳаммадан ўзиб кетди ва Кистеневка ўрмонига кириб гойиб бўлди.

Егоровна попи ва черковнинг бошқа одамларини Владимирнинг номидан фотиҳа ошига чақирди ва бунда ёш бариннинг иштирок этмоқчи эмаслигини айтди; шундай қилиб, поп Антон, хотини Федотовна, дьячок ва Егоровна тўртталаси бариннинг ҳовлисига пиёда жўнашди ва йўл-йўлакай улар марҳумнинг хайру саховати, унинг вориси бошига тушиши мумкин бўлган воқеаларни гаплашиб бордилар (Троекуровнинг Кистеневкага келгани, унга ёш Дубровскийнинг қилган муомаласи бутун маҳалла-кўйга эшитилган бўлиб, қишлоқ сиёсатдонлари бу воқеанинг муҳим оқибати бўлажагини олдиндан каромат қилардилар).

— Нима бўлса кўрамыз,— деди поп хотини.— Аммо бошимизда Владимир Андреевич турмаса ёмон бўлади. Яхши бола чамаси, омон бўлгур!

Егоровна унинг сўзини бўлиб:

— Бизнинг бошимизда у турмасдан ким турарди?— деди.— Кирила Петрович кўп қутурмаса ҳам бўларди, ундан қўрқадиган одам йўқ; менинг лочиним ўзини ўзи қўрий олади, худо хоҳласа, яхши одамлар уни ёлғиз қўймас. Ўлгудек юзи қора

одам бу Кирила Петрович, лекин менинг Гришкам унга: «Йў-қол бу ердан қари кўппак! Чиқ ҳовлидан!» — деб бақирганда, думини қисиб қолди-ку!

— Эҳ, Егоровна, — деди дьячок, — Кирила Петровичга ўшандай дегани Григорийнинг қандай тили борди экан, а! Мен энг каттамизга ит бўлиб ирилласам ириллайманки, аммо Кирила Петровичга сира ҳам бетлай олмайман. Чунки уни кўрган ҳамон жоним чиқиб, дир-дир титраб, тиззаларим ўзидан-ўзи букилиб, бўйним эгила бошлайди...

— Беҳуда гап ҳаммаси, — деди поп, — бир кун келадик, мана шу Андрей Гавриловичга ўхшаб, Кирила Петровичнинг ҳам жанозаси ўқилади, жуда нари борса унинг фотиҳа оши буникидан каттароқ бўлар, аммо худонинг даргоҳида бари бир!

— Э, тақсир! Биз ҳам фотиҳа ошига маҳалла-кўйнинг ҳаммасини чақирмоқчи эдик, бироқ Владимир Андреевич унамади. Ҳар қалай бизнинг ҳамма нарсамиз мўл, нимани хоҳласангиз шу билан сийлаб, нима десангиз шуни тайёр қилиб бера оламиз. Майли, энди маҳалла-кўй бўлмаса, сизларни яхшилаб сийлармиз, азиз меҳмонлар.

Бу ширин ваъдалар ҳамда сертаом дастурхонга етишиш умиди суҳбатдошларнинг қадамларини илдамлаштирди ва улар сиҳат-саломат марҳумнинг ҳовлисига етиб келдилар. Булар келганда дастурхонлар ёзилган, таомлар қўйилган бўлиб, ароқ тайёр турар эди.

Бу орада Владимир кўнглидаги қайғуни йўл юриб ва чарчаш билан пасайтирмоқчи бўлиб, ўрмоннинг ичкарисига кириб кетди. У тўғри келган йўлдан борар эди; шохлар унинг у ер-бу ерига тегиб тимдалар, оёқлари тез-тез ботқоққа ботар, бироқ унинг ўзи ҳеч нарса ни сезмас эди. Ниҳоят, у ҳар томони ўрмон билан ўралган кичкина бир пасқам жойга чиқди; куз чоғи ярим яланғочланган дарахтлар тагидан бурала-бурала жимгина бир ариқча оқиб ётарди. Владимир шу ерда тўхтаб, муздек чимга ўтирди, кўнглига бир-биридан хунук бўлган ўйлар кела бошлади... У ўзининг ёлғизлигини қаттиқ ҳис қилди. Келажак унинг кўзига қора булутлар билан қопланган ҳолда кўринарди. Троекуров билан бўлган душманлик унга янги бахтсизликлардан хабар берар эди. Унинг кичик давлати бошқа одам қўлига ўтиб кетиши ва у ниҳоят фақирликда қолиши мумкин эди. У бир нечта қуриган япроқчаларни оқизиб кетаётган ариқчанинг оҳиста оқимига тикилиб, қимир этмасдан узоқ ўтирди, бу оқим унга одатдаги ҳаёт оқимини эслатди. Ниҳоят у қоронғи туша бошлаганини пайқаб, ўрнидан турди ва уйига кетадиган йўлни ахтара бошлади; йўлни тепгунча, бу таниш бўлмаган ўрмонда анчагача адашиб юрди ва ниҳоят бир сўқмоқ йўлга тушиб олди-да, шу йўл билан у тўппа-тўғри ўз уйи олдига етиб келди.

Дубровскийнинг қаршисидан ўз қавмлари билан кетаётган поп чиқиб қолди. Шу чоқ унинг хаёлига: бу яхшилик аломати эмас, деган бир фикр келди-да, у беихтиёр бир четга бурилиб,

Ўзини дарахтлар панасига олди... Улар Дубровскийни кўришмади, балки ўзаро қизғин гаплашиб, унинг ёнидан ўтиб кетишди.

— Емон ишга ёндашма, яхши ишдан адашма,— деди поп ўз хотинига.— Бу ерда қолишимизнинг ҳеч ҳожати йўқ. Бу иш нима билан битмасин, сенга дахли йўқ.

Попнинг хотини алланималар деб жавоб қайтарди, бироқ уни Владимир эшитмади.

Дубровский уйига яқинлашгач, бир тўда оломонни кўрди, унинг ҳовлиси деҳқонлар билан хизматкорларга тўла эди. Олисдан шовқин ва олағовур эшитиларди. Омбор олдида учтадан от қўшилган иккита фойтун бўлиб, мундирли сюртук кийган бир неча нотаниш одам алланарсанинг маслаҳатини қилиб айбонда туришарди.

— Бу нима гап?— деб аччиғланиб сўради Владимир ўзига томон югуриб келган Антондан.— Булар ким, қандай иш билан келишипти?

— Оҳ, отахонимиз, Владимир Андреевич!— деб нафаси бўғизига тиқилиб жавоб берди чол.— Булар суд одамлари. Улар бизни сенинг лутфи карамингдан жудо қилиб, Троекуровга топширимоқчи...

Владимир бошини қуйи солди, одамлари бахтсиз хўжайинни қуршаб олишди.

— Отахонимиз!— деб улар Владимирнинг қўлларини ўпиб қичқаришар эди.— Бизлар сендан бўлак барини хоҳламаймиз, амр қилсанг суднинг таъзирини берардик, ўлсак ўламизки, сени хафа қилдириб қўймаймиз.

Владимир уларга қараркан, кўнглини ғалати ҳислар тўлқинлатар эди.

— Сизлар жим туринглар,— деди у ўз одамларига.— Бу амалдорлар билан ўзим гаплашаман. Оломон орасидан кимдир унга:

— Ҳа, гаплаш, отахон, таъзирини бир бериб қўй бу муттаҳамларни!— деб қичқирди.

Владимир чиновниклар ёнига борди. Шабашкин бошида картузи ва икки қўли белида, кибр билан ён-берига қарар эди. Баланд бўйли ва семизгина, ёши эликларга борган, қизил юзли ва шоп мўйловли исправник ўзига яқинлашиб келаётган Дубровскийни кўргач, бир томоқ қириб олди-да, ҳирқироқ овоз билан гапира кетди:

— Шундай қилиб, мен айтган гапларимни яна такрорлайман: уезд судининг ҳукмига мувофиқ, ушбу кундан эътиборан ҳаммангиз Кирила Петрович Троекуровнинг қарамоғига ўтасиз. У киши ўз измларини Шабашкин жанобларига бердилар. Бинобарин, ҳаммаларингиз бу одамнинг барча буйруқларига сўзсиз итоат қилурсиз... Сиз, аёллар эса уни севинг ва ҳурмат қилинг, ўзи ҳам сизларга жуда ўч.

Бу ҳазил чоғида исправникнинг ўзи ҳам хохлаб кулиб юборди. Шабашкин ва бошқалар исправникка қўшилиб кулишди.

Владимирнинг қони қайнаб кетди. У ўзини ясама совуққонликка солиб, ҳалиги хушчақчақ исправникдан:

— Марҳамат қилиб, айтиб беринг-чи, бу нима деган гап ўзи?— деб сўради.

— Бу шундай деганимки,— деб жавоб берди ҳийлагар чиновник,— биз бу ерга мана шу мулкни Кирила Петрович Троекуровга ўтказгани ҳамда бошқа бекорчиларнинг яхшиликча омон-эсон бу ердан жўнаб қолишларини сўрагани келдик.

— У ҳолда, сиз помешчикнинг ҳукмронлиги бекор қилингани менинг деҳқонларимга айтгандан кўра, ўзимга айтсангиз бўлмасмиди...

— Сен кимсан ўзинг?— деди Шабашкин унга ўқрайиб қараб.— Собиқ помешчик Андрей Гаврила ўғли Дубровский қазоси етиб ўлиб кетди, биз сени танимаймиз ва танишни истамаймиз ҳам.

— Бу киши бизнинг ёш баринимиз Владимир Андреевич бўладилар,— деди оломон ичидан бир киши.

— Ким у валдираётган?— деди исправник ўдағайлаб.— Қанақа барин, қандай Владимир Андреевич? Сизларнинг баринингиз—Кирила Петрович Троекуров бўлади, эшитдингизми, гаранглар?

— Йўқ, ундай эмас!— деди яна ўша овоз.

— Бу исён-ку!— деб қичқирди исправник.— Ҳай, оқсоқол, қаердасан!

Оқсоқол олдинга чиқди.

— Ҳозир топ, ким экан у мен билан айтишган, адабини бериб қўяй!

Оқсоқол ким гапирганини оломондан сўради. Ҳеч ким чурқ этмади, кўп ўтмай орқада шивир-шивир гап бошланди ва у тобора кучайиб, бирпасда даҳшатли олаговурга айланди. Исправникнинг нафаси ичига тушиб, ётиғи билан оломонни босмоқчи бўлди.

— Нега қараб турибсизлар, йигитлар! Йўқолсин улар!— деб қичқирди халойиқ ва босиб кела бошлади.

Шабашкин ва бошқа чиновниклар шошиб-пишиб ўзларини даҳлизга урдилар ва ичкарига кириб эшикни ичидан беркитиб олдилар.

— Йигитлар, босинглар!— деб қичқирди яна ўша овоз. Оломон ёпирилаверди...

— Тўхтанглар!— деб бақирди Дубровский.— Аҳмоқлар! Бу нима қилганингиз? Бу аҳволда сизлар ўзингизни ҳам, мени ҳам бекорга нобуд қиласизлар. Тарқалинг уй-уйингизга, мени ўз ҳолимга қўйинг! Қўрқманг, подшоҳимиз одил, мен ундан илтимос қиламан, у бизни раңжитмайди... Ҳаммамиз унинг фарзандимиз. Агар сиз бундай исён кўтариб, қароқчилик йўлига ўтсангиз, у ҳолда ҳазрати бузрукворимиз сизларни ҳимоя қилолмайди.

Ёш Дубровскийнинг бу сўзи, жаранглаган овози ва келишган қадду қомати оломонга кўнгилдагидек таъсир қилди. Халойиқ

ҳовуридан тушиб, уй-уйига тарқалди, ҳовли бўшаб қолди. Амалдорлар даҳлизда ўтирар эди. Ниҳоят, Шабашкин эшикни секингина очиб, зина айвонига чиқди-да, таҳқирланган каби Дубровскийга икки букилиб таъзим қилди ва меҳрибонлик билан ҳимоя қилгани учун унга миннатдорлик билдирди.

Владимир унинг сўзларини нафратланиб туриб тинглади-ю, жавоб бермади.

— Ижозатлари билан,— деб сўзида давом этди маслаҳатчи,— биз шу кеча шу ерда тунашга жазм қилдик; негаки, қоронғи тушиб қолди, тагин мужикларингиз йўлда бизга ҳужум қилиб ўтиришмасин. Марҳаматингизни дариг тутмай, хизматкорларингизга буйруқ берсангиз, меҳмонхонага ҳеч бўлмаса пичан солиб берсалар. Тонг отар-отмас, биз жўнаб кетамиз.

— Билганингизни қилинг,— деб жавоб берди Дубровский совуққина,— мен энди бу ерда хўжайин эмасман.

У шу сўзларни айтиб, отасининг уйига кириб кетди ва эшикни ичидан беркитиб олди.

VI БОБ

«Шундай қилиб, ҳаммаси тамом бўлди — деди у ўз-ўзига,— бугун эрталаб бошпанам ва бир бурда ноним бор эди. Эртага эса ўзим туғилиб ўсган ва отам вафот этган уйни отамнинг ўлимига ва менинг гадо бўлиб қолишимга сабаб бўлган кишига ташлаб чиқиб кетишим керак». Унинг кўзлари онасининг портретига тикилганича қолди. Рассом снасини панжарага суянган ва эрталабки оқ қўйлақда, сочига биттагина қизил гул таққан ҳолда тасвир қилган эди. «Бу сурат ҳам оиламиз душманига қолади-ган бўлди,— деб ўйлади Владимир,— уни энди синиқ курсилар билан бирга омборга ташлашади, ё бўлмаса, итбоқарларига мазах ва эрмак бўлиши учун даҳлизга осиб қўйилади. Онамининг ётоқхонасига, отам жон берган хонага эса унинг приказчиги кўчиб киради, ёки ўзи учун ишратхона қилиб қўяди. Йўқ! Йўқ! Менга насиб бўлмаган бу қайғули макон, унга ҳам насиб бўлмасин!» Владимир тишларини маҳкам қисди, унинг миёсида қўрқинчли ўйлар туғилди. Қулоғига порахўрларнинг хўжайинлик қилишаётган овозлари эшитилар, улар дам уни қил, дам бунни қил деб талаб этардилар, бу эса унинг ғамгин ўйлари орасида ёқимсиз овуноқ каби туюларди. Ниҳоят, ҳаммаёқ жимиб қолди.

Владимир комод ва ғаладонларни очиб, марҳум отасининг қоғозларини кўздан кечири бошлади. Уларнинг кўпчилиги хўжалик ҳисоблари ва турли ишларга оид хатлардан иборат эди. Владимир уларни ўқимасданоқ йиртиб ташлади. Булар орасидан бир пакет чиқди, унинг устига: «*хотинимнинг мактублари*» деб ёзиб қўйилган эди. Владимир қаттиқ ҳаяжонланган ҳолда хатларни ўқий бошлади: бу хатлар Туркия юриши вақтида ёзилган

бўлиб, Кистеневка қишлоғидан армияга жўнатилган эди. Онаси ўзининг бу хатларида эрига ғариб ҳаёти ва рўзгор юмушлари тўғрисида ёзаркан, унга ёқимли сўзлар билан айрилиқдан шикоят этиб, уни ўз уйига, ўз севимли қучоғига чорлар эди. Хатларининг бирида у кичкина Владимирнинг соғлиғи тўғрисида ташвишланганини хабар қилган бўлса, яна бирида эса боласининг ҳалитданоқ кўринаётган қобилиятига қувонганини айтиб, келажаги бахтли ва порлоқ бўлишини изҳор этган эди. Владимир бу хатларни ўқишга берилиб, ҳамма нарсани унутди ва вужуди билан оилавий ҳаёт фароғатини ҳис этиб, вақтнинг қандай ўтганини билмай қолди. Девор соати ўн бирга жом урди. Владимир хатларни чўнтагига солди-да, шамни қўлига олиб, хонадан чиқди. Залда, тахта полда чиновниклар ухлаб ётишар, стол устида уларнинг бўшатган шишалари турар, бутун уй ичини ўткир ромнинг ҳиди тутиб кетган эди. Владимир уларнинг ёнидан нафратланиб ўтиб, даҳлизга чиқди. Эшиклар ёпиқ эди. Калитни тополмагач, у яна залга қайтди, калит стол устида ётарди. Владимир эшикни очиши билан бир одамга дуч келиб қолди: у ўзини бир бурчакка олиб турар, қўлида эса болта алтирар эди. Владимир шамини яқин тутиб, унинг темирчи Архип эканини билди.

— Нима қилиб турибсиз бу ерда?— деб сўради у.

— Э-э, Владимир Андреевич, сизмисиз?— деб жавоб берди пичирлаб Архип.— Худо ўз паноҳида сақласин! Яхшики шам ёқиб чиқдингиз!

Владимир унга ҳайрон бўлиб қаради.

— Нега беркиниб турибсиз бу ерда?— сўради у кейин темирчидан.

— Ҳамма бормикин... Шу ердамикин... бир хабар олай-чи, деб юрган эдим,— дея аста жавоб берди Архип дудуқланиб.

— Болтани нега олиб юрибсиз?

— Болтани дейсизми? Шундай вақтда болтасиз юриб бўладими? Бу амалдорлар, мен сизга айтсам, шундай юзи қора одамларки ҳаш-паш дегунингизча...

— Маст экансиз, болтани ташлаб, бориб ухланг.

— Мени маст дедингизми? Отахоним, Владимир Андреевич, худо ҳақи бир қултум ҳам оғзимга олганим йўқ... Шундай вақтда томоқдан ичкилик ўтадим, шу ҳам инсофданми ахир, бу порахўрлар бизнинг тепамизга чиқишмоқчи, хўжайинларимизни ўз қўрғонларидан ҳайдаб чиқаришмоқчи... Роса хуррак тортяпти-да, лаънатилар; ҳаммасини бирданига бошласак, ҳеч ким сезмас ҳам эди...

Дубровский қовоғини солиб:

— Менга қаранг, Архип,— деди у бир оз жим қолгач,— бу ишингиз бўлмайди. Айб амалдорларда эмас. Чироқни ёқинг-да, менинг орқамдан юринг.

Архип бариннинг қўлидан шамни олди, печканинг орқасидан чироқни топди, уни ёқди ва иккови бирга оҳиस्ताгина зинапо-

дан тушиб, ҳовли томон кетишди. Қоровул чўян тахтани урди ва итлар ҳурди.

— Қоровул ким?— сўради Дубровский.

— Биз, отахон, Василиса билан Лукерья,— деб жавоб берди ингичка бир овоз.

— Уйларингга кетинглар,— деди Дубровский уларга,— сизларнинг керагингиз йўқ.

— Тамом!— деб қўйди Архип.

— Раҳмат сизга, валинеъматимиз,— дейишди иккала аёл ва дарҳол уйларига жўнаб кетишди.

Дубровский йўлида давом этди. Икки киши унга яқин келди ва уни чақиришди. Дубровский уларни овозидан Антон билан Гриша эканини таниди.

— Нега ухламай юрибсизлар?— деб сўради улардан.

— Уйқу келадими шундай вақтда,— деди Антон.— Қандай кунларга қолдик биз, ким ўйлаган эди бундай бўлишини...

— Жим!— деб унинг сўзини бўлди Дубровский.— Егоровна қаерда?

— Хўжайиннинг уйида, ўз хонасида,— деб жавоб берди Гриша.

— Бор, олиб кел уни бу ерга, бизникиларнинг ҳаммасини бу ёққа олиб чиқ, анави амалдорлардан бошқа ҳеч ким қолмасин ичкарида. Сен, Антон, аравани қўш.

Гриша кетди ва бир минутдан кейин онаси билан келди. Кампир бу кеча ечинмаганди; амалдорлардан бошқа ҳеч ким кўз юммаган эди.

— Ҳамма шу ердами?— деб сўради Дубровский,— уйларда ҳеч ким қолмадими?

— Порахўрлардан бошқа ҳеч ким қолмади,— деб жавоб берди Гриша.

— Энди пичан ё похол олиб келинглар,— деди Дубровский.

Одамлар отхонага чопиб кетишди ва қучоқ-қучоқ пичан кўтариб келишди.

— Зинанинг тагига қўйинглар. Ҳа, балли. Қани энди, йигитлар, ўт қўйинглар!

Архип фонусни очди, Дубровский қўлидаги тутантириқни унга тутди.

— Шошма!— деди у Архипга.— Шошилишда даҳлиз эшигини бекитиб чиққанга ўхшайман, тез бориб очиб қўй.

Архип югуриб даҳлизга кирди — эшик ўзи очиб эди. Архип уни қушфлади-да, оҳистагина: «*Очиб қўй эмиш, очиб қўйиб бўлибман!*» деб Дубровскийнинг ёнига қайтди.

Дубровский тутантириқни пичанга тутди, пичан ловилаб, алангаси осмонга кўтарилди ва бутун ҳовлини ёритиб юборди.

— Во-ей!— деб нолиб қичқирди Егоровна.— Бу нима қилганинг, Владимир Андреевич!

— Жим тур!— деди Дубровский.— Хўш, йигитлар, хайр

энди, худо қаёққа бошласа ўша ёққа кетдим; янги хўжайинларингиз билан бахтли бўлинглар.

— Э, отахонимиз, валинеъматимиз,— деб жавоб беришди одамлар,— ўлсак ўламизки, лекин сендан айрилмаймиз, биз сен билан бирга кетамиз.

Аравани келтиришди; Дубровский Гриша билан бирга аравага чиқди ва одамларига учрашиш жойи этиб Кистеневка ўрмони ни белгилади. Антон отларни қамчилади ва улар дарвозадан чиқиб кетишди.

Шамол кўтарилди. Бирпасда бутун бинони аланга ўраб олди. Қизил тутун тунука устида бурқиради. Ойналар чарсиллар, синиб ерга тушар, ёниб турган харилар ағдарилар, амалдорларнинг: «Ёниб кетамиз, қутқаринглар, қутқаринглар!» деган дод-войи эшитилар эди.

— Ёқадими?— деб қўйди заҳарханда қилиб Архип, ёнгинга қарар экан.

— Архипушка,— деди унга Егоровна,— у лаънатиларни қутқазиб юбор, сенга худодан қайтади.

— Ёқадими?— деб жавоб берди темирчи.

Шу чоқ дераза ёнида амалдорлар кўринди, улар икки қават деразани синдирмоқчи бўлишди. Шу вақт «гурс» этиб том босди-да, дод-войлар тиниб қолди.

Кўп ўтмай ҳамма хизматкорлар ҳовли юзига тўпланишди. Аёллар дод-вой қилиб нарсаларини қутқаришга тиришар, ёш болалар ёнгинга хурсанд бўлиб ирғишлашар, учқунлар олов бўронидан учиб бориб, қишлоқ уйларига туташар эди.

— Иш жуда жойида бўлди-да!— деди Архип.— Ёнишини қаранглар-а? Покровскоедан туриб бемалол томоша қилса бўладиган бўлди!

Шу топда янги бир нарса унинг диққатини жалб этди: ёниб турган саройнинг томида бир мушук уёқдан-буёққа чопиб юрар, чор атрофи аланга билан ўралгани учун, ўзини қаерга уришини билмас ва бечора жонивор кишининг раҳми келадиган даражада мисълаб ёрдамга чақирар, унинг питирлашини кўрган болалар қотиб-қотиб кулишар эди.

— Нега куласизлар, шайтонваччалар,— деди темирчи аччигланиб.— Худодан қўрқмайсизлар, худонинг бир махлуқи ўлапти-ю, сиз эси пастрлар, куласизлар-а!..

У шу сўзларни айтгач, ёниб турган томга шоти қўйиб, мушукни қутқазгани чиқди. Мушук унинг ниятини билди-да, шошилинч бир миннатдорлик билан унинг қўлига тирмашиб олди. Баъзи жойлари куйган темирчи қўлидаги ўлжаси билан ерга тушди.

— Хўш, йингитлар, хайр энди!— деди у ҳайрон бўлган одамларга.— Бу ерда энди менинг қиладиган ишим қолгани йўқ. Яхши қолинглар, яхши-ёмон гап ўтган бўлса кечиринглар.

Темирчи кетди, ёнгин яна анчагача давом этди. Ниҳоят, босилди ва алангаси сўнган чўғлар тун қоронғисида қўр бўлиб қи-

зариб ёниб ётди ва унинг атрофида хонумони куйиб кул бўлган кистеневкаликлар дайдиб юришар эди.

VII БОБ

Эртасига ёнгин тўғрисидаги хабар бутун атрофга ёйилди. Ёнгин тўғрисида ҳар ким ҳар хил гумон ва тахминлар қилар эди. Баъзилар Дубровскийнинг одамлари ўликни кўмиб келишган куни маст бўлишиб, эҳтиётсизлик орқасида уйга ўт қўйиб юборишган бўлишса керак, деб ишонтирмоқчи бўлишса, баъзилари бу ишда, уйни қўлга киритишлари муносабати билан айш-ишрат қилишган амалдорларни айблар эди, кўпчилик эса қўрғон земство суди ҳамда бутун хизматкорлар билан ўзидан-ўзи ёниб кетган, деб исбот қилмоқчи бўлар эдилар. Баъзилар ҳақиқатни англаб, бу ёмон фалокатга, ғазоби ва жаҳлига чидолмаган Дубровскийнинг ўзи сабаб бўлганини сўзлар эди. Эртаси куни ёнгин бўлган жойга Троекуровнинг ўзи келиб текшириш ўтказди. Маълум бўлдики, исправник, земство судининг маслаҳатчиси, стряпчий¹ ва мирза ҳамда Владимир Дубровский, энага — Егоровна, хизматкорлардан Григорий, кучер Антон ва темирчи Архиплар қаёққадир бедарак йўқолишган. Хизматкорларнинг ҳаммаси амалдорлар том босган пайтда куйиб кетганликларига гувоҳлик беришди; уларнинг куйган суяклари ковлаб топилди. Василиса билан Лукерья деган аёл Дубровский билан темирчи Архипни ёнгиндан бир оз аввал кўрганларини айтишди. Ҳамманинг айтишига қарганда, темирчи Архип тирик бўлиб, афтидан, якка ўзи бўлмаса ҳам, ҳар қалай, ёнгиннинг энг катта айбдори ўша эди. Асосий гумон Дубровскийдан эди. Кирила Петрович бўлган ишнинг ҳаммасини батафсил ёзиб, губернаторга юборди ва янги бир иш очилди.

Ҳадемай янги овозалар чиқиб, одамларнинг қизиқсинишлари ва гап-сўзлари бошқача тус ола бошлади. Нима дейсан: ** да қароқчилар пайдо бўлиб, бутун теварак-атрофга қўрқув солаётганмиш, деган хабарлар тарқалди. Уларга қарши ҳукумат томонидан кўрилган тадбирлар етарли нагжица бермаётганмиш. Бир-биридан даҳшатли ўғирликлар рўй бераётганмиш. На йўлларда тинчлик бору на қишлоқларда тинчлик бор эмиш. Ичи қароқчилар билан тўла бир нечта уч отлик аравалар куппа-кундуз кунлари бутун губернияни айланиб, сайёҳчилар ва почталарнинг йўлини тўсадиган, помещикларнинг уйларини талаб, ўт қўйиб кетадиган бўлган эмиш. Ўғриларнинг бошлиғи ўзининг зийраклиги, довораклиги ва аллақандай олижаноблиги билан машҳурмиш... Унинг тўғрисида ана шундай ажойиб гаплар тарқала бошлади. Ҳамманинг оғзида Дубровскийнинг номи эди. Ботир босқинчиларга бошчилик қилаётган ўша эканига ҳеч кимда шубҳа қолмаганди. Фақат бир нарсага ҳамма ҳайрон эди; улар Трое-

¹ Стряпчий — суд қоғозлари ва ишларини олиб борувчи идора чиновниги.

куровнинг қўрғонига тегмаган, унинг биронта саройини ҳам таламаган ва аравасини ҳам тўшишмаган эди. Троекуров эса, буни ўзининг одатдаги манманлигига бориб, икки нарсадан кўрар: биринчиси — ўзининг бутун вилоятни қўрқитиб олганидан, деб билса, иккинчиси — ўзига қарашли қишлоқлардаги полициячиларнинг жуда яхши ишлаганидан, деб ўйлар эди. Бошида қўшнилари Троекуровнинг ўзига бино қўйишидан ўзаро кулишиб ва чақирилмаган меҳмонларнинг Покровское қишлоғига келишини ҳар кун кутишиб юришди; чунки бу ерда жуда мириқиш мумкин эди; лекин оқибат, қўшнилари Троекуровга қароқчиларнинг унга нисбатан аллақандай ҳурмат сақлаганликларига тан беришга мажбур бўлдилар... Троекуров ўзида йўқ керилар ва Дубровскийнинг ҳар бир янги босқинчилиги тўғрисида хабар келгач, губернатор, исправник ҳамда рота командирларини масхара қилиб гапирар, чунки Дубровский уларнинг қўлидан ҳаммавақт соғ-саломат чиқиб кетар эди.

Бу орада — 1-нчи октябрь кунини — Троекуров яшаган қишлоқдаги ибодатхонанинг байрами бўлди. Аммо бу тантанали маросимни ва ундан кейинги воқеаларни баён қилмасдан аввал, биз китобхонларимизни янги, ёки қиссамизнинг бошида номлари оз-моз эслатиб ўтилган кишилар билан таништиришимиз лозим.

VIII БОБ

Китобхонларимизнинг ўзлари ҳам пайқаб қолишган бўлса керакки, юқорида бир-икки сўз билан номи зикр этилган Кирилла Петровичнинг қизи қиссамизнинг қаҳрамонидир. Биз тасвир қилаётган даврда у ўн етти ёшда бўлиб, ҳусни камолга етган эди. Отаси уни ниҳоятда севар, лекин шунга қарамай, ўз билганидан ҳам қолмас эди-ю, бироқ баъзида унинг хархашаларини ҳам кўтарар, баъзида эса, дағаллик ва қаттиққўллик билан уни чўчитар ҳам эди. Аммо у қизининг яхши кўрганини билса ҳам, лекин ҳеч қачон унинг ишончига сазовор бўла олмас эди. Қиз ўзининг ҳис-туйғулари ва фикрларини ундан яширишга одатланган эди; чунки у буларни отаси томонидан қандай қабул этилишини ҳеч қачон билмасди. Қизнинг дугоналари йўқ бўлиб, ёлғиз ўсган эди. Қўни-қўшниларининг хотин ва қизлари Кирилла Петровичникига кам киришар, чунки бу ердаги суҳбат ва базмлар учун аёллар эмас, эркаклар лозим бўлар эди. Бизнинг гўзал қаҳрамонимиз отаси томонидан берилган бундай зиёфатларга камдан-кам қатнашар эди. Кўпчилиги XVIII асрдаги француз ёзувчиларининг асарларидан иборат бўлган катта кутубхона қизнинг ихтиёрига берилган эди. Бутун умрида «Пазанда ошпаз» деган китобдан бошқа ҳеч нарсани ўқимаган отаси, китоб танлашда қизига раҳбарлик қила олмасди, шунинг учун ҳам Маша, табиийки, турли китобларни кўп титиб кўргандан кейин, романларни ўқишга киришган эди. У бир замонлар мамзель Мими раҳбарлигида бошланган тарбиясини мана шу равишда камолотга

етказган эди. Мамзель Мимига Кирила Петровичнинг ишонч ва илтифоти катта эди; бу яқинликнинг оқибати ниҳоят жуда аниқ бўлиб қолгач, Кирила Петрович уни киши билмас ўзининг бошқа бир мулкига жўнатишга мажбур бўлди. Мамзель Мими ўзи тўғрисида бу оилада жуда ёқимли бир хогира қолдирди. У яхши қиз бўлиб, Кирила Петровичга анчагина таъсири бор бўлса ҳам, лекин у ўзининг бу таъсирини ҳеч қачон гараз билан қўлламас эди. Кирила Петрович ҳам уни бошқалардан кўра кўпроқ севарди. Нега десангиз, мамзель Мимига ўхшаган тўққиз яшар қорақўз ва шўх бола Кирила Петровичнинг ёнида парвариш топди ва унинг ўғли деб ҳисобланди, ҳолбуки, худди Кирила Петровичга ўхшатган бир қанча яланғоёқ болалар унинг деразаси олдида чопиб юришар ва булар хизматкорларнинг болалари деб ҳисобланар эдилар. Кирила Петрович ўзининг кичкина Сашаси учун Москвадан бир француз муаллими чақиртирди ва бу биз тасвир этаётган воқеалар содир бўлаётган чоғда етиб келган эди.

Бу муаллим ўзининг ёқимли ташқи кўриниши ва содда муомалалари билан Кирила Петровичга маъқул бўлди. У Кирила Петровичга ўзининг аттестатини ҳамда Троекуровнинг бир қариндоши ёзиб берган хатни топширди. Чунки у, яъни мазкур француз муаллимимиз, ўша хат берган кишиникида тўрт йил мураббийлик қилган эди. Кирила Петрович буларнинг ҳаммасини кўриб чиқди ва фақат унга муаллимнинг ёшлиги маъқул бўлмади. Аммо бу ажойиб камчиликнинг сабаби унинг ёши бахтсиз муаллимлик унвони учун жуда зарур бўлган бардош ва тажрибага мос тушмаслиги бўлмай, балки Кирила Петровичнинг бошқа шубҳалари туфайли эди ва у ўзининг бу шубҳаларини дарҳол изҳор этишга жазм қилди. Бунинг учун у Машани ёнига чақиртирди (Кирила Петрович французчани билмас эди, унга кизи таржимонлик қиларди).

— Бери кел, Маша. Сен мана бу мусъега айт, майли, мен уни хизматга оламан; аммо шарт шуки, қизларимнинг кетига туша кўрмасин, йўқса, мен бу итваччани... шундай деб таржима қил, Маша.

Маша қизариб кетди ва муаллимга қараб француз тилида: отам сизнинг камтар ва одобли бўлишингиздан умидвор, деди.

Француз қизга таъзим қилди-да, ҳатто менга илтифот кўрсатмаганлари тақдирда ҳам, мен у кишининг ҳурматларига сазовор бўлиш учун ҳаракат қиламан, деб жавоб берди.

Маша унинг жавобини, оқизмай-томизмай отасига таржима қилиб берди.

— Яхши, яхши, — деди Кирила Петрович. — Унга ҳеч қандай илтифот ва ҳурматнинг кераги йўқ. Унинг иши Сашага қараш ва унга грамматика ҳамда география ўргатиш, шундай деб таржима қилиб бер унга.

Марья Кириловна таржимасида отасининг қўпол сўзларини силлиқроқ қилиб айтди, шундан кейин Кирила Петрович французни унинг учун белгиланган хонага чиқариб юборди.

Аристократик хурофотлар билан тарбияланган Маша ён французга унчалик эътибор қилмади, муаллим унинг учун бир хизматкор ёки бир уста қаторида эди, хизматкор билан устани эса у эркак ўрнида кўрмас эди. Маша ўзининг m-г Дефоржни маҳлиё қилиб қўйганини ҳам, муаллимнинг қизариб, қалтираб кетганини ҳам, ҳатто овозининг ўзгариб кетганини ҳам пайқамди. Кейинча, қиз бир неча кун сурункасига муаллим билан кўришиб турди, бироқ ўшанда ҳам у бу муаллимга унчалик эътибор бермади. Бироқ кутилмаганда бир воқеа рўй бериб, қизда муаллим тўғрисида бутунлай янги фикр пайдо бўлди.

Кирила Петровичнинг ҳовлисида одатда бир неча айиқ бола-си боқилар ва булар Покровское помешчигининг энг муҳим эрмакларидан бири эди. Айиқ болаларини ёш пайтида ҳар куни меҳмонхонага олиб келишиб, бу ерда уларни Кирила Петрович мушуклар ва кучуклар билан уриштириб, соатлаб овора бўлар эди. Катта бўлганларидан кейин эса уларни занжирларга солиб қўйилар ва улар энди ўзларининг чинакамига мазах қилинишларини кутиб ётардилар. Баъзида уларни Кирила Петровичнинг деразаси олдига, ҳовлига олиб чиқилиб, ҳамма ерига учи сиртига қаратиб миҳ қоқилган бўш вино бочкаларини уларнинг олди-га юмалатиб юборардилар; бочкаларни айиқ ҳидлаб кўрар, сўнг-ра секингина панжасини тегизар, панжасига миҳ кириб, ғазаблалар, сўнг у жаҳли чиқиб бочкани қаттиқроқ итариб юборар ва панжаси баттар оғрир эди... Токи бечора айиқни ғоят қаттиқ ғазаблантирган бочкани унинг олдидан тортиб олмагунларича, у бочкага ёпишаверар эди. Шундай воқеалар ҳам бўлар эдики, бир жуфт айиқни аравага қўшиб, унга меҳмонларни мажбуран ўтқазиб, уларни худонинг иродасига топширишарди-да, айиқларни қувиб ҳайдаб юборишарди. Аммо Кирила Петровичнинг энг яхши кўрган ҳазили қуйидагича эди.

Бўш уйнинг деворига ҳалқа қоқиб, оч айиқни арқон билан ана шу ҳалқага боғлаб қўйиларди. Арқоннинг узунлиги қарийб бутун хонанинг ҳамма томонига етгани ҳолда, фақат ҳалқанинг рўбарўсидаги бурчаккагина етмас эди. Бу ер эса даҳшатли ҳайвоннинг ҳужумидан қутулиш жойи эди. Одатда янги келган одамни мана шу уйнинг эшиги олдига олиб боришарди-да, тўсатдан уни айиқнинг олдига итариб юбориб, орқасидан эшикни беркитиб қўйишар, ҳалиги бечора эса, айиқ полвоннинг олдида ёлғиз қолар эди. Шўрлик меҳмон, этаклари йиртилган ва ҳаммаёғи тимдаланган, қонига беланган ҳолда, тезда ҳалиги хавфсиз бурчакни топиб олар, лекин деворга маҳкам ёпишган ҳолда, баъзан ҳатто уч соатгача чидаб туришга, қутурган айиқнинг ўзидан икки қадам нарида бўкираётганини, сапчиётганини, олдинги оёқларини баланд кўтариб тикланаётганини, унга-етиб олиш учун зўр бериб интилаётганини кўриб туришга мажбур бўларди.

Рус баринининг олижаноб ҳазиллари мана шунақа бўларди! Муаллим келгач, Кирила Петрович бир неча кундан кейин

уни эсга олди ва айиқ ётган уйда уни ҳам бир меҳмон қилиб қўйишни мўлжаллади. Шу мақсадда, у бир куни эрта билан муаллимни чақиртирди ва уни қоронғи йўлақлардан ўзи билан бирга ҳалиги хона эшиги олдига олиб борди, шунда бирданига ён эшик очилиб, икки хизматкор французни уй ичига итариб юборди-да, эшикни сиртидан қулфлаб қўйишди. Муаллим эсини йиғиб олгач, рўпарасида ҳалқага боғланган айиқни кўрди: айиқ йироқдан, меҳмоннинг ҳидини олиб пишқирди, сўнгра бирданига кейинги оёқларида туриб, унга томон юра бошлади... Француз эса пинагини ҳам бузмади, қочмади ҳам, балки ҳужумни кутиб турди. Айиқ яқинлашди, Дефорж чўнтагидан кичкинагина тўппончасини олди-да, оч ҳайвоннинг қулоғига тақаб туриб отди. Айиқ йиқилди. Одамлар югуриб келишди. Эшик очилиб, ўз ҳазилининг оқибатидан ҳайрон қолган Кирила Петрович кириб келди.

Кирила Петрович бунинг сабабини: Дефорж учун яширинча ҳозирланган бу ҳазилдан уни ким хабардор қилиб қўйганини ва нима учун у чўнтагида ўқланган тўппонча олиб юришини, албатта, билмоқчи бўлди. У қизига одам юборди. Маша дарҳол етиб келиб, отасининг саволларини французга таржима қилиб берди.

— Менинг айиқ тўғрисида ҳеч қандай хабарим йўқ,— деб жавоб берди Дефорж.— Аммо мен доим ёнимда тўппонча олиб юраман, чунки мен бундай камситишларни кўтаролмаганим ҳолда, оддий фуқаро бўлганим туфайли, камситган кишини қасосга чақиришга ҳам ҳаққим йўқ.

Маша ҳайрон бўлиб унга қаради ва Дефоржнинг сўзларини Кирила Петровичга таржима қилиб берди. Кирила Петрович индамади, айиқни олиб чиқиб, терисини шилишга буюрди, кейин ўз одамларига қараб: «Оббо шоввоз-эй. Қўрқмади-я, пинагини ҳам бузмади-я!», деди. Шундан кейин у Дефоржни яхши кўриб қолди ва уни ортиқ синаб кўришни ўйламади.

Аммо бу ҳодиса Марья Кириловнага янада кучлироқ таъсир қилди. Чунки у айиқнинг ўлиб ётганини, Дефоржнинг айиқнинг ўлиги тепасида туриб, ўзи билан хотиржам гаплашганини кўрди. У мардлик ва иззат нафсини ардоқлаш фазилатларининг фақат бир тоифагагина хос эмаслигини билди ва шундан кейин у ёш муаллимни ҳурмат қила бошлайдиган бўлди ва унинг бу ҳурмати кундан-кунга оша борди. Булар орасида бир даража муносабат пайдо бўлиб, қизнинг товуши яхши ва музыкага қобилиятли бўлганлигидан, Дефорж унга дарс бермоқчи бўлди. Шундан кейин, қиз бу тўғрида ўзига иқрор бўлмаса-да, аммо муаллимни яхши кўриб қолганини англаш — китобхонлар учун унча қийин бўлмаса керак.

Байрам арафасида меҳмонлар кела бошлади, баъзилари Кирилла Петровичнинг уйига, баъзилари гумаштаникига, баъзилари попкикига, баъзилари эса, бадавлат деҳқонларникига қўнишди. Отхоналар меҳмонларнинг отлари билан, ҳовли ва саройларнинг саҳни турли аравалар билан тўлди. Эрта билан соат тўққизда ибодатга жом чалинди ва ҳамма Кирилла Петрович солдирган ва у ҳар йил безатиб турадиган янги ғиштин черковга жўнади. Бобрў художўйларнинг шу қадар кўплигидан оддий деҳқонлар черковга сиғмай, эшик олдида ва ташқарида қолдилар. Кирилла Петрович келмагунча ибодат бошланмади. Кирилла Петрович олти от қўшилган коляскада келди-да, қизи Марья Кириловна билан биргаликда тантанали равишда ўз жойига қараб юрди. Ҳамма эркак ва аёлларнинг кўзи қизда бўлди: эркаклар унинг ҳусни жамолига қойил қолишса, аёллар унинг кийимига эътибор бериб қарар эдилар. Ибодат бошланди. Кирилла Петровичнинг хонаки ҳофизлари курсида туриб хониш қилди. Кирилла Петрович ҳам улар билан бирга, ўнг-сўлига қарамас, ибодат қилар эди. Дьякон баланд овоз билан *ушбу ибодатхонани қурувчини* тилга олганда, Кирилла Петрович ғурурли бир бўйсуниб билан ерга букилди.

Ибодат тугади. Дастлаб бут олдига Кирилла Петрович борди. Ундан кейин ҳамма келди, сўнгра унинг олдига ҳурмат-тавозе билан қўшнилар кела бошлашди. Хонимлар Машани қуршаб олишди. Кирилла Петрович черковдан чиқаётиб, ҳаммани меҳмонга айтди-да, коляскага ўтириб, уйига кетди. Бошқалар ҳам унинг кетидан эргашишди. Уйлар меҳмонлар билан тўлди. Ҳар дам янги-янги одамлар келар ва хўжайиннинг ёнига зўрға ўтишар эди. Модадан қолган, эски, бироқ қимматбаҳо кийимлар кийган марварид ва бриллиантлар таққан хонимлар ярим давра қуриб савлат тўкиб ўтирар эди. Эркаклар эса ароқ билан балиқ икраси атрофида ўймалашиб гала-говур қилишарди. Залда саксон кишига дастурхон тузатиларди. Хизматкорлар елиб-югуриб, пиша ва графинларни стол устига қўйишар, дастурхонларни тузатишар эди. Ниҳоят эшик оғаси: «Овқат тайёр», деб хабар берди. Дастлаб стол томон Кирилла Петрович юрди, унинг орқасидан хонимлар боришди ва катта-кичикликка риоя қилиб, савлат билан ўз жойларига ўтиришди, қизлар эса бир гала ҳуркак эчкиларга ўхшаб, бир ерга уюшиб, ёнма-ён ўтиришди. Уларнинг қаршисига эркаклар жойлашди. Столнинг охирига кичкина Саша билан бирга муаллим ўтирди.

Хизматкорлар тарелкаларни ҳар кимнинг даражасига қараб қўйишар, ақллари етмай қолган тақдирда Лафатер ибратларига амал қилишар ва деярли янглишмас эдилар. Тарелкалар билан қошиқларнинг жаранг-журунги меҳмонларнинг говур-гувурлари-

га қўшилиб, Кирила Петрович ўзи ёздирган дастурхонга завқ билан қарар ва ўзининг очиққўлли мезбон эканлигидан завқланиб хурсанд бўлар эди. Худди шу вақт ҳовлига олти от қўшилган бир коляска кириб келди.

— Ким у?— деб сўради Кирила Петрович. Бир неча овоз унга: «Антон Пафнутьич», деб жавоб беришди.

Эшик очилиб, эллик ёшларга кирган юмалоқ ва чўтир юзли, бақбақаси уч қават бўлиб осилиб тушган Антон Пафнутьич Спицин, кеч қолгани учун узр сўрамоқчи бўлиб, эгилиб, кулимсираб емакхонага отилиб кириб келди...

— Вилка, қошиқ беринглар!— деб қичқирди Кирила Петрович.— Қани, марҳамат, Антон Пафнутьич, ўтир, кейин бизга айт-чи: бу қандай гап, ибодат вақтида бўлмадинг, овқатга ҳам кечикиб келдинг. Ахир сен, художўй ва хушхўр одам эдинг-ку?

— Кечиринг,— деб жавоб берди Антон Пафнутьич, салфеткани нўхат рангли кафтанининг ёқасига қистираркан,— кечиринг, отахоним Кирила Петрович! Мен-ку, йўлга эрта чикувдим, лекин ўн чақирим ҳам йўл юрмай туриб, араванинг олдинги гилдирақлари шини иккита бўлиниб кетса бўладими? Хайриятки, қишлоқ яқин эди, қишлоққа судраб олиб бориб, темирчини топиб, уёқ-буёғини ўйглагунимизча роса уч соат ўтиб кетди, иложи бўлмади. Яқин йўл билан — Кистеневка ўрмони орқали юришга ботинолмадим, нариёқдан айланиб кела қолдим...

— Эҳе!— деди Кирила Петрович унинг сўзини бўлиб.— Ҳали марди майдонлардан эмас экансан-да: нимадан қўрқасан?

— Нимага қўрқмай, отахоним Кирила Петрович, Дубровскийчи, тагин бир фалокат босиб қўлига тушиб қолсам борми, ўхў, у шунақаки, ўзи ҳеч кимни аямайдиган одам, менинг худди термни шилиб олади-я!

— Нега сенинг терингни шилиб оларкан, а, оғайни?

— Нега шилиб олмасин, отахоним Кирила Петрович? Марҳум Андрей Гавриловичга қилинган даъво-чи? Сизни хурсанд қиламан деб, яъни виждон ва адолатнинг талабига мувофиқ, Дубровскийлар Кистеневкани ноҳақ, яъни фақат жанобингизнинг илтифотлари туфайли эгаллаб ётипти, деб исбот қилган мен эмасми, ахир? Зотан, марҳум ҳам (жойи жаннатда бўлсин!) мен билан бошқача гаплашмоқчи эди, энди, афтидан, ўгли отасининг айтганини қилса керак. Ҳалигача худо сағлаб келди. Бор-йўғи бир омборимни талаб кетишди, ҳадемай қўрғонимга бостириб келишмаса ҳам гўрғайди.

— Аммо қўрғонингга бостириб келишса тоза маза қилишадими-да,— деди Кирила Петрович.— Менимча, қизил қутичанг тўла олтин бўлса керак...

— Қасёқда дейсиз, отахоним Кирила Петрович! Илгари тўла эди, ҳозир бутунлай бўшаб қолган!

— Ёлғонингни қўй, Антон Пафнұтьич. Биз сени яхши биламиз: шунча пулни сарф қилиб бўпсан, туришинг чўчқадан баттар, меҳмон чақирмасанг, мужикларингни хўп шилсанг: топганингни ййгасан-да, бошқа нима қилардинг.

— Сиз доим тегишасиз, отахоним Кирила Петрович,— деб мингиллади Антон Пафнұтьич кулимсираб.— Биз бўлсак, азбаройи худо хонавайрон бўлдик...

Кейин Антон Пафнұтьич уй эгасининг баринча ҳазилларини ёғлиқ сомсаларга қўшиб ура бошлади. Шундан сўнг Кирила Петрович уни тинч қўйиб, уйига биринчи марта меҳмон бўлиб келган ва столнинг нариги четида муаллимнинг ёнида ўтирган янги исправникка мурожаат қилди:

— Қани айтинг-ки, Дубровскийни сиз тута оласизми, йўқми исправник жаноблари?

Исправник қўрқиб кетди, таъзим қилди, кулди ва ниҳоят тутила-тутила:

— Ҳаракат қиламиз, жаноби олийлари,— деди.

— Ҳм, ҳаракат қиламиз денг, кўндан ҳаракат қилиптилар-у, бироқ фойдаси бўлмаяпти-да. Дарвоқе, уни туташнинг ҳождати ҳам йўқ. Чунки Дубровскийнинг босқинлари исправниклар учун бир неъмат-ку: уёққа чоп, буёққа чоп, тергаш ва ҳар хил баҳоналар билан чўнтақларини пулга тўлдиришади. Бундай неъматни қаердан топиб бўлади дейсиз? Тўғрими, исправник жанобларни?

— Айни ҳақиқат, жаноби олийлари,— деб жавоб берди, бутунлай довдираб қолган исправник.

Меҳмонлар қаҳ-қаҳ уриб юборишди.

— Шу тўғри сўзлиги учун яхши кўраман бунин,— деди Кирила Петрович,— Лекин марҳум исправникимиз Тарас Алексеевичга ачинаман, агар уни куйдириб юборишмаганда, бу атрофда бунчалик нотинчлик бўлмасди. Хўш, энди, Дубровский тўғрисида нима гаплар бор? Сўнги марта уни қаерда кўришипти?

— Меникида, Кирила Петрович,— деб гулдиради йўфон овозли аёл,— ўтган сешанба кунини у меникида овқат қилди...

Ҳамма Анна Савишна Глобовага қаради. У тул хотин бўлиб, одобли ва қувноқ бўлгани учун ҳамма уни севар эди. Ҳамма қизиқиб унинг гапига қулоқ солди.

— Аввали шуки, бундан уч ҳафтача илгари мен ўғлим Ванюшага пул юбормоқчи бўлиб, гумаштамини почтахонага жўнатувдим. Мен ўғлимни унча эркалатиб юбормайман, чунки эркалатмоқчи бўлганимда ҳам қўрбим етмайди, лекин, биласизларки, гвардия офицери яхши туриши керак, шунинг учун мен ҳам топан даромадимни имконим борича ўғлим билан баҳам кўраман. Шундай қилиб, Дубровскийнинг борлиги неча марта хаёлимга келса ҳам, таваккал қилиб, ўғлимга икки минг сўм пул юбордим: шаҳар яқин-ку, ниҳоят етти чақирим, худонинг ўзи асрасин, дедим. Бир вақт, кечқурун гумаштаман ранги ўчган, кийимлари йиртилган, ўзи яёв келяпти, кўрдиму воҳ деб юбор-

дим. «Нима гап? Нима бўлди сенга?», дедим. У менга: «Онажоним Анна Савишна, мени қароқчилар талади, ўзимни ўлдиришларига оз қолди, Дубровскийнинг ўзи ҳам бор эди, у мени осмоқчи бўлди, кейин раҳми келиб, қўйиб юборди, аммо ҳамма нарсани тортиб олди, отни ҳам, аравани ҳам», деди. Менинг эсим оғиб қолди: э худованди карим, энди Ванюшам нима қилади, деб ўйладим. Бошқа чора йўқ эди: ўғлимга бир хат ёзиб, бўлган гапларни батамом айтдим ва бир чақа юбормай, дуо қилиб қўя қолдим.

Орадан бир-икки ҳафта ўтди. Бир куни тўсатдан ҳовлимга бир коляска кириб келди. Қандайдир бир генерал сиз билан кўришмоқчи эмиш, деб айтишди; марҳамат қилсинлар, дедим. Ўзи ўттиз беш ёшларда, буғдойранг, қора соч, соқол-мўйлови худди Кульневнинг¹ суратига ўхшаган биров кириб келди ва ўзини марҳум эрим Иван Андреевич билан бирга ишлаган ҳамда яқин дўстларидан деб танитди: шу йўлдан ўтиб кетаётган эдим, сизнинг шу ерда туришингизни билганим учун, марҳум дўстимнинг бева рафиқасини кўрмай ўтиб кетишни эп билмадим, деди. Бақари ҳол, меҳмон қилдим, уёқ-буёқдан гаплашиб ўтирдик, ниҳоят сўз Дубровский тўғрисида борди. Мен ўз бошимга тушган мусибатни айтдим. Генералнинг қовоғи солинди. «Бу қизиқ гап!— деди у.— Мен Дубровский ҳаммани талайвермайди, бойларнигина талайди, шунда ҳам тамом қоқлаб кетмасдан, ўзларига ҳам оз-моз қолдириб кетади, деб эшитувдим. Одам ўлдиришда ҳам ҳеч ким уни айблаётгани йўқ. Демак, бу ерда ёлгон аралашганга ўхшайди. Қани, ўша гумаштангизни буёққа бир чақиришни буюринг-чи?» Мен гумаштамни чақиртирдим, у келиб генерални кўриши билан тошдай қотиб қолди. «Қани, менга айт-чи, оғайни!— деб сўради генерал гумаштамдан.— Дубровский сени қандай қилиб талади ва қандай қилиб осмоқчи бўлди». Менинг гумаштам дир-дир титраб, ўзини генералнинг оёғи остига ташлади ва: «Отахоним, айб менда, ёлгон айтиб эдим»,— деди. «Ундай бўлса,— деди генерал,— воқеани бекангга битта-битта айтиб бер, мен эшитай». Гумаштам эсини йўқотиб қўйди. «Хўп бўлмаса,— деб давом этди генерал,— айт-чи, қани: Дубровскийга қаерда йўлиқдинг?» «Қўш қарагай ёнида, отахоним, қўш қарагай ёнида». «У сенга нима деди?» «У мендан кимнинг одами эканини, қаерга ва нима учун кетаётганимни сўради». «Хўш, ундан кейин-чи?» «Ундан кейин хат билан пулни сўради». «Хўш». «Мен унга хат билан пулни бердим». «У-чи?.. Хўш, у-чи?» «Отахоним, айб менда». «Хўш, у нима қилди?» «У менга хат билан пулни қайтиб бериб: бор энди, кетавер, буни почтага топшир, деди». «Хўш, сен нима қилдинг?» «Отахоним айб менда». «Мен, азизим, сенинг таъзирингни бераман,— деди генерал ғазаб билан,— сиз хоним, бу муттаҳамнинг сандиғини ахтаришга буюринг, ўзини менга топширинг, менинг ўзим унинг яхшилаб ада-

¹ *Кульнев Я. П.* — швед-рус урушида донғи чиққан ҳарбий арбоб.

бини бериб қўяман — бундай ишларни қайтиб қилмайдиган қилиб. Шуни бир билиб қўйингки, Дубровскийнинг ўзи ҳам гвардия офицери бўлган, у ўз ўртоғини ранжитмайди», деди. Шундан кейингина мен генерал жанобларининг ким эканини тушундим: ортиқча гапнинг ҳожати йўқ эди. Кучерлар гумаштани колясканинг шотисига боғлашди. Пул топилди. Генерал меникида овқат қилиб, дарҳол жўнаб кетди, гумаштамни ҳам шу бўйи олиб кетди. Гумаштамни эртаси кунни ўрмондан топиб келишди: дуб дарахтига боғлаб, худди липа дарахти сингари терисини шилиб олишибди.

Анна Савишнанинг ҳикоясига ҳамма, айниқса қизлар, жимгина қулоқ солишди. Уларнинг кўпи, айниқса Радклиф¹нинг қўрқинчли романларини ўқиган ва ундан таъсирланган ўткир хаёлпараст Марья Кириловна, Дубровскийни романтик қаҳрамон билиб, унга кўнгилларида хайрихоҳлик билдиришди.

— Сен, Анна Савишна, сеникига Дубровскийнинг худди ўзи келди, деб ўйлайсанми? — деб сўради Кирила Петрович. — Катта хато қиласан, сеникига ким келганини билмайман-у, аммо у ҳар ҳолда Дубровский бўлмаса керак.

— Нега Дубровский бўлмасин, отахон? Катта йўлга чиқиб, ўтгани тўхтатиб, ҳаммаёғини қараб ўтказса, у бўлмасдан ким бўлсин.

— Унисини билмадим, лекин, ҳар ҳолда Дубровский эмасдир. Мен уни болалигидан биламан, наҳотки сочлари қорайиб кетган бўлса, чунки у ёшлигида жингалак, сариқ сочли бола эди, аммо шунисини аниқ биламанки, Дубровский менинг Машамдан тахминан беш ёшлар чамаси катта эди, демак, ҳозир у ўттиз бешларда эмас, балки йигирма учларда бўлиши керак.

— Айтганингиз тўғри, жаноби олийлари, — деди исправник, — чўнтагимда Владимир Дубровскийнинг ҳамма аломатлари ёзилган қоғоз бор, унда аниқ кўрсатилган, унинг ёши йигирма учларда.

— Ҳа! — деди Кирила Петрович. — Яхши бўлди: қани, ўқичи, бир эшитайлик; унинг аломатларини билсак ёмон бўлмайди; башарти учраб қолса, қочиб қутула олмайди.

Исправник чўнтагидан анча қирланиб қолган бир тахта қоғоз олди-да, уни савлат билан очди, сўнгра қироат билан ўқиш бошлади:

«Владимир Дубровскийнинг аломатлари, мазкурнинг собиқ хизматкорларининг сўзларига биноан ёзилди.

Ёши йигирма учда, *ўрта бўйли, юзи тоза, соқолини қирдириб юради, қўйкўз, сочлари сарғиш, қиррабурун*. Бундан бошқа ўзига *хос* аломатлари йўқ унда».

— Шугинами? — деди Кирила Петрович.

— Шугина, — деб жавоб берди исправник қоғозни букларкан.

— Табриклайман бўлмаса, исправник жаноблари. Зап қоғоз

¹ Радклиф (Редклиф) Анна (1764—1823)— инглиз ёзувчиси.

эканми! Бу қоғоз билан Дубровскийни топиш ҳеч гап эмас сизларга. Бўйи ўртача, сочи сарғиш, қиррабурун, қўйкўз бўлмаган ким бор! Гаров боғлашаман, агар рўпарама-рўпара ўтириб Дубровскийнинг худди ўзи билан уч соат гаплашсанг ҳам, худо сени ким билан рўпара қилиб қўйганини билмайсан. Бу маҳкама ахлларининг калласи хўб ишлайди-да!

Исправник ҳалиги қоғозни чўнтагига индамай солиб қўйди-да, дамани чиқармасдан, карам билан ғоз гўштини тушираверди. Бу орада хизматкорлар ҳар бир меҳмоннинг олдига бир неча мартадан келиб, бўшалган қадаҳларни тўлдириб кетди. Горское ва Цимильянокое номли вицоларнинг бир неча шишаси «пақпуқ» очилди ва илтифот билан ҳақиқий шампань шароби ўрнида қабул қилинди, шундан сўнг юзлар қизариб, суҳбат авж олди, алжираш ва хурсандчилик бошланди.

— Йўқ,— деди Кирила Петрович сўзида давом қилиб,— раҳматли Тарас Алексеевичдек исправникни биз энди кўрмаймиз! Чунки у ҳалигидақа анқов, лапашанг одам эмас эди. Афсуски, азаматни ёқиб юборишди, йўқса унинг қўлидан бутун бошлиқ шайкадан биронтаси ҳам қочиб қутулолмасди. У ҳаммасини қўймай тутиб оларди, ҳатто Дубровскийнинг ўзи ҳам қўлга тушмай қолмасди. Тарас Алексеевич Дубровскийдан порани-ку оларди-я, лекин ўзини ҳам қўлдан чиқармасди. Раҳматлининг одати шунақа эди. Қандай қилайлик, энди бу ишга ўзим аралашиб, қароқчиларнинг устига одамларим билан ўзим чиқаман шекилли. Дастлаб йиғирма кишини олиб чиқаман, улар ўғрилар уясиэн тўзитиб ташлайди. Менинг одамларим довжорак, ҳар биттаси бир айиққа қарши чиқадиган азаматлар, қароқчилардан кўрқишмайди.

— Отахоним Кирила Петрович, айиғингиз омон борми?— деди Антон Пафнutyч ва бир замонлар ўзи билан тўқнаш келган пахмоқ ошнасини ва шунда чеккан заҳматларини эсига олди.

— Миша! бечора ўлиб кетди,— деди Кирила Петрович,— жонивор душман қўлида шарафли ўлим топди. Ана, ундан зўр келган киши!— деди Кирила Петрович француз Дефоржни кўрсатиб.— Сен менинг французимдан ўрнак ол. У сен учун ўч олди... Агар жоиз бўлса... Эсингдами?

— Эсимда бўлмай-чи,— деди Антон Пафнutyч қашиниб,— жуда яхши эсимда. Шундай қилиб, айиқполвон ўлиб кетди дегн? Аттанг! Азбаройи худо, ичим ачияпти! Қандай яхши эди.

Қандай эсли эди! Унақа айиқни энди топиб бўлмайди. Бу мусё нега ўлдирди уни?

Кирила Петрович, ўзига қарашли ҳар бир нарса билан мақтаниш қобилиятига эга бўлганидан, катта бир завқ билан ўз французининг ботирлигини сўзлай кетди. Меҳмонлар айиқ полвоннинг ўлими тўғрисидаги ҳиксяни эътибор билан тинг-

¹ Миша — отиб ташланган айиқполвоннинг оти.

лашди ва ҳайрон бўлиб Дефоржга қарашди, у эса гап ўзининг ботирлиги тўғрисида бораётганили билиб, жойида жимгина ўтираркан, шўх шогирдига ахлоқ ва одобга оид танбеҳлар қилар эди.

Уч соатча давом этган зиёфат тугади; уй эгаси лунгисини бўйнидан олиб, стол устига қўйиш билан ҳамма ўрнидан турди ва меҳмонхонага ўтишди. У ерда меҳмонлар кофе ичдилар, карта ўйнадилар, емакхонада ажойиб равишда бошланган майхўрликни давом эттирдилар.

Х БОБ

Кечқурун соат еттиларда баъзи бир меҳмонлар кетмоқчи бўлган эди, пуниш билан кайфи кўтарилиб қолган уй эгаси, дарвозаларни беркитиб қўйишни буюрди ва эрталабгача дарвозадан ҳеч ким чиқарилмайди, деб эълон қилди. Кўп ўтмай музыка садолари жаранглаб, залнинг эшиклари очилиб, базм бошланиб кетди. Уй эгаси билан унинг яқин кишилари бир бурчакда уста-уст қадаҳ кўтаришиб, ёшларнинг хурсандчилигини томоша қилиб ўтиришар эди. Кампирлар карта ўйнардди. Улан отличларидан биронта бригада турмаган жойларда хонимларга қараганда эркаклар озроқ бўлганидек, бу ерда ҳам эркаклар аёллардан оз эди, шунинг учун ҳам рақсга ярайдиган эркакларнинг ҳаммаси аллақачон эгаллаб олинган эди. Муаллим ҳаммадан ажралиб турар, ҳаммадан кўра кўпроқ ўйинга тушар, ҳамма қизлар уни танлар ва у билан вальсга тушиш жуда қулай дейишар эди. У бир неча марта Марья Кириловна билан рақсга тушди, қизлар эса уларни эрмак қилиб кузатиб туришди. Ниҳоят ярим кечага яқин, уй эгаси чарчаб, ўйинларни тўхтатди-да, кечки овқатни беришни буюриб, ўзи ухлагани кириб кетди.

Кирилла Петровичнинг йўқлиги одамларни анча яйратиб ва жонлантириб юборди. Эркаклар хонимларнинг ёнларидан жой олишга журъат этишди. Қизлар кулиб, ёнидагилар билан пичирлашар, хонимлар эса столнинг нариги томонидагилар билан шанғиллаб сўзлашар эди. Эркаклар ичкилик ичиб, гап отиб ва қаҳ-қаҳ уриб ўтиришарди; хуллас кечки овқат жуда хурсандчилик билан ўтиб, базм аҳлида кўпгина ажойиб хотиралар қолдирди.

Бу умумий хурсандчиликка фақат бир одам қўшилмас эди: Антон Пафнутьичнинг қовоғи солиқ бўлиб, у ўз ўрнида индамай ўтирар ва аллақандай паришонхотирлик билан овқат ер ҳамда жуда безовта кўринар эди. Қароқчилар ҳақидаги гаплар уни шундай ташвишга солиб қўйганди.

Унинг қароқчилардан қўрқиши бежиз эмаслигини биз ҳадемай кўрамыз.

Антон Пафнутьич, ўзкининг қизил қутчасини бўш деганда ёлгон айтмаган ва гуноҳга ботмаган эди: қизил қутича чиндан ҳам бўшаган бўлиб, бир замонлар унда сақланган пуллар эндиликда чарм халта ичига кўчган ва бу халтани Антон Пафнутьич ҳозир кўкрагида, кўйлагини остида сақлар эди. У, ўзидаги ҳеч кимга ишонмаслик ва доимий қўрқоқлик касалини халтачага бўлган

эҳтиёткорликдан деб билиб, ўзини-ўзи юпатиб юрарди. Энди эса у, бировнинг ҳовлисида ётиб қолишга мажбур бўлгандан кейин, ўғрилар осоңлик билан кира оладиган бирор хилват уйда ётиб қолмай, деб қўрқиб, ўзига ишончли бир ҳамдам изларкан, уёқ-буёққа қаради-да, охири Дефоржни маъқул кўрди. Муаллимнинг бақувват одам эканидан далолат берадиган ташқи кўриниши, ундан ҳам кўра, бечора Антон Пафнутъич эслаганда танига қалтироқ турадиган, унинг айиқ билан учрашгандаги кўрсатган довюраклиги, уни танлашига сабаб бўлди. Столдан туришгач, Антон Пафнутъич, томоқ қириб, йўталиб, ёш французнинг атрофида айлана бошлади ва ниҳоят унга мурожаат қилди:

— Ҳм, ҳм, мумкин бўлмадикин, мусье, шу бир кечани сизнинг кулбағизда ўтказсам, зёроки сиз менинг тасаввуримда...

Дефорж назокат билан таъзим қилиб:

— *Que désire monsieur?*¹— деб сўради.

— Эҳ, мусье, сенинг ҳалигача русчани ўрганмаганинг ҳам бало бўлди-ку. *Же ве, муа, ше ву куше*², тушундингми?

— *Monsieur, tres volontiers veuillez donner des ordres en consequence*³,— деб жавоб қилди Дефорж.

Француз тилига бунчалик омиллигидан хурсанд бўлган Антон Пафнутъич ўша ондаёқ буйруқ бергани кетди.

Меҳмонлар бир-бирлари билан хайрлашгач, ўзлари учун ажратилган уйларга кетишди. Антон Пафнутъич эса муаллим билан бирга унинг хонаси томон юрди. Тун қоронғи эди. Дефорж қўлидаги фонуси билан йўлни ёритиб борди. Антон Пафнутъич эса, пулнинг ўзида эканига ишонч ҳосил қилиш учун кўкрагидаги чарм жалтасини ушлаб-ушлаб қўяр экан, унинг орқасидан анча дадиллик билан юриб борар эди.

Ҳужрага келгач, муаллим шамни ёқди, шундан кейин иккаласи ечина бошлади; бу орада Антон Пафнутъич қулфлар билан деразаларни кўздан кечираркан, бу кўнгилга ором бермас, кўрик таъсири билан бошини чайқай-чайқай, уй ичида айланиб юрди. Эшикларнинг илгаклари биттадан бўлиб, деразаларнинг ромлари ҳали икки қават қилинмаган экан. У, бу тўғрида Дефоржга нолимоқчи бўлди, лекин француз тилини яхши билмаганидан, бунчалик мураккаб фикрни баён қилолмади: француз ҳам унинг муддаосига тушулмади; шундан кейин Антон Пафнутъич ўз нолишидан воз кечишга мажбур бўлди. Уларнинг жойлари рўпарама-рўпара солинган бўлиб, иккаласи ҳам ўринларига кириб ётишгач, француз шамни ўчирди.

— *Пуркуа ву туше, пуркуа ва туше*⁴— деб бақирди Антон Пафнутъич, русча «тушить» («ўчирмоқ») деган сўзни француз

¹ Қандай хизматингиз бор эди, тақсир?

² Мен сизнинг хонангизда ётсам дейман.

³ Жуда яхши, марҳамат қилиб, тегишли кишиларга буйруқ беринг.

⁴ Нега, ахир, ундай қилиясиз... нега ўчирясиз?..

тили қондасига чалакам-чатти солиб.— Мен қоронғида ухлаёл-майман.

Дефорж унинг сўзларига тушунмади, унга, яхши ётиб туринг, деди.

— О, лаъкати кофир!— деб гўлдиллади Спицин кўрпага ўранаркан.— Шамни ўчириб қўйди-я! Бари бир, ўзига ёмон бўлади-ку. Чунки мен қоронғида ухлолмайман.— Ҳой мусье! Мусье!— деди у яна.— Же ве авек ву парле¹.

Бироқ француз унга жавоб бермади ва дарров хуррак тортди.

«Бу лаънати француз хурракни роса тортяпти-ку,— деб ўйлади Антон Пафнутьич.— Менинг бўлса кўзимга уйқу ҳам келмайди. Ҳадемай очиқ эшикдан ўғрилар кириб келишса, ё бўлмаса деразадан ошиб тушишса борми: бу лаънатини тўп отиб ҳам уйғотиб бўлмайди».

— Мусье! Ҳой, мусье! Жин урсин сени!

Антон Пафнутьич жим бўлиб қолди, қорғинлик ва май кайфи аста-секин унинг ваҳимасини енгди, у мудрай бошлади ва ҳадемай қаттиқ уйқуга кетди.

Унинг уйғониши ғалати бўлди. У кўзи уйқуда-ю, кўйлагининг ёқасидан аллаким оқистагина тортаётганини сизди. Антон Пафнутьич кўзини очиб, ғира-шира куз тонгида, рўпарасида турган Дефоржни кўрди: французнинг бир қўлида тўппонча, бир қўли билан унинг кўкрагидаги олтин халтасини ечар эди. Антон Пафнутьич ҳанг-манг бўлиб, ётган ерида қотиб қолди.

— Кесь ке се, мусье, кесь ке се?²— деди у қалтироқ овоз билан.

— Жим, унингизни чиқарманг!— деб жавоб берди муаллим соф рус тилида.— Унингизни чиқарсангиз, ҳалок бўласиз, мен— Дубровский бўламан.

XI БОБ

Энди биз ҳикоямизнинг ҳозиргача айтолмаган сўнгги ҳодисаларини аввалги воқеалар билан бирга қўшиб англатишга китобхонларимиздан ижозат сўраймиз.

^{**}бекагида, юқорида зикр этилган назоратчининг уйида, бир бурчакда, афтидан ювош ва бардошли кўринган бир йўловчи ўтирарди; ҳар ҳолда бу одам ё различинец³, ёки ажнабийлардан бўлиб, бу почта йўлларида гап-сўзи ўтадиганлардан эмас эди. Унинг бричкаси ҳовлида, ўқига мой суришларини кутиб ётарди. Бричкада кичкинагина бир чамадонча бўлиб, бу ҳам эгасининг камбағаллигидан дарак бериб турарди. Йўловчи ўзига на чой чақирди, на кофе; у деразадан кўзини олмас ва тахта девор орқасида ўтирган назоратчи хотиннинг ғашини келтириб, тинимсиз ҳуштак чалишда давом этарди.

¹ Мен сиз билан гаплашмоқчиман, ахир, биродар.

² Бу нима қилганингиз, биродар, нима гап ўзи?

³ Қадим Россиядаги дворянлардан бошқа табақаларга мансуб бўлган зиёли.

— Худойим бизга зап ҳуштакчини юборди-да,— дерди ҳалиги хотин пичирлаб,— бир лаҳза тўхташни билмайди-я, илоҳим ер ютсин сен лаънатини!

— Ҳа, нима бўпти?— деди назоратчи.— Нима зарари бор? Чалса чалар.

— Нима зарари бор дейсан-а?— дер эди хотини аччиғланиб.— Ҳуштак чалишнинг хосияти йўқлигини билмайсанми?

— Қанақа хосиятсизлик? Ҳуштак чалса — қўлдан давлат кетади, деганими? Э! Пахомовна, хоҳ ҳуштак чалсин, хоҳ чалмасин — бизда бари бир давлатнинг ўзи йўқ-ку.

— Жўнатиб юбора қол, Сидорич. Уни олиб ўтириб нима қиласан? От керак бўлса—бер тезроқ қорасини йўқотсин, бу француз учун бошим билан жавобгар бўлишни истамайман. Ҳа-а, ана айтганим келди! Чопганча келяпти. Эҳ-ҳэ, чопишини қара; генерал бўлмасин тагин?

Эшик олдига коляска келиб тўхтади. Хизматкор аравадан ирғиб тушиб, эшикни очди ва бир оздан кейин назоратчининг ёнига ҳарбий шинель ҳамда оқ шапка кийган бир йигит кириб келди. Унинг кетидан хизматкори битта қутича олиб кириб деразага қўйди.

— Менга от бер!— деб буюрди офицер.

— Ҳозир,— деб жавоб қилди назоратчи.— Йўл ҳужжатларини марҳамат қилсалар.

— Менда ҳужжат йўқ!— деди офицер.— Мен бошқа ёққа — ҳалиги томонга бораман... Наҳотки, мени танимаётган бўлсанг?

Назоратчи ҳовлиқиб қолди ва кучерларини шошилтиришга югурди. Йигит эса уй ичида уёқдан-буёққа юриб туриб, тахта деворнинг нарёгига ўтди ва назоратчининг хотинидан секингина:

— Ким бу?— деб сўради.

— Худо билади,— деди назоратчининг хотини,— аллақандай бир француз. Беш соат бўлди, от кутиб, ҳуштак чалгани-чалган. Жонимга ҳам тегиб кетди, ер юткур.

Йигит йўловчи билан французчалаб гаплашиб кўрди.

— Қаёққа марҳамат қилиб кетаётибсиз?— деб сўради ундан.

— Шу яқиндаги шаҳарга,— деди француз,— ундан нари бир гомешчикникига бораман. У киши мени сиргимдан муаллимликка ёллади. Мен у ерга шу бугун етиб бораман деб ўйловдим, аммо назоратчи жаноблари бошқачароқ қараяпти. Бу жойларда от толиш қийин экан, офицер жаноблари.

— Бу ердаги помешчиклардан қайси бирининг хизматига кирдингиз?— деб сўради офицер.

— Троекуров жанобларининг хизматларига,— деб жавоб берди француз.

— Троекуров? Ким экан у Троекуров?

— Ma foi, mon officier!... Мен у кишининг яхшилиқ томонини

¹ Билмадим, офицер жаноблари.

кам эшитганман. Эшитишимга қараганда, у жуда такаббур, ўжар, ўз одамларига писбатан каттиққўл одам эмиш ва ҳеч ким билан чиқишолмасмиш, унинг номини эшитганда, ҳамма дидир-дидир титрармиш, муаллимларни ҳам (avec les outchitels) аямасмиш, иккитасини ўлгунча калтаклаган эмиш.

— Кечирасиз! Ҳали сиз шунақа золим одамнинг хизматига кирдингизми?

— Ҳандай қилай, офицер жаноблари. У менга яхшигина маош, яъни йилига уч минг сўм бермоқчи, бундан ташқари, ҳамма нарса унинг ўзидан. Эҳтимол, мен бошқалардан бахтироқ бўларман. Менинг қари онам бор, маошимнинг ярминини унга юбораман, шу билан тирикчилик қилади. Пулларимнинг қолган қисмини беш йилгача тўплаб борсам, келажакда бировга муҳтож бўлмайдиган жиндаккина дастмоя ҳам йиғиб оламан, шундан кейин bonsoir¹ қилиб, Парижга жўнайман-да, савдосотиқ ишига киришаман.

— Троекуровникида сизни ҳеч ким танийдими?— деб сўради офицер.

— Ҳеч ким танймайди,— деди француз,— мени Москвадаги бир ошнаси орқали чақирди, у одамнинг ошпази менинг ватандошим эди, мени ўша тавсия қилди. Агар билсангиз, мен ўзим аслда муаллимликка эмас, кондитерликка ўқиган киши эдим, аммо менга сизларнинг мамлакатларингизда муаллимлик қилиш жуда қулай иш дейишди...

Офицер ўйлаб қолди.

— Менга қаранг,— деди офицер,— ўша келажакнингизнинг ўрнига сизга ҳозирнинг ўзидаёқ нақд ўн минг сўм бериб, шу ондаёқ Парижга жўнаб кетишингизни талаб қилсалар, нима дер эдингиз?

Француз ҳайрон бўлиб офицерга қаради ва жилмайиб бошини чайқаб қўйди.

— Отлар тайёр,— деди шу онда кириб келган назоратчи. Хизматкор ҳам шуни тасдиқ қилди.

— Ҳозир,— деди офицер,— бирпас чиқиб туринглар.— Назоратчи билан хизматкор чиқиб кетишди. Офицер сўзида давом этди:— Мен сиз билан ҳазиллашаётганим йўқ. Мен сизга ўн минг сўмини ҳозироқ бераман, менга фақат сизнинг бу ердан кетишингиз ва ҳужжатларингиз керак.— У, шу сўзларни айтаркан, ҳалиги қутчасини очиб, ичидан бир неча боғлам қоғоз пул олди.

Французнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. У, нима дейшини ҳам билмай қолди.

— Менинг кетишим... менинг ҳужжатларим,— деб ҳайрон қолиб такрорлади у.— Мана менинг ҳужжатларим... Лекин сиз мен билан ҳазиллашяпсиз: сизга менинг ҳужжатларим нима учун керак?

¹ Хайр-маъзур.

— Бу билан сизнинг ишингиз бўлмасин. Мен сиздан сўраяпман: розимисиз шунга, ёки йўқми?

Ҳади ҳам ўз қулоқларига ишонмаган француз, ҳужжатларини ёш офицерга узатди, у эса, дарҳол буларни унинг қўлидан олиб, кўздан кечира бошлади!

— Мана бу — паспортингиз... яхши. Мана бу — тавсия мактуби, кўрамиз. Мана бу — туғилган йилингиз тўғрисида гувоҳнома, жуда соз. Мана бу — сизнинг пулингиз, энди қайтиб кетавering. Хайр.

Француз ҳанг-манг бўлиб қолди.

Офицер қайтиб келди:

— Мен сизга айтадиган энг муҳим бир нарсани унутаёзибман. Сиз менга виждонан сўз беринг, бу гапларнинг ҳаммаси фақат иккимизнинг ўртамизда қолиши керак, шунга виждонан сўз беринг.

— Виждонан сўз бераман, — деди француз, — фақат ҳужжатларимга ҳайронман, ҳужжатсиз қандай қиламан?

— Дастлаб қайси шаҳарга борсангиз, мен — Дубровский томонидан таландим, деб айтинг. Сўзингизга ишониб, дарҳол сизга тегишли гувоҳномалар беришади. Хайр энди, тез фурсатда Парижга етиб бориб, кампир онангизни соғ-саломат кўришни худо сизга насиб қилсин.

Дубровский уйдан чиқиб коляскага ўтирди-да, отларни чоптириб кетди.

Назоратчи дераза олдида қараб турарди, коляска жўнаб кетгач, у хотинига қараб:

— Ҳой, Пахомовна, ҳеч гапдан хабаринг борми? Ҳозирги келган офицер йигит Дубровский бўлади! — деди.

Назоратчининг хотини апил-тапил дераза ёнига келди, лекин у кеч қолган эди. Дубровский анча узоқлашиб кетганди. Сўнгра у эрини койиб кетди:

— Сен, Сидорич, худодан қўрқмайсан, нега менга аввалроқ айтмадинг, ақалли бир марта кўрганимда бўларди Дубровскийни, энди яна қачон йўли тушади-ю! Инсоф деган нарса йўқ сенда, чиндан ҳам инсофсизсан!

Француз ҳамон ўз жойида қоққан қозикдай турар эди. Офицер билан аҳдлашуви, пул, буларнинг ҳаммаси унга гўё бир тушга ўхшаб кўринар эди. Бироқ чўнтагига солиб олгани боғлам-боғлам пуллар унга бу ажойиб ҳодисанинг ҳақиқат эканини тўла исбот қилиб турарди.

У шаҳаргача от кира қилмоқчи бўлди. Кучер отларни секин юрдириб борганидан, улар шаҳарга кечаси етиб боришди.

Улар соқчи ўрнида вайрона бир будка турган соқчихонага етмасданоқ француз бричкани тўхтатишни буюрди, сўнг бричкадан тушди-да, бричка билан чамадонини ароқ олиб ичши учун кучерга ҳада қилганини имо-ишора билан тушунтириб, ўзи шаҳар томон пиёда кетди. Дубровскийнинг таклифига француз қандай ҳайрон қолган бўлса, унинг бу сахийлигига арава-

каш ҳам худди шу қадар ҳайрон қолди. Лекин кучер уни жиннига йўйиб, астойдил таъзим қилди-да, шаҳарга боришни эп кўрмай, эгаси ўзига яхши таниш бўлган машҳур бир ишрат-хонага қараб йўл олди. Кучер бутун кечани у ерда ўтказиб, бричка билан чамадондан айрилиб, учта лйдоқ отга эга бўлиб, эрталаб юзлари шишган ва кўзлари қизарган ҳолда боши оққан томонга равона бўлди.

Дубровский французнинг қоғозларини қўлга киритгач, юқорида кўрганимиз каби, Троекуровнинг ҳузурига дадил кириб борди ва унинг уйига жойлашиб олди. Унинг яширин мақсадлари қандай бўлмасин (буни биз кейин биламиз), аммо унинг феълу атворида айбга саналадиган ҳеч нарса йўқ эди. Тўғриси, у Сашанинг тарбияси билан оз шуғулланди, унинг шўхликларига истаганча йўл қўйиб берди, расмият учун бериладиган дарсларни қаттиқ суриштирмади. Лекин бунинг ўрнига қиз шогирдининг музыкадаги муваффақиятларини жуда сидқидиллик билан кузатиб борди ва кўпинча у билан фортепьяно ёнида соатларча ўтирадиган бўлиб қолди. Бу ёш муаллимни ҳамма севар эди. Кирилла Петрович уни ов вақтида кўрсатган чаққонлиги учун, Марья Кириловна чексиз ихлослари ва хушмуомалалари учун, Саша ўзининг шўхликларига йўл қўйиб берганлиги учун, хизматкорлар эса унинг яхшиликлари ва асосан ўзининг моддий аҳволи жилла унча бўлмаганига қарамай, қилаётган сахийлиги учун яхши кўрар эди. У эса ўзини, ҳар тарафлама шу оила билан боғлиқ бўлгани учун, унинг бир аъзоси деб ҳисоблар эди.

Унинг муаллим унвони билан хизматга кирганига, ҳалиги унутилмас байрам кунигача бир ойга яқин вақт ўтган бўлса ҳам, бу камтар ёш француз қиёфасида, ёлғиз биргина номининг ўзи бутун теварак-атрофдаги мулкдорларни ваҳимага солган, даҳшатли бир қароқчи яшириниб юрганлиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмас эди. Шу муддат орасида Кирилла Петрович яшаган Покровское қишлоғидан Дубровский ҳеч қаёққа чиқмаган бўлса-да, лекин унинг босқинчиликлари тўғрисидаги овозалар қишлоқ аҳолисининг ихтирочи мишмишчилари сабабли, ҳануз босилмади, ундан ташқари, эҳтимол, бошлиқлари йўқ бўлса ҳам, унинг шайкаси ўз ишини давом эттирган бўлиши мумкин.

Дубровский ўзининг шахсий душмани ва ўз бошига тушган фалокатларнинг бош айбдорларидан бири, деб ҳисобласа бўладиган киши билан бир уйда тунар экан, қилмишларини давом эттиришдан ўзини тиёлмади. У чарм халта тўғрисидаги гаплардан ҳам хабардор бўлиб, уни қўлга туширишга жазм қилди. Зотан унинг муаллимдан бирданига босқинчига айланиб, бечора Антон Пафнутьични қандай ҳайратга солганини биз кўрган эдик.

Покровскоеда ётиб қолган меҳмонлар эрталаб соат тўққизда бирин-кетин меҳмонхонага тўпланишди. Бу ерда самовар қайнаб турар, самовар олдида эса эрталаб кийиладиган кўйлақда Марья Кириловна ўтирар, Кирилла Петрович эса—устида байка сюртук,

оёқларида туфли—косадек катта пиёлада чой ичар эди. Ҳаммадан кейин Антон Пафнutyич кирди; унинг ранги шу қадар оқарган ва ўзи шу қадар паришон кўринардикки, бу ҳолни кўриб ҳамма ҳайрон бўлди ва Кирила Петрович ундан, нотоб эмасмисан, деб сўради. Спицин довдираб жавоб қайтарди ва шу ерда ҳеч нарса кўрмагандек хотиржам ўтирган муаллимга ваҳимага тушиб қараб қўйди. Бир неча минутдан кейин хизматкор кириб Спицинга коляскаси тайёр бўлганини билдирди. Антон Пафнutyич апил-тапил ўрнидан турди-да, ҳаммага таъзим қилиб, уй эгасининг илтимосига қарамай, тезгина уйдан чиқиб, жўнаб кетди. Унга шима бўлганини билишолмади. Кирила Петрович эса, кўп овқат еб бўкиб қолгандир, деб ўйлади. Эрталабки чой ва хайрлашув нонуштаси берилгач, бошқа меҳмонлар ҳам уй-уйларига тарқалишди ва кўп ўтмай, Покровское қишлоғи бўшаб қолди ва ҳамма нарса ўз тартибига тушди.

ХII БОБ

Орадан бир неча кун ўтди, бироқ бу вақт ичида ҳеч қандай муҳим ҳодиса юз бермади. Покровское қишлоғининг аҳолиси ҳамон бир хилда кун ўтказишар эди. Кирила Петрович ҳар кун овга чиқарди. Марья Кириловна эса китоб ўқир, сайр қилар ва музикадан даре оларди, айниқса, музика дарслари билан кўпроқ шуғулланар эди. У ўз қалбини тушуна бошлаган бўлиб, кўнгли ёш француз йигитининг фазилатларига бепарво эмаслигини беихтиёр алам билан эътироф этарди. Шу билан бир қаторда йигит ҳам одоб ва ҳурмат доирасидан четга чиқмас ва шу билан у қизнинг ғурурига ҳамда ҳуркак гумонларига таскин берар эди. Қиз, одамни ўзига жалб этувчи одатларга нисбатан тобора кўпроқ ишонч билан қарайдиган бўлиб борар ва шундай бўлиб қолганди.

У, Дефорж бўлмаса зерикар, у бор чоғларда эса, доим у билан машғул бўлар, ҳар бир нарса тўғрисида унинг фикрини билишга уринар ва унинг ҳамма фикрларига қўшилар эди. Қиз, балки, уни ҳали севганича йўқдир, лекин биринчи марта дуч келадиган тасодифий бир тўсқинлик ёки тақдирнинг ногаҳоний бирон жабри орқасида қизнинг кўнглида эҳтирос олови алангаланиб кетиши ҳам мумкин эди.

Бир куни, Марья Кириловна ўзини муаллим кутиб турган залга кириб келар экан, унинг оқарган юзидан довдираш аломатлари борлигини сезиб ҳайрон бўлди. Қиз, фортепьянони очди, бир неча куйни чалди, лекин муаллим, боши оғриганини баҳона қилиб, узр сўради, дарсни тўхтатди ва ноталарни ёпди, қизнинг қўлига яширинча бир хат узатди. Марья Кириловна, беихтиёр хатни олди ва ўша оннинг ўзидаёқ бу ишга ўқинди, бироқ Дубровский залдан аллақачон ғойиб бўлган эди. Марья Кириловна ўз уйига кириб, хатни очди ва қуйидагиларни ўқиди:

«Бугун соат 7 да ариқ бўйидаги шийпончага келинг. Сиз билан сўзлашадиган зарур гапларим бор».

Бу хат уни ниҳоятда қизиқтирди. Чунки у ўзи истаган ва қўрққан бу эътирофни кўпдан кутар эди. Шунингдек, ўзи кўпдан пайқаб юрган бу нарсанинг ростга чиқишини эшитиш унга ёқиб тушишини билса ҳам, бироқ фақирлиги туфайли ҳеч қачон унинг розилиги насиб бўлмайдиган одамдан бундай эътирофни эшитиш одобдан эмаслигини ҳам яхши биларди. Шундай бўлса ҳам, у учрашгани бормоқчи бўлди, бироқ бир нарсага ҳайрон эди: у муаллимнинг эътирофини қай йўсинда қабул қилади — аристократча ғазаб биланми, ё дўстона ўгитлар ва кўнгилли ҳазиллар биланми, ёки индамай «хўп» дейиш биланми?.. Ҳолбуки, ўзи ҳар онда соатга қараб қўяр эди. Қоронғи тушди, шамлар ёқилди, Кирила Петрович меҳмон бўлиб келган қўшнилари билан бостон ўйнашга ўтирди. Емакхонадаги соат чорак кам етига жом чалди. Марья Кириловна оҳиस्ताгина зинапояга чиқди ва у ёқ-бу ёққа қараб олди-да, сўнг боғ томон чолиб кетди.

Кеча қоронғи, кўк юзини қора булут қоплаган, икки қадам наридаги ҳеч нарсани кўриб бўлмас эди. Аммо Марья Кириловна қоронғида, ўзига таниш бўлган йўللардан юриб, бир минутдан кейиноқ шийпончага етиб борди; у бу ерда нафасини ростлаб олиш ва ўзини Дефоржга бепарво ҳамда хотиржам қилиб кўрсатиш учун тўхтаган эди. Бироқ Дефорж унинг олдида турарди.

— Раҳмат, сизга,— деди у оҳиста ва ғамгин овоз билан,— ўтинчимни қайтармаганингиз учун. Агар келмаганингизда мен қаттиқ ранжирдим.

Марья Кириловна олдиндан ўйлаб қўйган жавобини берди:

— Умид қиламанки, ҳар ҳолда, истагингизга раъй берганим учун мени ўкинишга мажбур этмасиз.

Дефорж, гўё гапга киришмоқ учун нафасини ростлаётгандек, жим турар эди.

— Шароит шуни талаб қилади... Мен бу ердан кетишга мажбурман,— деди у ниҳоят,— яқинда, балки, эшитиб қоларсиз. Фақат айрилишдан аввал мен сиз билан сўзлашиб олишим керак...

Марья Кириловна жавоб бермади. У, бу сўзларни кутилган эътирофнинг муқаддимаси деб ўйлади.

— Мен сиз ўйлаган одам эмасман,— деб сўзида давом этди у бошини эгиб.— Мен — француз Дефорж эмасман, мен — Дубровский бўламан.

Марья Кириловна қичқириб юборди.

— Худо ҳақи қўрқманг, сиз менинг номимдан қўрқмаслигингиз керак. Тўғри, мен ўша, отангиз мени бир бурда номимдан маҳрум қилган, отангизнинг уйдан ҳайдаб, қароқчилик йўлига киришга мажбур этилган бечораман. Фақат сиз, отангиз учун ҳам, ўзингиз учун ҳам мендан қўрқмасангиз бўлади. Бўлар иш бўлди. Мен унинг гуноҳларини кечирдим. Билиб қўйинг: уни сиз қутқариб қолдингиз. Мен биринчи марта қонли қасосни ундан—

сизнинг отангиздан олишим керак эди. Шу мақсадда мен: қардан ўт қўйса, қай томондан унинг ётоқхонасига кирса бўларкин, қандай қилиб унинг қочадиган йўлларини бутунлай тўсиб ташлаш мумкин бўларкин, деб ўйлаб, унинг ҳовлиси атрофида юрганимда, менинг ёнимдан, само париси сингари сиз ўтиб қолдингиз, шундан кейин менинг кўнглим юмшаб кетди. Шундан кейин мен, сиз яшаган уйнинг муқаддас, сизга қариндош бўлган ҳар бир кимса менинг нафратимдан четда эканини тушундим. Уч олиш фикрини ҳам телбалик деб билиб, воз кечдим. Сизнинг оқ кўйлагингизни йироқдан бўлса ҳам бир кўриш ниятида кунлар бўйи Покровское боғларида кезардим. Сиз бепарволнк билан сайр-томоша қилиб юрган чоғларингизда, мен яширин ҳозир бўлган ёрда сиз ичун ҳеч қандай хавф-хатар йўқ, деган ширин хаёл билан дарахтлар орасида бекиниб, сизни кузатиб юрардим. Ниҳоят, бир тасодиф юз бериб, мен сизларнинг ҳовлингизга жойлашиб олдим. Бу уч ҳафта менинг учун бахтли кунларим бўлди. Бу кунларнинг хотираси менинг гамгин ҳаётимда катта юпанч бўлажак... Мен бугун бир хабар олдим, бундан кейин бу ерда қолишим мумкин эмас. Мен сиз билан бугун... ҳатто ҳозирнинг ўзидаёқ хайрлашишим керак... Лекин, кейинча мени ланатлаб, нафратланиб юрмаслигингиз учун, мен аввало ўз сирларимни сизга айтишим керак эди. Баъзи-баъзида Дубровскийни эсингизга олиб қўйинг. Шуни бир билингки, у бошқа ҳаёт учун дунёга келган эди, унинг қалби сизни севди ва ҳеч қачон...

Сўз шу ерга келганда оҳистагина ҳуштак овози эшитилди ва Дубровский жим бўлиб қолди. У қизнинг қўлидан маҳкам ушлаб, ўтдай қизгин лабларига босди. Яна ҳуштак овози такроланди.

— Кечирасиз,— деди Дубровский,— мени чақирришяпти, бирпас ҳаяллаш ҳам менга қимматга тушиши мумкин.— У бир оз нари кетди. Марья Кириловна эса қимирламай турарверди. Дубровский қайтиб келди-да, яна қизнинг қўлидан тутди:— Агар қачондир,— деди у мулойим ва таъсирли бир овоз билан,— агар қачондир бсшингизга бирор кулфат тушадиган бўлса ва сиз, ҳеч кимдан ёрдам ҳам ҳимоя ҳам кўролмайдиган бўлсангиз, ўшанда ўзингизни қутқариш учун мендан истаганча кўмак сўрашга ваъда берасизми? Менинг сизга бўлган садоқатимни рад қилмасликка ваъда берасизми?

Марья Кириловна тозуш чиқармай йиғлар эди. Учинчи марта ҳуштак овози келди.

— Сиз мени ҳалок қиласиз!— деб қичқирди Дубровский.— То жавоб бермагунингизча кетмайман, ваъда берасизми, йўқми?

— Ваъда бераман,— деб пичирлади бечора қиз.

Дубровский билан учрашувдан ҳаяжонга келган Марья Кириловна боғдан қайтди. Кўрсаки: ҳовлидаги одамлар ҳар томонга чопишган, бутун хонадон ҳаракатга келган, ҳовлида одам кўп, эшик олдида уч отлиқ арава турипти, қиз узоқдан Кирила Петровичнинг овозини эшитгач, ўзининг йўқлиги билиниб қол-

масин деб, шошганича уйга кирди. Залда уни Кирила Петрович қарши олди, бу вақт меҳмонлар, бизга таниш бўлган исправникни ўртага олиб, ҳар томондан унга саволлар беришар эди. Сафар либоси кийган ва бошдан-оёғигача қуроолланган исправник эса аллақандай сир ва бетоқатлик билан уларга жавоб берарди.

— Қаерда эдинг, Маша?— деб сўради Кирила Петрович.— Мистер Дефоржни кўрмадингми?

Маша аранг, йўқ, деган маънода жавоб қила олди отасига.

— Бунни қара энди,— деди Кирила Петрович сўзида давом этиб,— исправник уни тутиб кетмоқчи бўлиб келипти. Дубровский шунинг ўзи, деб мени ишонтирмоқчи бўляпти.

— Ҳамма аломатлари худди ўзгинаси жаноби олийлари,— деди исправник тавозе билан.

— Ҳой, биродар,— деди Кирила Петрович унинг сўзини бўлиб,— бор, жўна бу ердан, ўша аломатларинг билан! Ҳамма ишни ўзим текшириб кўрмагунимча, мен сенга французимни бермайман. Антон Пафнутьич ўлгудек кўрқоқ, ёлғончи одам, унинг сўзига ишониб бўладими? У ўзи шунақа ваҳимадор бўлиб қолипти, қаранглар-а, муаллим уни таламоқчи бўлган эмиш! Бўлмаса, нимага у ўша куни эрталаб менга бу ҳақда бир оғиз ҳам бир нима демади?

— Француз уни кўрқитипти, жаноби олийлари,— деди исправник,— ҳеч кимга айтмайсан, деб унга қасам ичирипти...

— Бекор гап!— деди унга Кирила Петрович,— ҳозир мен ўзим ҳаммасини аниқлайман. Муаллим қани, ахир?— деб сўради у эшикдан кириб келган хизматкордан.

— Ҳеч қаердан топилмади,— деб жавоб берди хизматкор.

— Топ, қидириб топ!— деб бақирди хизматкорга, ўзи ҳам гумонсираб қолган Троекуров. Сўнгра исправникка қараб:— Қани, ўша мақтаган аломатларингни менга бир кўрсат-чи!— деди. Исправник дарҳол қоғозни узатди.— Ҳм, ҳм, йигирма уч яшар... Бу шундай-ку, лекин бу билан ҳали ҳеч нарсани исбот қилиб бўлмайди... Қани муаллим дейман?

— Топилмади,— деб жавоб беришди яна.

Кирила Петрович хавотирлана бошлади. Марья Кириловна эса бу вақт ранги оппоқ оқариб кетган ва ҳушини йўқотиб қўя-ёзган эди. Отаси бунни пайқаб:

— Рангинг ўчган, қизим,— деди,— сени кўрқитиб юборишипти-да.

— Йўқ, отажон,— деди Маша,— бошим оғрияпти.

— Бор, Маша, уйингга кир, ташвиш тортма!

Маша отасининг қўлини ўпти-да, тезроқ ўз уйига кириб кетди ва кириб ўзини каравотга ташлади, эсини йўқотиб қўйган каби ҳўнграб йиғлай бошлади. Чўри қизлар югуриб келиб, ечинтиришди, совуқ сув ва турли-туман дориворлар билан зўрға тинчитиб, жойига ётқизишди-ю, шу билан қиз уйқуга кетди.

Бу орада французни топиша олмади. Кирила Петрович залнинг у бошидан бу бошига бориб келар ва «*Зафар гулдуриси*

янгра!» қўшиғига ғазабланиб ҳуштак чалар эди. Меҳмонлар ўз-ара пичирлашарди, исправникнинг қуруққа чопиб, аҳмоқ бўлгани қолганди. Француз эса топилмади. У олдиндан хабар топиб, қочиб кетган эди. Лекин уни ким ва қандай воқиф этган? Бу сир очилмай қолди.

Соат ўн бир бўлиб қолса-да, ҳеч кимнинг уйқуси келмади. Ниҳоят, Кирила Петрович исправникка зарда қилиб:

— Хўш, қани? Тонг отгунча пойлаб ўтирасанми энди бу ерда? Менинг ҳовлим сенга майхона эмас ахир. Агар у Дубровский бўлганда ҳам, сен бундай чаққонлигинг билан Дубровскийни тутиб бўпсан, биродар. Шундай экан, қаердан келган бўлсанг, жўна ўша ёққа, бундан буён эпчилроқ бўл!— деди. Кейин меҳмонларга қараб давом этди.— Энди сизлар ҳам жўнасанглар бўлади. Араваларингизни қўштиринг, менинг уйқум келди.

Троекуров ўз меҳмонлари билан ана шундай совуққина хайрлашиб қолди.

ХIII БОБ

Яна бир қанча вақт ўтди, муҳимроқ бир воқеа рўй бермади. Лекин янаги ёз бошларида Кирила Петровичнинг оиласи ҳаётида кўп ўзгаришлар бўлди.

Кирила Петрович яшаган жойдан ўттиз чақиримча нарида князь Вережскийнинг катта мулки бор эди. Князь кўп йиллар давомида чет мамлакатларда яшаган бўлиб, ўзи йўғида унинг мулкини истеъфога чиққан бир майор бошқарар эди. Покровское билан Арбатово қишлоқлари ўртасида ҳеч қандай алоқа йўқ эди. Май ойининг охирларида князь чет элдан ҳали ҳеч қачон кўрмаган ўз қишлоғига қайтиб келди. Мудом эркин ҳаёт кечириб ўрганган бу одам, ёлғизликка чидолмай, келганидан уч кун кейин, бир вақтлар таниши бўлган Кирила Петровичнинг уйига меҳмон бўлиб борди.

Князь эллик ёшларда бўлса ҳам, лекин сирtdан анча қари-роқ кўринарди. Ортиқча ҳою ҳаваслар унинг соғлиғини нуратиб, суробини тўғрилаб қўйган эди. Аммо шунга қарамай, истараси иссиқ ва жозибадор эди. Улфат кўрган одамлиги эса айниқса уни хотин-қизлар орасида кўпроқ илтифотга сазовор қиларди. У доим улфат қидирар ва доим зерикар эди. Кирила Петрович бу одамнинг меҳмон бўлиб келганига жуда севинди ва унинг бу келишини киборлар жамоатини кўрган бир кишининг ўзига кўрсатган ҳурмати деб билди. У, одати бўйича, меҳмонга ўз жойларини кўрсатар экан, уни ҳам итхонасига олиб кирди. Аммо қўланса ҳид князнинг димоғига кириб, унинг нафаси бўғилди ва у атир сепилган рўмолчаси билан бурнини ушлаб, бу ердан тезроқ чиқиб кетишга шошилди. Кирила Петровичнинг каллақланган аргувонди, тўртбурчак ҳовузли ва тўппа-тўғри чўзилиб кетган хиёбонли эски боғи унга маъқул бўлмади; у инглиз боғларини ва табиат дейилган кенгликни яхши кўрарди, шундай бўлса

ҳам, қойил қолганлигини билдириб, мақтаб юрди. Хизматкор келиб овқат тайёр бўлганидан хабар берди. Улар овқатлангани кетишди. Князь бу кўнгил ёзиб келишдан чарчаган ва бу ерга келганига пушаймон еган ҳолда, пича оқсаброқ қадам босар эди.

Аmmo залда уларни Марья Кириловна кутиб олгач, бу эски модабоз, қизнинг ҳуснига маҳлиё бўлиб қолди. Троекуров уни қизининг ёнига ўтқизди. Қизнинг ёнида князга жон кирди: қувониб, очилиб кетди ва қизиқ ҳикоялар айтиб бериб, қизнинг диққатини бир неча бор ўзига жалб этди. Овқатдан кейин Кирилла Петрович, отда сайр қилайлик, деб таклиф қилган эди, князь оёғидаги бахмал этикларини кўрсатиб узр сўради ва ўзининг бод касалидан кулган бўлиб, дилижонда сайр қилишни афзал кўрди, мақсади, нозанин қўшнисидан айрилмаслик эди. Дилижонни қўшишди. Унга икки чол билан гўзал қиз ўтиришди-да, учовлон жўнаб кетишди. Йўл-йўлакай гап тўхтамади. Марья Кириловна бу киборлар тоифасига мансуб одамнинг хушомадомуз ва кўнгил очадиган гапларини жон деб тингларкан, шу чоқ Верейский бирданига Кирилла Петровичдан:

— Бу иморат нега куйган? Сизга қарашлими?..— деб сўраб қолди. Кирилла Петрович қовоғини солди: чунки ёниб кетган кўрғон туфайли қўзғаладиган хотиралар унга ёқмас эди. Шундай бўлса ҳам у:

— Бу жойлар ҳозир менга қарайди, илгари эса Дубровскийга қарар эди,— деб жавоб қилди.

— Дубровскийга?— деб такрорлади Верейский.— Уша машҳур қароқчидами?

— Отасига,— деди Троекуров.— Отаси ҳам бориб турган қароқчи эди.

— Бизнинг Ринальдо¹ қаерда экан? У тирикми, ёки қўлга тушганми?

— Тирик ҳам, озод ҳам, бизнинг исправниклар билан ўғрилар ўртасида тили бирлик давом этадиган бўлса, уни тутиб ҳам бўлмайди. Айтганча, князь, Дубровский сенинг Арбатовонгда ҳам бўлибди, дейишадими?

— Ҳа, ўтган йили у алланарсага ўт қўйибми, талабми кетганди шекилли... Нима дейсиз, Марья Кириловна, шу романтик қаҳрамон билан яқиндан танишилса жуда қизиқ бўларди-да, а?

— Нимаси қизиқ бўларди,— деди Троекуров.— Бу у билан таниш: у бунга уч ҳафта музикадан дарс берди, худога шукурки, дарслари учун ҳеч нарса олмади.

Шундан кейин Кирилла Петрович ўз ҳовлисида яшаган француз муаллимини таърифлаб кетди. Марья Кириловна бетоқат бўлиб ўтирарди. Верейский эса жуда эътибор билан қулоқ солди. Лекин бу нарсалар унга жуда галати кўриниб, сўзини бошқа ёқ

¹ Ринальдо-Ринальдини — афсонавий бир йўлтўсар, кўп романларнинг қаҳрамони.

қа бурди. Қайтиб келганларидан кейин эса у дарҳол аравасини қўшишга буюрди-да, Кирила Петровичнинг ётиб қол, деб қисташига ҳам қулоқ солмай, чойдан кейиноқ жўнаб кетди. Аммо жўнамасдан илгари у Кирила Петровични қизи Марья Кириловна билан бирга меҳмонга айтди ва мағрур Троекуров ҳам унинг князлик даражасини, иккита юлдуз нишонини, ота-бобосидан қолган уч минг жони бор мулкени ҳурмат қилиб, князь Верейскийни маълум даражада ўзига тенг кўриб, уникига меҳмонга боришга розилик берди.

Шундан икки кун ўтгач, Кирила Петрович қизи билан князь Верейскийнинг қўрғонига меҳмонга жўнади. Арбатовога яқинлашганда, у деҳқонларнинг озода ва кўркем уйларига, князнинг инглиз саройлари тақлидида солинган катта гиштин иморатига қизиқиб қаради. Иморат олдида ўти қалин, кўм-кўк яйлов бўлиб, у ерда Швейцария сигирлари қўнғироқларини жиринглашиб ўтлаб юрар эди. Иморатнинг тўрт томони кенг боғ эди. Уй эгаси меҳмонларни эшик олдида кутиб олди ва ёш гўзалнинг қўлидан ушлаган ҳолда, уни зинадан олиб чиқди. Улар ажойиб бир залга киришди, у ерда уч киши учун дастурхон ҳозирланган эди. Князь меҳмонларни дераза ёнига олиб борди ва уларнинг кўз олдиларида ажойиб бир манзара очилди. Дераза олдидан Волга дарёси оқиб ётар, унда таранг тортилган елканли юк ортилган кемалар сузиб боришар, азобижон деб жуда маъноли ном берилган балиқчи қайиқлари онда-сонда кўриниб қолар эди. Дарёнинг у юзида адирлар ва далалар чўзилиб кетган бўлиб, теварак-атрофни бир неча қишлоқ жонлантириб турар эди. Кейин улар князнинг чет эллардан сотиб олган бир қанча суратларини томоша қилишди. Князь Марья Кириловнага бу суратларнинг мазмунини ва рассомларнинг тарихини айтиб бериб, уларнинг фазилатлари ва камчиликларини англатди. У суратлар тўғрисида сўзлар экан, эзма билимдонларнинг қуруқ тилларида гапирмасдан, туйғу ва завқ билан гапирарди. Марья Кириловна унинг сўзларини мамнунлик билан тинглади. Дастурхонга ўтибди. Троекуров бу меҳмондўст уй эгасининг шаробларига ва ошпазининг ҳунарига қойил қолди. Марья Кириловна эса умрида иккинчи марта кўрган бу одам билан ҳеч бир ўнғайсизланмай баҳузур гаплашаверди. Таомдан кейин уй эгаси меҳмонларни боққа таклиф қилди. Улар ўртасида ороллари кўп бўлган кенг бир кўл бўйидаги шийпончада ўтириб кофе ичишди. Шу чоғ бирданига духовой музыка овози эшитилди-ю, олти эшкакли бир қайиқ худди шийпонча олдига келиб тўхтади. Улар қайиққа тушиб кўлда сайр этишди, ороллarning ёнларидан ўтишди, уларнинг баъзиларига тушиб томоша ҳам қилишди, бирида мармардан ясалган одам ҳайкали, бирида хилват бир ўнғир, яна бирида сирли ёзувлари бўлган бир ҳайкални кўришди. Бу сирли ёзувлар Марья Кириловнада ёш қизларга хос бир қизиқиш ҳиссини қўзғади-ю, бироқ князнинг қасддан сир очиб айтмаганлиги туфайли у буларни тугал англай олмади. Шу би-

лан кун ҳам сезилмасдан ўтиб кетиб, кеч кира бошлади. Князь ҳавонинг совуқлигини ва шабнамни баҳона қилиб, уйга қайтишга шошилди; чунки уларни уйда қайнаган самовар кутиб турарди. Князь Марья Кириловнадан қари бўйдоқнинг уйида бекалик қилишни сўради. Қиз илтимосини қабул қилиб, бу ёқимтой маҳмадонанинг битмас-туганмас ҳикояларини тинглаб, чой қўйиб бериб ўтирди. Шу чоғ бирданига ўқ овози эшитилиб кўкни мушак шуъласи ёритди. Князь Марья Кириловнанинг елкасига шол рўмол ташлаб, уни ва Троекуровни балконга таклиф қилди. Уйнинг олдида, тим қоронғилик ичида, турли рангдаги оловлар туташиб, гир-гир айланар, бошоқлар сингари, хурмо дарахтлари сингари, фонтан сингари осмонга кўтарилар, сўнгра ёмғирдек ва юлдузлардек ерга тўкилиб, бир нафас сўнар ва кейин яна авж олар эди. Марья Кириловна худди ёш боладек севинар эди. Буни кўрган князь Верецкий қувонар, Троекуров эса князининг tous les frais¹ ҳурмат ва ўзига ёқиш истагининг нишонаси, деб ундан жуда хурсанд бўларди.

Кечки овқат ҳам тушки овқатдан ҳеч бир қолишмайдиган бўлди. Меҳмонлар ўзларига аталган хоналарга кириб кетишди, эрталаб ёқимли уй эгаси билан хайрлашилар экан, тез фурсатда яна кўришишга бир-бирларига ваъда бердилар.

XIV БОБ

Марья Кириловна ўз уйида, очиқ дераза олдида, гардишга солиб кашта тикиб ўтирарди. У муҳаббат кўйида паришонлик билан қизил гулни зангор ипак билан тикиб қўйган Конрадининг² маъшуқаси каби ипакларни чалкаштирмас эди. Унинг чеварлик билан игна тутиши орқасида асл нусханинг нақшлари тўрға хатосиз кўчирилар, лекин шундай бўлса ҳам, қизнинг хаёли каштада эмас, аллақайларда кезар эди.

Бирдан деразадан бир қўл чўзилиб, гардиш узра аллаким бир хат қўйди-да, Марья Кириловна эс-ҳушини йиғиб олгунча, ўзи кўздан ғойиб бўлди. Шу чоғ хизматкор кириб, уни Кирила Петрович чақираётганини айтди. Қиз, қалтираб туриб хатни дуррачаси тагига яширди-да шошиб, отасининг хонасига чиқди.

Кирила Петрович ёлғиз эмас эди. Унинг ёнида князь Верецкий ўтирарди. Марья Кириловна кириши билан князь ўрнидан турди ва ўзида ҳозиргача кўринмаган бесаранжомлик билан индамасдан қизга таъзим қилди.

— Берироқ кел, Маша, — деди Кирила Петрович, — сенга бир янги гап айтаман, ўйлайманки, хурсанд бўлсанг керак. Мана бу киши сенинг куёвинг бўлади, князь сенга уйланмоқчи.

Қиз қотиб қолди, юзи мурдадек оқарди, чурқ этмади. Князь

¹ Бу чиқимларининг ҳаммасини.

² Конрад — поляк шоири Мицкевичнинг «Конрад Валленрод» номли достонининг қаҳрамони.

яқин келиб, қизнинг қўлидан тутди ва ҳаяжонланган бўлиб: мени бахтли қилишга розимисиз, деб сўради. Маша индамади.

— Рози, албатта рози, — деди Кирила Петрович, — ўзинг биласан князь: қиз бундай сўзни тилига ололмайди. Хўш, болаларим, қани ўпишинглар, бахтли бўлинглар.

Маша қимир этмасдан турди, кекса князь келиб унинг қўлидан ўпган эди, қизнинг рангсиз юзидан бирданига кўз ёшлари оқди. Князь хўмрайгандай бўлди.

— Ана холос, ана холос, — деди Кирила Петрович. — Бор, кўз ёшингни артиб, қувноқ бўлиб кел! — Сўнгра Верейскийга деди: — Бундай пайтда қизлар ўзи ҳаммавақт йиғлашади, бу уларнинг одати... Қани энди, князь, иш хусусида, яъни сеп тўғрисида гаплашиб олайлик.

Марья Кириловна чиқиб кетиш имкониятидан дарров фойдаланди, у югурганича уйига кирди, эшикни ичидан беркитиб олди-да, ўзини кекса князнинг хотини хаёл қилиб, йиғига зўр берди: князь бирданига унга жирканч ва хунук бўлиб кўриниб кетди... Бу никоҳ қизни худди дор ва гўрдай қўрқитди... У газабига чидай олмасдан ўз-ўзига: «Йўқ, йўқ, асло! Бундан кўра ўлганим, монастирга кириб кетганим, Дубровскийга текканим яхшироқ», деди. Шу чоғ унинг эсига бояги хат тушди, у, бу хат Дубровскийдан эканини сезгандай, апил-тапил очди-да, ҳовлиқиб ўқий бошлади. Дарҳақиқат, хат Дубровскийдан бўлиб, қуйидаги сўзлардангина иборат эди:

«Кечқурун соат 10 да илгариги жойда».

XV БОБ

Тинч июль кечаси, ойдин, гоҳ-гоҳ ёқимли шабада эсиб, боғда енгил бир шитирлаш кезади.

Гўзал ёш қиз учрашиш жойига қушдай учиб борди. Ҳеч ким кўринмади, бирдан шийпонча орқасидан Дубровский чиқиб, қизнинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Мен ҳаммасини биламан, — деди у секин ва қайғули овоз билан қизга. — Берган ваъдангизни эсланг.

— Сиз менга ўз ҳимоянгизни таклиф қилаётисиз, — деди қиз, — лекин хафа бўлманг: мен бундан қўрқаман. Айтинг, қандай қилиб сиз менга ёрдам бера олишингиз мумкин?

— Сизни ўша ёмон кўрган кишингиздан қутқаришим мумкин.

— Худо ҳақи, сиз унга тега кўрманг, агар мени севсангиз — унга сира тегманг; мен бирор даҳшатли воқеанинг гуноҳкори бўлишни истамайман...

— Хўп, мен унга тегмайман, чунки сизнинг истагингизни мен ўзим учун муқаддас биламан. У эса ўз ҳаёти учун сиздан миннатдор бўлиши керак. Сизга бўлган муҳаббатим туфайли, мен ҳеч қачон ёвузлик қилмайман. Ҳатто мен жиноят қилган

тақдиримда ҳам, сизнинг шаънингизга доғ тушмаслиги керак. Хўш, мен сизни бу золим отангизнинг қўлидан қандай қутқара оламан?

— Ҳали ҳам умидим бор. Мен ўзимнинг кўз ёшларим ва доду фиғоним билан унга таъсир қила оларман, деб ўйлайман. Отам ўжар одам, аммо мени яхши кўради.

— Беҳуда умид боғламанг: у сизнинг кўз ёшларингизни севиб эмас, маъқул бир манфаат юзасидан эрга тегувчи барча ёш қизларга хос оддий қўрқоқлик ва нафрат, деб ўйлайди. Борди-ю, хоҳишингизга қарамай, сизни бахтли қилишни ўз зиммасига олса ва тақдирингизни бир умрга кекса бир кишининг қўлига топшириш учун зўрлик билан никоҳ қилгани олиб борса...

— Унда, унда ҳеч чора қолмайди, мени олиб кетгани келинг, мен сизнинг хотинингиз бўламан.

Дубровский титраб кетди, унинг олпоқ юзи қип-қизарди ва шу ондаёқ ранги аввалгидан баттар оқарди. У бошини қуйи солиб, анчагача жим қолди.

— Ўзингизни дадил тутинг, отангизга ёлворинг, унинг оёқларига йиқилинг: келажакнинг бутун даҳшатини, нимжон ва фосиқ бир чолнинг қучоғида гулдек сўлишингизни унинг кўз олдига келтиринг. Қаттиқ тегадиган гаплардан ҳам тортинманг: агар отангиз ҳамон ўша ўжарлигида тураверса, у ҳолда сиз ўзингизга... даҳшатли бир ҳимоячи топа олишингизни айтинг... Бойлик сизга бир он ҳам бахт бера олмаслигини, зеби зийнат фақат камбағал-бечоранигина қизиқтира олишини, ўшанда ҳам бир нафасга қизиқтира олишини айтинг. Бўш келманг, унинг ғазабидан, дўқидан қўрқманг, умиднинг қуруқ бир кўланкаси қолганда ҳам, худо ҳақи, бўш келманг. Бошқа ҳеч бир чора қолмаса, у ҳолда...

Шу чоғ Дубровский қўли билан юзини бекитди, унинг нафаси бўғилаётгандек эди, Маша йиғларди...

— Оҳ, менинг шўрлик, шўрлик тақдирим!— деди у аччиқ бир оҳ тортиб.— Мен сиз учун жонимни ҳам берардим, сизни узоқдан кўриш, қўлингизни ушлаш мен учун бир ҳузур эди. Энди сизни ҳаяжонланаётган қалбимга босиб: эй фариштам ўлсак ҳам бирга ўлайлик!— дейишга ҳозиргидек имкон бўлган бир пайтда ҳам, мен шўрлик бу ҳузур-ҳаловатдан ўзимни четга тортишга, уни бутун куч-қувватим билан ўзимдан нари қилишга мажбурман... Мен сизнинг оёғингизга йиқилишга ва арзимас бир кишига нолойиқ берилган катта нозу неъмат учун худойимга шукур қилишга менда журъат йўқ. О, мен ўша одамдан нақадар нафратланишим керак... Бироқ сезиб турибманки, ҳозир менинг кўнглимда нафрат билан қарашга жой йўқ.

У, қизнинг келишган қаддини оҳистагина қучди ва секингина ўз бағрига тортиди. Қиз ҳам бошини ёш қароқчининг елкасига ишонч билан қўйди. Иккови ҳам жим бўлиб қолди.

Вақт ўтиб борарди.

Ниҳоят, Маша хайрлашайлик, деди.

Дубровский уйқудан уйғонгандек бўлди. У қизнинг қўлини ушлаб, бармоғига узук тақиб қўйди.

— Агар, менинг ёрдамим лозим бўлса,— деди у,— узукни олиб келиб мана шу дарактнинг кавагига қўйсангиз бўлди, у ёғини ўзим биламан.

Дубровский, қизнинг қўлидан ўпди-да, дарактлар орасида гоийб бўлди.

XVI БОБ

Князь Верейскийнинг уйланиши энди қўни-қўшни учун сир эмас эди. Кирила Петровични ҳар томондан қутлашар, тўй ҳозирликлари кўрилар эди. Маша узил-кесил айтадиган сўзини тобора орқага ташларди. Лекин у кекса куёвга совуқ ва ўлганининг кунидан муомала қилар, князь бунга парво қилмас, чунки у, қизнинг бундай индамаслигини аломати ризо деб билиб, шунга қаноатланар ва севги ҳақида ҳеч ташвиш тортмас эди.

Лекин вақт ўтиб борарди. Ниҳоят, Маша ҳаракат этишга жазм қилди-да, князь Верейскийга хат ёзди: князнинг кўнглида олижаноблик туйғусини қўзғатмоқчи бўлди, унга ҳеч бир кўнгли йўқлигини очиқ айтди, менинг баҳримдан ўтсангиз, отамнинг зўридан мени ўзингиз ҳимоя қилсангиз, деб ёлворди.

Кейин у хатини секингина князь Верейскийга топширди, князь хатни хилватда ўқиб кўриб, қаллиғининг бу очиқ гапидан ҳатто таъсирланмади ҳам. Аксинча, у тўйни тезлатиш кераклигини ўйлаб, хатни бўлғуси қайнотасига кўрсатишни лозим топди.

Кирила Петровичнинг жони чиқиб кетди, лекин князь уни хат мазмунидан хабардор эканини қизига билдирмасликка зўрға кўндирди. Кирила Петрович хат тўғрисида қизига индамасликка ваъда бериб, вақтни ўтказмаслик учун, тўйни индингаёқ ўтказишни тайин этди. Князь буни жуда маъқул топди-да, у ердан чиқиб, тўғри қаллиғининг ёнига кирди ва унга: ҳалиги хатни ўқиб, жуда қайғурганини, лекин ҳар ҳолда, бир кун бўлмаса бир кун унинг муҳаббатини қозона олишга умиди борлигини, қиздан ажралиб қолиш ўзи учун ўлим қадар оғир эканини, аммо ўз ўлимига рози бўлиш қўлидан келмаганини айтди. Шундан кейин, ҳурмат билан қизнинг қўлидан ўпди-да, Кирила Петровичнинг индинга тўй деганини қизга айтмасдан, ўз қўрғонига қайтиб кетди.

У ҳовлидан кўчага чиқар-чиқмас, қизининг ёнига отаси кириб келди ва унга тўппа-тўғри индинга тўйга тайёр бўлишни буюрди. Князь Верейскийнинг сўзлариданоқ ташвишда қолган Марья Кириловна буни эшитиб кўз ёшига зўр берди ва ўзини отасининг оёқларига ташлади.

— Отажон!— деб қичқирди қиз ачинарли овоз билан.— Отажон, мени жувонмарг қилманг. Мен князни севмайман, унга хотин бўлишни хоҳламайман...

— Бу нимаси тағин!— деди Кирила Петрович дўқ билан.— Шу чоққача индамай келдинг, ўзинг рози эдинг, энди иш бит-

гандан кейин, хархаша қилишга ва бўйин товлашга тушибсанда. Тентакликни қўй, бу билан сен мендан илтифот кўролмайсан.

— Жувонмарг қилманг мени!— деб такрорлади бечора Маша.— Нега мени ўзингиздан ҳайдаб, севмаган кишимга бера-сиз? Ё мен жонингизга тегдимми, мен аввалгидек сиз билан уйда қолмоқчиман. Отажон, мен бўлмасам сиз сиқилиб қоласиз, менинг бахтсиз бўлганимни ўйласангиз, яна баттар сиқиласиз, отажон, мени зўрлаб берманг, мен эрга тегишни хоҳламайман.

Кирила Петровичга бу сўзлар таъсир қилди, лекин у ўзининг хижолат тортганини яширди ва қизини туртиб юбориб, жаҳл билан деди:

— Бу гапларнинг ҳаммаси бекорчи гаплар, билиб қўй. Сени бахтли қилмоқ учун нима кераклигини мен сендан кўра яхшироқ биламан. Кўз ёшларингдан фойда йўқ, индинга тўйинг.

— Индинга!— деб қичқирди Маша.— Э, худойим, йўқ, мумкин эмас, бу бўлмаган иш. Отажон, агар сиз мени жувонмарг қилишга қасд қилган бўлсангиз, энди менинг гапимни эшитинг: мен шундай ҳимоячини топаманки, у сизнинг хаёлингизга ҳам келмаган, кўрасиз, қўрқиб кетасиз, мени сиз шу даражага олиб келдингиз.

— Нима? Нима?— деди Троекуров.— Сен ҳали менга дўқ қиладиган бўлиб қолдингми, а! Менга-я! Ҳа, беҳаё қиз! Билиб қўй, мен сенинг бошингга шундай кунларни солайки, ҳатто хаёлингга ҳам келмаган бўлсин. Сен ҳали мени ҳимоячинг билан қўрқитмоқчимисан. Кўрамиз, ким экан сенинг ҳимоячинг?

— Владимир Дубровский!— деб жавоб берди Маша жаҳл устида.

Кирила Петрович, қизини жинни бўлиб қолди, деб ўйлаб, унга ҳайрат билан қаради.

— Хўп,— деди у, бир оз жим тургандан кейин,— кимни хоҳласанг шуни ҳимояга чақирасан, аммо ҳозирча шу уйда ўтириб тур, то тўйгача бу ердан чиқмайсан.— Кирила Петрович шу сўзини айтгач, уйдан чиқиб кетди ва эшикни ташқарисидан беркитди.

Бечора қиз бошига тушадиган кунларни ўйлаб, узоқ йиғлади. Лекин отаси билан ва бошқалар билан ўтган гаплар унинг кўзини очди: энди у ўз тақдири ва бундан сўнг нималар қилиш кераклигини бемалол ўйлаши мумкин эди. Унинг учун муҳим иш: ўзи ёмон кўрган никоҳдан қутулиш эди; ҳозирланган қисматдан кўра қароқчига хотин бўлиш унга жаннатдек кўринар эди. У Дубровский бериб кетган узукка қаради. Қиз у билан ёлғиз учрашишни ва бу ҳал қилувчи дамлар олдидан яна бир марта зўриштиёқ билан узоқ гаплашиб олишни истар эди. Кўнгли унга Дубровскийни кечқурун боғдаги шийпонча яқинидан топа олишни айтиб турарди, шунинг учун ҳам у қоронғи тушар-тушмас ўша жойга бориб, уни кутишга жазм қилди. Қоронғи ҳам тушди. Маша чиқмоқчи бўлди, бироқ эшик ташқаридан қулфланган

эди. Оқсоч хотин ташқаридан Кирила Петрович уши чиқармасликни буюрганини айтди. Қиз қамоқда эди. Қаттиқ ҳақоратланган қиз дераза олдида, кийимларини ҳам ечмасдан, қоронғи осмонга тикилганича, алламаҳалгача қимир этмасдан ўтириб чиқди. Тонг отар пайда кўзи уйқуга кетиб, шу қисқа вақт ичида ёмон тушлар кўриб безовта бўлди ва чиқаётган қуёшнинг илк шуълалари уни уйқусидан уйғотиб юборди.

XVII БОБ

Қиз уйқудан уйғониши биланоқ энг аввало аҳволи жуда даҳшатли эканини тасаввур қилди. У қўнғироқ чалди. Чўри қиз кириб унинг берган саволларига: Кирила Петрович кеча кечқурун Арбатовога кетиб эди, уёқдан жуда кеч қайтди ва қизни мутлақо ўз уйдан чиқарманглар, у билан ҳеч кимни сўзлаштирманглар, деб қаттиқ буйруқ берди, деб айтди ва шу билан бир қаторда, айтмоқчи, тўйга ҳеч қанақа алоҳида ҳозирлик йўқ, лекин шундай бўлса ҳам, попга ҳеч қандай баҳона билан қишлоқдан жилмасликка буйруқ берилди, деб жавоб қилди. Шу хабарларни айтгач, чўри қиз Марья Кириловна олдидан чиқиб кетди ва яна эшикни қулфлаб олди.

Чўри қизнинг сўзлари бу ёш тутқунни қаттиқ ғазаблантирди, миясига ҳар турли фикрлар келди, қони қайнади, у бутун воқеани Дубровскийга билдирмоқчи бўлиб, узукни маълум дарахтнинг қавагига қўйдириш учун тадбир ахтара бошлади; шу пайт ўзи ўтирган уйнинг деразаси ойнасига кичкина бир тош келиб тегди ва ойна чирсиллаб кетди. Марья Кириловна ҳовлига қараб, кичкина Сашанинг унга қараб сирли имолар қилаётганини кўрди. Қиз бу боланинг яхши кўришини биларди, шунинг учун ҳам у хурсанд бўлиб дарчани очди.

— Салом, Саша, — деди у, — мени нега чақиряпсан?

— Опажон, сизнинг олдингизга менга бирор ишингиз йўқмикин, деб келган эдим. Отамнинг жаҳли чиқиб, ҳеч кимни сиз билан гаплаштирмай қўйди, нима ишингиз бўлса менга буюраверинг, мен айтганингизнинг ҳаммасини қиламан.

— Раҳмат, укажоним Сашенька, менга қара, сен шийпонча олдидаги қаваги бор кекса эман дарахтини биласанми?

— Биладан, опажон.

— Агар сен мени яхши кўрсанг, фазиллаб бориб, ўша дарахтнинг қавагига мана шу узукни қўйиб кел, лекин эҳтиёт бўл, ҳеч ким кўрмасин.

У шу сўзларни айтгач, узукни болага ташлади-да, дарчани ёлди.

Бола узукни олиб, жон-жаҳди билан чопиб кетди ва уч минут ичида маълум дарахтнинг олдида етиб борди. У шу ерда тўхтади, ҳаллослаб туриб теварак-атрофга қаради, узукни қавак ичига қўйди. Ишини омон-эсон битириб, энди бу тўғрида тездан Марья Кириловнага хабар бермоқчи бўлиб турган эди, бирдани-

га шийпонча орқасидан сап-сариқ ва ғилай, жулдур кийим кийган бир бола чолиб чиқиб келди-да, тўғри ўзини эман дарахтига қараб урди ва кавакка қўлини тикди. Саша олмахондан ҳам тезроқ ҳаракат қилиб, болага қараб югурди ва иккала қўллаб унга маҳкам тирмашиб олди.

— Нима қилиясан бу ерда?— деди у ўшқириб.

— Сенинг нима ишинг бор?— деб жавоб берди бола, унинг қўлидан чиқишга уриниб.

— Узукка тегма, сариқ қуён,— деди Саша,— бўлмаса таъзирингни берман!

Бола жавоб бермасдан, Сашанинг юзига бир мушт солди, Саша шунда ҳам болани қўйиб юбормай, товушининг борича:

— Уғри келди-ҳо, ўғри келди! Буёққа келинлар-чи, буёққа келинлар!..— деб қичқира бошлади.

Бола унинг қўлидан чиқиб кетишга уринди. У афтидан, Сашага қараганда икки ёшлар чамаси катта ва кучлироқ эди, лекин Саша ундан кўра эпчиллик қилди. Улар бир неча минут олишишди. Ниҳоят, сариқ бола Сашадан зўр келди. У Сашани ерга ағдарди-да, бўғизига чанг солди.

Худди шу вақт боланинг сариқ ва қаттиқ сочларига кучли бир қўл келиб ёпишди ва боғбон Степан уни ердан ярим газча юқори кўтарди...

— Эҳ, сариқ алвасти,— деди боғбон,— ҳали сен кичкина баринни урадиган бўлиб қолдингми?..

Саша ўрнидан ېриб турди-да, ўзини ўнглаб олди.

— Сен менинг қўлтигимдан олдинг-да,— деди у,— бўлмаса ҳеч қачон йиқитолмас эдинг. Узукни буёққа бер-да, йўқол бу ердан.

— Мана, берман ҳозир узукни!— деб жавоб берди сариқ бола ва бирдан бурилиб, сочини Степаннинг қўлидан қутқариб олди-да, дарҳол қоча бошлади. Саша етиб бориб, елкасидан итариб юборди, бола пўрт учиб йиқилди. Боғбон уни яна ушлаб олди-да, белбоғ билан маҳкам боғлади.

— Узукни бер!— деб қичқирди Саша.

— Шошма, барин,— деди Степан.— Биз бунинг жазосини бериш учун гумаштага топширамиз.

Боғбон тутқунни бариннинг қўргонига олиб жўнади. Саша эса ўзининг йиртилган ва майсада кўкарган шимига ташвиш билан қарай-қарай, уларнинг кетидан борди. Бирдан улар отхонага бораётган Кирила Петровичнинг олдидан чиқиб қолишди.

— Нима гап?— деб сўради у Степандан.

Степан воқеани қисқача сўзлаб берди. Кирила Петрович унинг сўзларини диққат билан эшитди.

— Сен, саёқ!— деди у Сашага қараб.— Нима ишинг бор у бола билан?

— Бу кавакдан узук ўғирлади, отажон, айтинг, берсин.

— Қанақа узук, қайси кавакдан?

— Ҳалиги, менга Марья Кириловна... ҳалиги узук...

Саша хижолат тортиб, пойма-пой гапира бошлади. Кирила Петрович қовоғини солди, сўнгра бошини чайқаб туриб деди:

— Бу ишга Марья Кириловна ҳам аралашганми? Воқеани айтиб бер, бўлмаса шундай калтаклайманки, эсинг тескари бўлиб кетади.

— Худо урсин, отажон, мен, отажон Марья Кириловна менга ҳеч нарса дегани йўқ, отажон.

— Степан, бор сен менга қайин дарахтидан битта яхши, қирчиллама хипчин кесиб кел.

— Шошманг, отажон, мен сизга ҳозир ҳаммасини айтиб бераман. Мен бугун ҳовлида ўйнаб юрувдим. Опам Марья Кириловна дарчани очиб қолди. Мен олдига чопиб бордим, ундан кейин опам ўзи билмасдан, қўлидаги узугипи ерга тушириб юборди, мен уни олиб бориб кавакка бекитиб қўйгандим... кейин... кейин мана бу малла бола келиб, узукни ўғирламоқчи бўлди.

— Ўзи билмасдан тушириб юборганмишу, сен олиб бориб бекитиб қўйган эмишсан... Степан, хипчин келтир.

— Отажон шошмай туринг, мен ҳозир сизга ҳаммасини айтиб бераман. Опам Марья Кириловна менга узукни бериб, олиб бориб кавакка қўйиб кел, деб буюрди, мен обориб кавакка қўйдим. Ундан кейин, мана бу ярамас бола...

Кирила Петрович ярамас болага қараб, пўписа билан:

— Сен кимсан?— деб сўради.

— Мен жаноб Дубровскийларнинг хизматкориман,— деди сариқ бола.

Кирила Петровичнинг юзлари бўзариб кетди.

— Демак, сен мени хўжайин деб танимас экансан-да, яхши,— деди у.— Хўш, менинг боғимда нима қилиб юрувдинг?

— Маймунжон ўғирлагани тушувдим,— деди бола жуда бепарволик билан.

— Дуруст,— деди Кирила Петрович,— хизматкори ҳам хўжайинига ўхшапти, менинг боғимда маймунжон эман дарахтида ўсарканми?

Бола жавоб бермади.

— Отажон, айтинг, узукни берсин,— деди Саша.

— Жим тур сен, Александр!— деб жавоб қилди Кирила Петрович.— Эсингда бўлсин, мен сен билан ҳали гаплашаман. Бор, уйингга кир. Хўш, сен ғилай, анча зийрак болага ўхшайсан. Узукни бер-да, уйингга кетавер.

Бола беш панжасини ёзиб қўлида ҳеч нарса йўқлигини кўрсатди.

— Агар сен менга ҳамма гапни айтиб берсанг, мен сени калтакламайман, ҳатто бир мири ёнғоқ пули ҳам бераман. Бўлмаса, қора кунларни бошингга соламан. Қани!

Бола индамади ва ўзини тентакликка солиб, бошини қуйи эгканича тураверди.

— Яхши,— деди Кирила Петрович,— қамаб қўйинглар бўл-маса ва қараб туринглар, агар қочиб кетгудек бўлса, худди ҳаммангизнинг терингизни шилиб оламан.

Степан болани каптархонага олиб бориб қамади ва қушларга қаровчи Агафья кампирга унга қараб туришни буюрди.

— Ҳозир шаҳарга бориб, дарҳол исправникни айтиб келин-лар,— деди Кирила Петрович болани кўзлари билан кузатар экан.— Мумкин қадар тезроқ боринглар!

«Энди ҳаммаси равшан. Демак, қизим лаънати Дубровский билан муносабатда бўлган. Наҳотки, чиндан ҳам ўшани ёрдамга чақирган бўлса?— деб ўйлади Кирила Петрович хонанинг у бошидан бу бошига бориб келар ва «Зафар гулдуриси, янгра!» қўшиғини газаб билан ҳуштак қилиб чаларкан.— Балки мен ниҳоят унинг изига тушгандирман, энди у биздан ҳеч қочиб қутул-лолмайди. Биз албатта бу фурсатдан фойдаланамиз. Шошма! Қўнғироқ овози, ҳа худога шукур, исправникнинг ўзи келиб қолди».

— Ҳой, ҳалиги тутилган болани олиб чиқ буёққа!

Бу орада ҳовлига бир арава кириб келди ва ўзимизга таниш исправник ҳаммаёғини чанг-тупроқ босган ҳолда меҳмонхонага кирди.

— Хушхабар,— деди унга Кирила Петрович,— мен Дубровскийни тутдим.

— Худога шукур, жаноби олийлари,— деди исправник севин-ган бўлиб,— қани у?

— Яъни, Дубровскийнинг ўзини эмас, балки унинг шайкаси-дан бир одамни. Ҳозир уни олиб келишади. Бу бизга ўша йўл-тўсарни тутишимиз учун катта ёрдам беради. Ана ўзини олиб ҳам келишди.

Баҳайбат бир қароқчини кўраман деб ўйлаган исправник кўринишдан анча заиф бўлган ўн уч яшар болани кўриб, ҳай-рон қолди ва ҳеч нарсаи тушунмагандек, Кирила Петровичга қараб, ундан изоҳ кутди. Кирила Петрович, Марья Кириловна тўғрисида оғиз очмай, унга эрталабки ҳодисани дарҳол сўзлаб берди.

Исправник Кирила Петровичнинг сўзларини диққат билан тингларкан, ҳар онда она сути оғзидан аримаган бу ёш бетамиз болага қараб қўяр, бола эса ўзини тентакликка солиб, кўз олди-да бўлаётган бу воқеага ўзини мутлақо бепарво қилиб кўрсатар-ди.

— Рухсат берсангиз, жаноби олийлари, сиз билан хилватда гаплашсам,— деди ниҳоят исправник.

Кирила Петрович уни бошқа уйга олиб кириб, эшикни бер-китди.

Ярим соатдан кейин улар яна залга чиқишди, бу ерда тут-қун ўз тақдирининг ҳал қилинишини кутиб турарди.

— Ҳой бола,— деди исправник унга,— барин сени шаҳар авахтасига олиб бориб қаматмоқчи ва тоза савалатмоқчи, ундан

кейин бадарга қилдириб юбормоқчи эди, ammo мен сенинг тарафингни олиб, гуноҳингни сўраб қолдим. Ечинг қўлларини!

Боланинг қўлларини ечишди.

— Баринга қуллуқ қил,— деди исправник. Бола Кирила Петровичнинг ёнига бориб, унинг қўлидан ўпди.

— Бор энди уйингга,— деди Кирила Петрович болага.— Ammo бундан кейин дарахтларнинг қавагидан маймунжон ўғирлаб юрма.

Бола меҳмонхонадан чиққач, сеvingанидан зинапоядан ўзини отди, сўнгра, орқасига қарамай далама-дала Кистеневкага қараб чопиб кетди. У қишлоққа етгач, қишлоқ четидаги ярим хароба бир уй олдида тўхтади-да, дарчани чертди. Дарча очилиб, ундан бир кампир кўринди.

— Буви, менга нон беринг,— деди бола,— эрталабдан бери ҳеч нарса еганим йўқ, очимдан ўлаёздим.

— Ҳа, сенмисан, Митя, қаерларда қолиб кетдинг, шайтонча?— деди кампир.

— Кейин айтиб бераман буви, худо йўлига бир бурда нон беринг!

— Уйга кир, ахир.

— Вақтим йўқ, буви, мен тезда яна бир жойга бориб учрашим керак. Менга тезроқ бир бурда нон беринг, Исо йўлига бир бурда нон беринг.

— Ҳа, саёқ тушмагур,— деб ғудурлади кампир.— Ма, мана, бери бурдагина,— деди ва унга бир бурда қора нон узатди. Бола уни бери тишлаб кавшанганича йўлга тушди.

Қоронғи туша бошлади. Митя ғалла қуритиладиган бинолар ҳамда полизлардан ўтиб, Кистеневка ўрмонига кириб борди. У ўрмоннинг илғор пойлоқчилари каби ҳамма дарахтлардан олдинда турган қўш қарагай ёнига етгач, тўхтади ва уёқ-буёққа синчиклаб қараб олгач, қаттиқ ва узиб-узиб бир ҳуштак чалди, сўнгра қулоқ солди, унга жавобан секин ва чўзиқ ҳуштак овози эшитилди-да, ўрмон ичидан аллаким чиқиб, боланинг олдига яқинлашди.

XVIII БОБ

Кирила Петрович ҳуштагини одатдагидан кўра қаттиқроқ чалиб, қўшиғини куйлаган ҳолда, залнинг у бошидан бу бошига бориб келарди. Бутун хонадон ҳаракатда — хизматкорлар уёқдан-буёққа чопишар, оқсоч қизлар ивирсиб юришар, саройда аравакашлар карета қўшар, ҳовли саҳнига одамлар тўпланган эди. Қизнинг пардозхонасидаги ойна олдида, оқсоч хотинлар томонидан ўраб олинган пардозчи хотин, ранги ўчган ва суратдек бўлиб қолган Марья Кириловнани ясантирар эди; қизнинг боши гавҳар тошлар оғирлиги остида тэлиқиб энгашган, пардозчи хотин унга эҳтиётсизлик билан игна санчиб олса, у енгилги-

на бир силкиниб қўя қолар, лекин ойнага бепарво қарагани ҳолда, ҳеч дамини чиқармас эди.

Эшик олдидан Кирилла Петровичнинг:

— Тезроқ бўласизларми?— деган овози келди.

— Мана, ҳозир,— деб жавоб қилди пардозчи хотин,— Марья Кириловна, ўрнингиздан туриб, бир қаранг-чи, чиройли чиқди-микин?

Марья Кириловна ўрнидан турди ва лекин ҳеч нарса демади. Эшик очилди.

— Келин тайёр,— деди пардозчи хотин Кирилла Петровичга.— Буюринг, қаретага чиқишсин.

— Худога шукур,— деди Кирилла Петрович меҳри товланиб ва столдан иконани олди.— Бери кел, Маша, мен сендан розиман...

Бечора қиз отасининг оёғига йиқилди ва ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Отажон... отажон,— деди у кўз ёшлари шашқатор бўлиб, бироқ унинг овози бўғилиб қолди.

Кирилла Петрович шошиб фотиҳа берди, сўнг қизни турғизишди-да, кўтаргандек қаретага олиб чиқишди. Унинг ёнига вакил онаси билан оқсоч хотинлардан бири ўтирди. Улар черковга қараб жўнашди. У ерда буларни куёв кутиб турарди. Куёв келинчакни қарши олгани чиқди ва қизнинг ранги ўчганини ва ўзини аллақандай бир тусда кўриб ҳайрон бўлди. Куёв билан қаллиқ бўш ва совуқ черковга киришди; улар киргандан кейин черков эшигини бекитиб қўйишди. Поп меҳробдан чиқиб, дарҳол никоҳ ўқишга киришди. Марья Кириловна ҳеч нарсани кўрмас ҳам, ҳеч нарсани эшитмас ҳам эди. У фақат биргина нарсани ўйлар ла эрталабдан бери Дубровскийни кутар эди. Ундан бир нафас ҳам умидини узмас эди. Поп унга одатдаги саволини берганди, қиз бирдан сесканиб кетди-да, сўнг яна жим бўлиб қолди: у ҳамон ўзи учун азиз одамани кутар эди. Поп эса қизнинг жавоб беришини ҳам кутмасданоқ, одамни умрбод бир-бирига боғловчи хутбани ўқиб юборди.

Никоҳ маросими тамом бўлди. Қиз ёқимсиз куёвнинг совуқ ўйишларини сизди, ҳозир бўлганларнинг хурсандчилик билан қутлашларини эшитди, лекин шунда ҳам у ўз ҳаётига умрбод киншан солинганига, Дубровский уни қутқариб олиш учун етиб келолмаганига ҳамон ишонмас эди. Князь унга ёқимли сўзлар билан юзланди, аммо қиз у сўзларга ташуинмади, улар черковдан чиқишди, черков эшиги олдига Покровское деҳқонлари тўплаган эди. Қизнинг назари бирров уларга тушгандек бўлди-ю, сўнг яна бояғи ҳолича ҳиссиз тус олди. Куёв-қаллиқ бирга қаретага тушишди-да, Арбатовога қараб жўнашди; Кирилла Петрович буларни ўша ёқда қарши олиш учун олдинроқ кетган эди. Ёли қаллиғи билан холи қолган князь қизнинг совуқ қарашига ҳеч эътибор қилмади. У, қалбаки ширин сўзлар ва бемаъни қувончлар билан қизнинг жонига тегмади, балки унинг сўзлари

оддий ва содда бўлиб, ҳатто жавоб берилиши ҳам керак эмас эди. Улар шу равишда ўн чақиримча юришди, отлар қишлоқнинг ўйдим-чуқур йўлларида жуда тез чопиб борар, лекин инглизча рессорли карета ҳеч силкинмас эди. Шу пайт бирданига қувлаб келаётганларнинг овозлари эшитилди, арава тўхтади, бир тўда қуролланган кишилар уни ўраб олишди ва юзининг ярмигача ниқоб тутган бир киши каретанинг ёш княгиня ўтирган томондаги эшигини очди-да, унга қараб:

— Сиз озодсиз, тушинг,— деди.

— Бу нима деган гап,— деб қичқирди князь,— кимсан ўзинг?!

— Бу киши Дубровский,— деди княгиня.

Князь, ҳеч бир пинагини бузмасдан, чўнтагидан йўл тўппончасини олди-да, ниқоб тутган қароқчига ўқ узди. Княгиня қичқириб юборди ва қўрқанидан икки қўли билан юзини беркитди. Дубровский елкасидан яраланган эди, қон кўринди. Князь, фурсатни бой бермай, яна бошқа тўппончасини олди, бироқ унга иккинчи марта ўқ узишга имкон беришмади, каретанинг нариги эшиги очилиб, бир нечта кучли қўллар уни каретадан судраб туширишди ва тўппончасини қўлидан тортиб олишди. Сўнгра унинг боши устида пичоқлар ярқиради.

— Тегманлар унга!— деб қичқирди Дубровский, шундан кейин унинг баджаҳл шериклари ўзларини бир четга олишди.

— Сиз озодсиз,— деб сўзида давом этди Дубровский, ранги ўчган княгиняга мурожаат қилиб.

— Йўқ,— деди қиз.— Кеч қолдингиз, чикоҳ ўқилиб қўйилди, мен энди князь Верейскийнинг хотиниман.

— Бу нима деганингиз?— деб қичқирди Дубровский жаҳлига чидолмай.— Йўқ, сиз унинг хотини эмассиз; сизни зўрлаб беришган, сиз ҳеч қачон рози бўлишингиз мумкин эмас унга...

— Йўқ, мен рози бўлдим, қасамёд этдим,— деди қиз қатъият билан эътироз билдириб.— Князь менинг эрим, одамларингизга айтинг, уни бўшатиб қўйишсин, мени у билан бирга қолдириг. Мен сизни алдаганим йўқ. Сўнгги минутгача кутдим... Лекин, мен энди сизга айтсам, вақт ўтди. Бизни қўйиб юборинг.

Дубровский энди унинг сўзларини эшитмас эди: яранинг алами ва юракнинг қаттиқ ҳаяжонга келиши уни ҳолдан тойдирганди. У ғилдирак ёнига йиқилиб тушди, қароқчилар уни ўраб олишди. У шерикларига бир неча оғизгина сўз айта олди холос. Сўнг шериклари уни отга миндиришди, иккитаси уни икки ёндан ушлаб боришди, биттаси отининг жиловидан етақлади, шундай қилиб, ҳаммаси бир томонга жўнашди. Одамлари боғланган, отлари чиқарилган ҳолда, карета кўча ўртасида қолди. Бироқ қароқчилар каретадаги дунёга ҳам қўл тегизишмай, ўз атаманларининг ўчини ҳам олишмай, бир томчи қон ҳам тўкишмай кетишди.

Қалин ўрмоннинг ўртасидаги торгина ялангликда тупроқ уюмларидан ва хандақлардан иборат чоғроқ бир тупроққўрғон қад кўтарган бўлиб, унинг ичида бир неча чайла ва ертўла бор эди.

Қўрғон ҳовлисида одам кўп бўлиб, бу одамларнинг турли-туман кийимлари ва ҳаммаси қуроолланганига қараб, уларнинг қароқчилар эканини билиш мумкин эди; шунингдек улар, ялангбош ўтириб, бир қозондан овқат ейишарди. Тупроқ девор устидаги кичкина тўп ёнида чордана қуриб бир соқчи ўтирарди: у худди моҳир тикувчидай қўлига игна ушлаб, эпчиллик билан ўз кийимининг баъзи бир жойларини ямар ва ҳар дам теварак-атрофга қараб қўяр эди.

Гарчи, бир неча киши бир чўмичда овқат еса ҳам, бу гала ўртасида ажойиб бир жимлик ҳукм сурарди; қароқчилар овқатларини еб бўлиб, бирин-кетин ўринларидан туришди-да, худога ибодат қилиб, баъзилари чайлаларига, баъзилари ўрмонга кириб кетишди баъзилари рус одатича ухлагани чўзилишди.

Соқчи ўз ишини тугатиб, кийимини қоқди-да, ямоқларини кўздан кечиргач, игнани енига санчиб қўйди ва тўпга айри миниб, овозининг борича қуйидаги эски, ғамгин ашулани айта-бошлади:

Шувиллама жоним, эй сен, кўм-кўк эманзор,
Халал берма менга, ўйлайдиган ўйим бор.

Шу вақт чайлалардан бирининг эшиги очилди ва бўсағада, бошига оқ чепец, устига озода ва улугсифат либос кийган бир кампир кўринди.

— Бас қил, энди, Стёпка,— деди у аччиғланиб.— Барин ухляпти, сен бўлсанг ҳадеб бақирганинг-бақирган! На инсофни биласан, на раҳмни!

— Кечир, Егоровна,— деб жавоб берди Стёпка,— хўп, ашулани бас қилай, майли, ишқилиб отахонимиз ором олиб, тезроқ тузалсин.

Кампир кириб кетди, Стёпка бўлса тупроқ девор устида у ёқдан-буёққа юра бошлади.

Кампир чиққан чайланинг алоҳида бўлинган жойида, сафар каравотида ярадор Дубровский ётарди. Олдидаги столда унинг тўппончалари турар, қиличи эса бош томонида осиглиқ эди. Ертўланинг ери ва деворларига қимматбаҳо гиламлар тўшалган бўлиб, бурчакда хотинларнинг кумушдан ясалган зийнат асбоблари ва тошойна бор эди. Дубровскийнинг қўлида очиқ бир китоб бўлса ҳам, лекин кўзлари юмуқ эди. Бўлманинг нариёгидан қараган кампир эса унинг ухлаганини ҳам, ёки хаёл суриб ётганини ҳам билолмасди.

Бирдан Дубровский чўчиб тушди: қўрғонда тревога садоси эшитилди. Стёпка дарчадан бошини суқиб:

— Отахонимиз, Владимир Андреевич,— деб қичқирди,— одамларимиз ишора беришди, бизни ахтариб келаётган эмишлар.

Дубровский ирғиб ўрнидан турди-да, тўппончасини қўлига олиб, чайладан чиқди. Қароқчилар шовқин-сурон билан ҳовлига тўпланишган эди. Уни кўрган замон ҳаммалари жим бўлиб қолишди.

— Ҳамма шу ердами?— деб сўради Дубровский.

— Соқчилардан бешқа ҳамма шу ерда,— деб жавоб беришди унга.

— Ҳамма ўз жойига борсин!— деб қичқирди Дубровский. Қароқчилар ўзларига маълум бўлган жойларни эгаллашди.

Худди шу вақт учта соқчи югурганча дарвоза ёнига келди. Буёқдан Дубровский бориб уларни қарши олди.

— Нима гап?— деб сўради у.

— Ўрмонда солдатлар юрипти,— деб жавоб берди улар.— Бизни қуршовга олишмоқда.

Дубровский дарвозани беркитишга буйруқ бериб, ўзи тўпни кўздан кечиргани кетди. Ўрмон томондан бир неча одам овози келди, одамлар яқинлашмоқда эди, қароқчилар уларни жимгина кутиб турардилар. Шу вақт бирдан ўрмондан уч-тўрт солдат кўринди-да, ўша оннинг ўзидаёқ яна ўзларини панага олишди ва ўқ чиқариб шерикларига хабар беришди.

— Жангга тайёр бўлинглар!— деди Дубровский. Қароқчилар бир гурунглашиб, яна жим бўлиб қолишди.

Сўнгра келаётган солдатларнинг товушлари эшитилди. Даррактлар орасидан қуроллар ярқираб кўринди, юз элликтача солдат ўрмондан чиқиб, қичқириб тупроққўрғон томон ташлалишди. Дубровский пилтани тўғрилаб, отди: мўлжаллаб отганидан, солдатлардан бирининг бошини учуриб кетди, иккитасини ярадор қилди. Солдатлар гангиб қолишди, лекин офицер олдинга янтилди, солдатлар унинг кетидан эргашишди ва хандаққа қараб чопишди. Қароқчилар милтиқ ва тўппончалардан ўқ узиб, болталар билан тупроққўрғонини мудофаа қила бошладилар. Қаҳр-ғазаби қайнаган солдатлар эса хандақ ичида йигирматача ярадор шерикларини қолдириб, тупроққўрғонга тармаша бошладилар. Юзма-юз жанг бошланди, солдатлар тупроқ деворга чиқиб олишди, қароқчилар эса чекина бошлади. Бироқ шу чоғ Дубровский офицерга яқинлашиб, мўлжаллаб туриб унинг кўкрагига тўппончадан ўқ ўзди, офицер чалқанчасига йиңилиб тушди, бир неча солдат уни қўлларида кўтаришиб тезгина ўрмон ичкарасига олиб кириб кетишди, бошқалари эса командирсиз қолиб, тўхташди. Дадиллашиб қолган қароқчилар парокандаликдан фойдаланиб, уларни суриб ташлашди ва хандаққа сиқиб қўйишди. Қамал қилинганлар қоча бошладилар, қароқчилар эса қийқиришиб уларнинг кетидан қувиб кетишди. Улар ғалаба қозондилар. Дубровский душман тумтарақай бўлиб кетгани учун ўз одамларини тўхтатди, сўнгра соқчиларни икки баробар кўпайти-

риб, ҳамманинг ўз жойидан жилмасликка ва ярадорларни йиғиб олишга буйруқ бериб, ўзи қўрғонга кириб кетди.

Дубровскийнинг дадил босқинлари натижасида рўй берган сўнгги ҳодисалар ҳукуматни зўр ташвишга солиб қўйди. Унинг турган жойи тўғрисида маълумот тўпланди. Уни ё ўлик, ё тирик қўлга тушириш учун бир рота солдат юборилди. Унинг одамларидан бир неча кишини қўлга туширишди ва улар сўроқда Дубровскийнинг булар ўртасида бўлмаганини билишди. Юқорида тасвирланган жангдан бир неча кун кейин Дубровский ўз одамларини тўплаб, уларни бутунлай ташлаб кетмоқчи бўлганини айтиб, уларга ҳам ўз турмушларини ўзгартиришга маслаҳат берган эди.

«Ҳаммаларингиз менинг қўл остимда бой бўлдингиз, ҳар бирингиз энди хавф-хатарсиз бирон узоқроқ вилоятга бориб, қолган умрингизни у ерда ҳалол меҳнат билан фароғатда ва баҳузур ўтказа оладиган ҳолдасиз. Лекин ҳаммангиз муттаҳам одамларсиз, балки бу касбингизни ташлагани унамассиз».

Шу сўздан кейин у ёнига ёлғиз ** ни олиб, улардан ажралишади. Унинг қаерга кетганини ҳеч ким билмайди. Аввалига бу маълумотларга ишонишмайди, чунки уларга қароқчиларнинг ўз атаманларига садоқатли эканликлари маълум эди. Улар, қўлга тушган қароқчилар ўз саркардаларини қутқариб қолиш ҳаракатида шундай дейишяпти, деб ўйлашди. Бироқ бу маълумотлар тўғри чиқди, қўрқинчли ёнгинлар ва таловлар йўқ бўлиб, йўллар тинчиб қолди. Бошқа маълумотларга кўра, Дубровскийнинг чет элга кетиб қолганини билишди.

1832—1833 йиллар